İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

II. ANDRONİKOS DÖNEMİ KONSTANTİNOPOLİS MANASTIRLARININ TOPLUMLA İLİŞKİSİ VE *PHİLANTHROPİA* KAVRAMI (1282-1328)

DOKTORA TEZİ

ESRA GÜZEL ERDOĞAN

Anabilim Dalı: Sanat Tarihi

Program: Sanat Tarihi

MART 2009

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

II. ANDRONİKOS DÖNEMİ KONSTANTİNOPOLİS MANASTIRLARININ TOPLUMLA İLİŞKİSİ VE *PHİLANTHROPİA* KAVRAMI (1282-1328)

DOKTORA TEZİ

ESRA GÜZEL ERDOĞAN

402022002

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 05 Aralık 2008
Tezin Savunulduğu Tarih : 12 Mart 2009

Tez Danışmanları: Prof. Dr. AYLA ÖDEKAN (İTÜ)
Prof. Dr. NEVRA NECİPOĞLU (BÜ))
Diğer Jüri Üyeleri: Prof. Dr. TURGUT SANER (İTÜ)
Doç. Dr. ENGİN AKYÜREK (İÜ)
Doç. Dr. AYGÜL AĞIR(İTÜ)

ARALIK 2008

ÖNSÖZ

II. Andronikos dönemi Konstantinopolis manastırlarının toplumla olan ilişkilerini konu alan bu çalışma birçok kişinin ve kurumun desteğiyle tamamlanabilmiştir. İlk teşekkürü konularında öne çıkan bilim insanlarına, danışmanlarıma sunmak istiyorum. Prof. Dr. Ayla Ödekan, çalışmanın başlangıcından sonuna dek eksik etmediği ilgi ve desteğiyle son derece yardımcı olmuştur. Sıklıkla uzattığı eli, teşvik edici ve kendimi çıkmazda hissettiğimde moral verici olmuştur. Boğaziçi Üniversitesi'nde tamamladığım yüksek lisans tez danışmanım olan Prof. Dr. Nevra Necipoğlu başka bir kurumda olduğum halde eş danışmanlığımı kabul ederek bana çalışmanın başından bu yana ilgi ve desteğini sunmuştur. Kendisi ile yaptığım görüşmeler sonucunda, sorularımın yanıtlarını bulduğumu söylemeliyim. Prof. Dr. Necipoğlu'nun öğrencilerine verdiği destekten yararlanabilmiş biri olarak mutluluk duyduğumu ifade etmek isterim. Çalışmanın başından beri bana zaman ayıran ve değerli eleştirileri ve katkıları ile destek olan başta Prof. Dr. Turgut Saner, Doç. Dr. Engin Akyürek ve Doç. Dr. Aygül Ağır'a teşekkür ediyorum. Varlıkları ile tüm yürütme kurulu toplantılarımı verimli bir çalışma ortamına dönüştürdüler.

Çalışmanın başlangıcında almış olduğum Onassis Vakfı Bursu nedeni ile bir süre Selanik'te kalma fırsatım oldu. Onassis Vakfı'na sağladıkları bu araştırma olanağı için teşekkürlerimi sunuyorum. Selanik'teki çalışmam sırasında bana desteğini ve ilgisini sunan Aristotle Üniversitesi Bizans Tarihi öğretim üyelerinden Prof. Dr. Vasiliki Nerantzi-Varmazi' ye danışmanlığı için teşekkür etmek yeterli olmayacaktır. Ona ve eşi Nikolaos Varmazi'ye bana sıklıkla sundukları dostluk ve misafirperverlik için de teşekkür ediyorum.

En büyük teşekkürü sevgili eşime sunuyorum. İlgi, destek ve eleştirileri için, uzun bir zaman alan doktora eğitiminin başından itibaren bana gösterdiği tahammül için minnettarım. Çalışmamın tamamlanmasında ailemin desteği yadsınamaz. Bütün eğitim hayatım boyunca kardeşlerimin ve annemin desteği ve ilgisini hissetmek benim için her zaman güven verici olmuştur. Özellikle 5 yaşında başlayan eğitim maceram boyunca destek veren sevgili anneme teşekkürlerimi sunuyorum. Bana çalışma gücü veren tüm meslektaşlarıma ve arkadaşlarıma teşekkür ediyorum. Özellikle Evren Yılmaz ve Pelin Tan'ın destek ve dostlukları bir kader ortaklığının ötesinde olmuştur. Son teşekkürümü Marmara Üniversitesi'ndeki çalışma arkadaşlarıma sunuyorum. Çalışmalarıma verdikleri destek ve benden dolayı üstlenmek zorunda kaldıkları tüm fazladan yükler için hepsine teşekkür borçluyum.

Aralık 2008

Esra Güzel Erdoğan
Uzman Sanat Tarihçisi

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET ..... **v**

SUMMARY ..... **vi**

1. GİRİŞ **1**

2. BİZANS'TA MANASTIRLARIN TARİHSEL GELİŞİMİ VE *PHİLANTHROPİA* KAVRAMI **3**

3. II. ANDRONİKOS DÖNEMİNİN SOSYAL DİNSEL VE POLİTİK OLAYLARI **20**

4. II. ANDRONİKOS DÖNEMİNDE FAAL OLAN MANASTIRLAR **32**

4. 1. Anargyroi Manastırı **33**

4. 2. Anastasis Manastırı I **33**

4. 3. Anastasis Manastırı II **34**

4. 4. Aristines Manastırı **35**

4. 5. Bebaia Elpis Manastırı **36**

4. 6. Khristos Euergetis Soter Manastırı **40**

4. 7. Khristos Pantepoptes Manastırı **41**

4. 8. Khristos Soter Krataios Manastırı **42**

4. 9. Glabaines Manastırı **42**

4. 10. Hagios Andreas Manastırı **44**

4. 11. Hagios Demetrios Kellibara Manastırı **44**

4. 12. Hagios Georgios Manastırı (Manganon) **45**

4. 13. Petra İoannes Prodromos Manastırı **46**

4. 14. Kanaboures Manastırı **47**

4. 15. Khora Manastırı **47**

4. 16. Kyra Martha Manastırı **49**

4. 17. Lips Manastırı **50**

4. 18. Megale Domestikissa Eugenia Komnene Palaiologina Manastırı **51**

4. 19. Megale Doukaina Manastırı **52**

4. 20. Myrelaion Manastırı **53**

4. 21. Nea Ekklesia **53**

4. 22. Nikolaos Manastırı (Barbara) **54**

4. 23. Opaines Hagios Nikolaos Manastırı **54**

4. 24. Pammakaristos Manastırı **55**

4. 25. Pantokrator Manastırı **56**

4. 26. Patrik Iı. Antonios Kauleas Manastırı 57
4. 27. Patrik Athanasios Manastırı 58
4. 28. Pertze Manastırı 59
4. 29. Philanthropos Manastırı 59
4. 30. Protomartyros Hagios Stephanos Manastırı 60
4. 31. Stoudios Manastırı 61
4. 32. Theotokos (?) Manastırı 61
4. 33. Theotokos Gorgoepekoos Manastırı 62
4. 34. Manganon Theotokos Hodegetria Manastırı 62
4. 35. Theotokos Panagiotissa Moukhliotissa Manastırı 63
4. 36. Theotokos Atheniotissa Manastırı 64
4. 37. Theotokos Peribleptenos Manastırı 64
4. 38. Theotokos Peribleptos Manastırı (Sulu Manastır) 64
4. 39 . Theotokos Kyriotissa Glykys Manastırı 65
5. II. ANDRONİKOS DÖNEMİ KONSTANTİNOPOLİS MANASTIRLARININ TOPLUMLA İLİŞKİSİ VE *PHİLANTHROPİA* 67
5.1. İlişkiler 68
5.2. *Philanthropik* Kurumlar 80
6. KARŞILAŞTIRMA VE SONUÇ 88
KAYNAKLAR 101
Birincil Kaynaklar 101
İkincil Kaynaklar 102
EKLER 108
EK I: II. ANDRONİKOS DÖNEMİNDE FAAL OLAN MANASTIRLAR 108
Ek II: II. Andronikos Döneminde Faal Olan Konstantinopolis Manastırları Yerleşim Planı 113
Ek III. Grekçe Terimler Sözlüğü 114

II. ANDRONİKOS DÖNEMİ KONSTANTİNOPOLİS MANASTIRLARININ TOPLUMLA İLİŞKİSİ VE PHİLANTHROPİA KAVRAMI (1282-1328)

ÖZET

Çalışma, Bizans İmparatorluğu'nda Latin döneminin ardından (1204-1261) başa geçen Palaiologos ailesine mensup ikinci imparatorun dönemini kapsamaktadır. II. Andronikos, Palaiologos döneminin politik, ekonomik ve sosyal problemlerinin yaşandığı bir zaman diliminde imparatorluğa kültürel ve sanatsal anlamda bir canlılık yaşatmıştır. Onun dönemi Latin döneminde terkedilen ve harap duruma gelen Konstantinopolis manastırlarının aristokrat sınıf, imparator ve ailesi tarafından ihya edildiği bir dönem olarak ilgi çekicidir.

Bu dönemde manastırların tüm Bizans İmparatorluğu'nun yaşadığı ekonomik zorlukları paylaşmak durumunda kalışları nedeniyle kaynaklarını kendi varlıklarını sürdürmeye yönelttikleri görülür. Bunun sonucunda manastırlar içlerine kapanmışlar ve *philanthropia* ile ilgili geleneksel rollerinden uzaklaşmışlardır. Manastırların hayırseverlik faaliyetlerini sürdürmek yerine kendi bünyelerinde yaşayan kişilere ve manastırı yaptıran kişi ve onun soyundan gelenlere karşı görevlerini yaptıkları görülmektedir. Manastırların dış dünyayla ilgili olmaları dönemin yöneticileri tarafından da onaylanmamaktadır. Manastırlar geliştirdikleri biçimlerde toprak elde etmeye devam ederler ve *philanthropik* görevleri sadece bu kişilere karşı yapmışlardır. Manastırlar sadece ayinlerden sonra kapıya gelenlere duaları karşılığında ekmek ve bazen de şarabın dağıtıldığı kurumlara dönüşmüş, fakir halkla ilgilenmek görevi imparator, aristokrat sınıf ve zenginlere verilmiştir.

II. Andronikos döneminde Konstantinopolis şehir surları içinde faal oldukları kaynaklar ışığında tespit edilen manastırların sayısı otuz dokuzdur. Manastırlardan az sayıdaki örneğin *typikon'*u vardır. Son otuz yıldır araştırmacılar *typikon'*ların değerli kaynaklar olduğunu görmüş ve sıklıkla kullanmışlardır. *Typikon'*a sahip olmayan kurumlar için manastırı yaptıran kişinin geldiği sınıf onun yönetim tercihleri konusunda sonuçlara varılmasına yardımcı olmuştur.

RELATIONSHIP BETWEEN CONSTANTINOPOLITAN MONASTERIES AND PEOPLE AND *PHILANTHROPIA* DURING THE REIGN OF ANDRONIKOS II

SUMMARY

Present study focuses on the reign of second emperor of the Palaiologan dynasty after the Latin period (1204-1261). The period of Andronikos II witnessed cultural and artistic revival in the time of economical, political and social problems of Palaiologan era. During the Andronikos II's reign monasteries that were suffered under the Latin command were renovated and restored by emperor, his immediate family and aristocrats.

It is obvious that monasteries shared the economic instability of the period and they prefered to use their financial resources in order to survive. Therefore, one may assume that monasteries became more introvert and went away their traditional role as *philanthropic* institutions. Monasteries started to pay attention and became responsible towards the community who live inside the monastery and *ktetor*s and their families. Besides, the intimate relation between the monasteries and public was not approved by the patriarchal and imperial authorities. Monasteries became enlarge their properties and made their duties toward supporters. Therefore monasteries transformed to the institutions that distribute vine and bread to the people at the gate response of their prayer after liturgy. Then it became the responsibility of the emperor, aristocrats and rich to deal with the poor.

The monasteries that were established inside the city walls and active during the reign of Andronikos II are thirty-nine. Some of them has *typikon*. *Typikon*s are very important according to the researchers of the last thirty years as a reliable primary source. The class and identity of the ktetor is crucially important when a monastery does not have *typikon.*

1. GİRİŞ

Palaiologos döneminin en parlak kültürel canlanmasına sahne olan II. Andronikos dönemi (1282-1328) aynı zamanda, manastırların toplum içindeki rollerinin değiştiği bir zaman aralığı olarak dikkat çekmektedir. Latin işgali öncesinin toplumsal sorumluluklar taşıyan ve *philanthropik*[1] görevleri yerine getiren manastır kurumlarının yerini kısmen içe kapalı kurumların almış olması şaşırtıcıdır.[2] Bu içe kapanmanın sınırlarının ve boyutlarının belirlenmesine duyulan merak tezin oluşumunda etkili olmuştur.

Konunun aydınlatılmasına çalışılan tezde birincil kaynak olarak, manastırların kayıtları olarak kabul edilebilecek, *ktetor*'ları[3] tarafından düzenlenmiş olan *typikon*'lar[4] esas olarak alınmıştır. Bu kaynaklarda manastırların toplum içindeki rollerinin ve sorumluluklarının sınırı, doğrudan manastırı kuran ve ona maddi imkanlar sağlayan yönetimini belirleyen kurucular tarafından çizilmektedir. Ancak konu edilmiş olan otuz dokuz manastırın hepsi için birer *typikon* sözkonusu değildir.[5] Bu tür durumlarda manastırların adlarının geçtiği dönemin ana kaynakları, başta Pakhymeres ve Gregoras'ın tarihleri olmak üzere devreye girmektedir. Kaynakların okunması sırasında manastırların adlarının ne tür olaylar anlatılırken geçtiği gözönüne alınmıştır. Palaiologos döneminin ilk üç imparatorunun; VIII. Mikhael (1259-1282), II. Andronikos (1282-1328), III. Andronikos (1328-1341) siyasi ve sosyal tarihini veren iki kaynağın okunması sırasında manastırların genellikle olayların arka fonunda dolaylı referans şeklinde geçtiği görülmektedir.

[1] *Philanthropia*: İnsanlık, hayırseverlik, şefkat, insan sevgisi anlamına gelmektedir. H.G Liddel, R. Scott, *An Intermediate Greek-English Lexicon,* 7th Edition, Oxford, Clarendon Press, 1889, s. 861.

[2] J.P.Thomas, A. Hero, (ed.), 2000*, Byzantine Monastic Foundation Documents : A Complete Translations of the Surviving Founder's Typika and Testaments***,** Dumbarton Oaks, s. 1489. (Bu kaynak metnin bundan sonraki bölümlerinde **BMFD** olarak kısaltılarak verilecektir.)

[3] *Ktetor:* Bani, yaptıran kişi

[4] *Typikon*: Manastırı yaptıran tarafından düzenlenen manastır kurallarını içeren yazılı metin

[5] 39 olarak tespit edilen manastır sayısına sadece Bizans Ortodoks manastırları dahil edilmiştir. Aynı dönemde faal olan Latin manastırlarının varlıkları bilinmektedir ancak çalışma bu örnekleri kapsamamaktadır.

II. Andronikos döneminde faal olan manastırların incelenmesi sırasında oluşturulan katalog esas olarak Kidonopoulos'un araştırmasına dayanmaktadır. (Kidonopoulos, 1994). Kidonopoulos'un, Latin işgalinden II. Andronikos döneminin sonuna dek olan zaman aralığını ele alan eseri manastırlar dışındaki diğer yapıları da incelemektedir. Bu bağlamda tezin katalogu oluşturulurken manastırlar bölümü dikkate alınmıştır. Otuz dokuz manastırla sınırlanmış olan II. Andronikos manastırları sur içinde yer alanlardan seçilmiştir. Çalışmanın başında sadece II. Andronikos döneminde onarılan ya da yeni inşa edilen yapıların incelenmesiyle yola çıkılmıştır. Daha sonra çalışmanın kapsamı genişletilerek 1282-1328 tarihleri arasında iktidarda olan II. Andronikos döneminde Konstantinopolis'te faal olan tüm manastırları kapsamasına karar verilmiştir.

Tezin ilk bölümünde Bizans'ta manastırların tarihsel gelişimi ve *philanthropia* konusuna dair genel bir tarihçe verilmektedir. Tezin ikinci bölümü, II. Andronikos döneminin sosyal ve politik tarihi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Tezin üçüncü bölümü bu dönemde faal olan otuz dokuz manastırın tarihçelerini, bu manastırların içinde yer alan *philanthropik* yapıları ve bunların günümüzdeki durumlarını birincil ve ikincil kaynaklara dayanarak sunmaktadır. Dördüncü bölümde, II. Andronikos dönemi manastırlarının toplumla olan ilişkileri ve *philanthropia* kavramı incelenmektedir. Tezin kapsamına dahil olan her manastıra ilişkin bir saptamaya rastlamak, kaynakların elvermemesi nedeniyle mümkün olmamaktadır. Çalışma içinde yapılan tespitlerin genel olduğu ve II. Andronikos döneminin tüm manastırları için söz konusu olabileceği unutulmamalıdır. Çalışmanın karşılaştırma ve sonuç bölümünde, Konstantinopolis II. Andronikos dönemi manastırları, bu tarihlerdeki Konstantinopolis dışı örneklerle, Komnenoslar dönemi ve II. Andronikos sonrası dönem örnekleriyle, incelenen kaynakların ışığında karşılaştırılmıştır. Çalışmanın sonuç bölümünde ise, II. Andronikos manastırlarının toplum içindeki rolleri ve *philanthropia'*nın geç dönemdeki değişimi açıklanmaktadır. Çalışmanın ekler bölümüne tez kapsamına giren manastırlara ait bilgilerin özetlendiği bir tablo ve manastırların şehir içindeki yerlerini gösteren bir plan eklenmiştir. Metnin yazımı sırasında terimlerin kullanımında, özel isim ve ünvanların Yunanca asıllarına sadık kalınmış, bunların Latin alfabesine aktarılmış halleri kullanılmıştır.

2. BİZANS'TA MANASTIRLARIN TARİHSEL GELİŞİMİ VE *PHİLANTHROPİA* KAVRAMI

Uzun tarihi boyunca, Bizans İmparatorluğu'nda din iki farklı kurum tarafından yönlendirilmiştir. Bunlardan ilki devletin yönetimi altında kurulan ve yönetilen Patriklik ve ona bağlı kiliselerdir. İkincisi ise kökenleri erken hıristiyanlık dönemine dek giden ve yayılma alanları ve etkileri geniş olan manastırlardır.

Manastır teriminin kökeni yalnız anlamına gelen Grekçe *monazo* kelimesidir. *Monazo*'dan türetilmiş olan, *monakhos* kelimesinin ilk olarak kullanılışına Aurelius İsidoros Karanis'in İ.S. 6 Haziran 324 tarihli resmi yazısında *monakhos* İsaak şeklinde rastlamaktayız. Karanisli Aurelius İsidoros burada, kendisini ölümden kurtaran kişinin *monakhos* İsaak olduğundan bahsetmektedir. Bu ibarenin *monakhos*'un ilk olarak toplum içinde bir kimse için kullanılmış olduğu kabul edilmektedir (Judge, 1977, 72).

Bizans manastırlarının kökeni üzerine iki farklı görüş söz konusudur. İlk görüş Bizans'daki manastırları Mısır'a bağlamaktadır. İkinci görüş ise Konstantinopolis'e gelen ilk keşişlerin de Suriyeli olduğu bilgisinden yola çıkarak bu kökeni Suriye'ye dayandırmaktadır. İlk görüşe göre manastırlar ilk olarak Mısır'da kurulmuştur. Manastırların ortaya çıkışı, tek bir kişinin başlattığı ve onun etrafındakilerin yaydığı bir hareket olarak görülmektedir. Mısırlı Antonios, manastır fikrini ilk olarak ortaya çıkaran kişi olarak kabul edilmektedir. Ancak Antonios'un hayat öyküsü onun da bazı öncüleri olduğundan bahsetmektedir. Antonios kutsal yolculuğuna 270 yılı civarında başlamıştır. Anne ve babasının ölümü üzerine kızkardeşinin sorumluluğunu almak durumunda kaldığında yaşı yirmi civarındadır. Her gün kiliseye giderek dua eden Antonios, bir gün. dua ederken bir ses duyar ve bu ses *Matta İncili*'nden şu bölümü söylemektedir: ''Eğer mükemmel olmak istiyorsan, git ve bütün sahip olduklarını satarak fakirlere dağıt, gel beni takip et ve cennette hazinelerin olacaktır''(Goehring, 1992, 238)

Antonios, sesin emrettiği üzere bütün mallarını satarak fakirlere dağıtır ve yola çıkar. Yola çıkarken kızkardeşini yanına almaz ancak kendi yaşadığı yerde

bulunan ve *Vita'*da tanıdık –bilinen-güvenilir bakireler olarak geçen kişilere kardeşini emanet eder. Bu ifade akla manastır benzeri bir kurumun -en azından ihtiyacı olan kadınlar- için Antonios öncesinde de varolabileceğini akla getirmektedir (*Vita* Antonii, 1950/1992, 843-44).

Antonios kızkardeşini güvendiği bir yere bıraktıktan sonra, yeni hayatına başlamıştır. Önce köyünün yakınındaki bir dağda bulunan bir mezar içinde inzivaya çekilir ve kimseyle görüşmeden yaşar. *Vita'*da benzer bir münzevi hayatını, Antonios'un yaşadığı bölgeden bir kişinin komşu köyde yaşadığı ve Antonios'un onu örnek aldığı aktarılmaktadır (Goehring, 1992, 239). Antonios, bir süre sonra, Kızıldeniz kıyısına gider ve bugün Mar Antonios denilen bölgede, dağlarda inzivaya çekilir. Ardından çölde yaşamaya başlar ve öğrenciler edinir. Öğrencilerinden Makarios, Antonios'un yaşam tarzının kurallarını belirlemiş ve yaymıştır (Meinardus, 1999, 35). Etrafında toplanan öğrencilerinin ve Antonios'u ziyaret edenlerin barınabilmesi için oluşturulan mekanlarda kalınan yerde bir yapı topluluğu oluşmuştur. Bu mekanlar küçük evler biçimindedir ve *skete* olarak adlandırılmaktadır. *Skete* içinde kalmayı seçenler ortaklaşa bir hayat sürerler. Zamanla *skete'*lerin ve içinde yaşayanların sayıları artar ve benzer evler Nil nehri kıyısından farklı bölgelere yayılarak Nitria ve Teb şehirlerine dek ulaşır. Bu evlerde kalındığını, ilk başlarda sadece Cumartesi ve Pazar günleri kilise ve fırın gibi ortak alanlarda toplanıldığını, bunun dışındaki zamanlarda hücreler içinde tek başına bir yaşamın sürdüğü bilinmektedir. Ortak kullanıma açık yerlerde toplanıldığında ise ruhani lider ile birlikte toplu dua edildiğini ve bir haftalık yiyeceğin sağlandığını bilmekteyiz. Sonuç olarak Antonios sonrasında bazı kimseler onun münzevi hayatını tercih ederek hücrelerde yaşamışlar, sadece belli zamanlarda dua etmek ve yiyecek sağlamak amacıyla ortak kullanım alanlarına çıkmışlardır.

Bazı kişiler için, tamamen inzivaya çekilmek ne mümkündür ne de istenilen bir durumdur. Bu nedenle, inziva konusunda farklı uygulamalar söz konusu olmuştur. Örneğin, manastır hayatına ilk defa adım atanlar bir süre inzivaya çekilmeyi seçmekteydiler. Bazıları ise yılın belli dönemlerinde inzivayı tercih etmekteydiler. Bir grup da tamamen inzivayı tercih etmiş ve diğer gruplardan keşişlerin kendi inançlarını sağlamlaştırmak için yaptıkları ziyaretleri kabul etmiştir.

Antonios'u ziyaret edenler arasında bulunan Hilarion, *lavra* tipi manastırların kurucusu olarak kabul edilir. Hilarion ziyaretçi kalabalığından rahatsız olmuş ve ıssız

bir yere giderek burada yaşamaya ve ibadet etmeye başlamıştır. Yaşamak için toprakla uğraşmış ve ürettiklerini satmak için insanlarla ilişki kurmak zorunda kalmıştır. Hilarion, münzevi hayatı tercih edenleri fiziksel çalışma ve üretime teşvik etmiştir, Hilarion ve bu kimseler cumartesi, pazar günleri bir araya gelerek hep birlikte mallarını satmış hem de topluca dua etmişlerdir. Bu durum daha sonra *lavra* olarak adlandırılacak olan yeni bir manastır tipini ortaya çıkaracaktır (Mango, 1994, 108-109). Münzeviler genelde ayrı hücrelerde yaşamakta ve ürettikleri malları belli günlerde biraraya gelerek satmaktadırlar. Dar sokak anlamına gelen *Lavra* terimi bu türden manastırları tanımlamaya başlamış olmalıdır.

Diğer bir yaygın manastır tipi ise *kinobion* olarak adlandırılmaktadır. Bu tip manastırların öncüsü ise Antonios'la aynı dönemde yaşamış olan Pakhomios'tur. Pakhomios, Roma ordusunda bir askerken hapsedilmiş hıristiyanlarla karşılaşmış ve onlardan çok etkilenmiştir. O sırada yirmili yaşlarında olan Pakhomios'un hıristiyanlığı seçtiği bu dönemde, Palamon adlı bir kişi, Yukarı Mısır'da bir münzevi topluluğu yönetmektedir. Pakhomios ilk başlarda çok zorlanmış olmasına karşın sonunda bu grup içine kabul edilmiştir. İlk başlarda münzevi bir hayatı tercih eden Pakhomios, sonraları bundan vazgeçmiştir. Böylece çölde evler kurmaya başlayan Pakhomios'un, ikisi kadınlar için olmakla birlikte kurduğu toplam dokuz evin ana merkezi Pabou'daki evdir ve diğerleri bu eve bağlıdır. Evlerde üç bin civarında kişinin yaşadığı bilinmektedir. Pakhomios'un bu evleri kurmasının ve *kinobion* tipi manastırların yaratıcısı olmasının nedeni gördüğü bir rüyadır. Bu rüyada Tabennesi denilen bir köyün yakınında odun toplayan Pakhomios'a orada kalması ve bir manastır inşa etmesi söylenmiştir. İlk manastır yeni yapılar eklenmesi ile zamanla genişlemeye başlayacaktır. İkinci bir manastır Pbow'da kurulmuş ve burası *koinonia* olarak adlandırılarak *kinobion* tipi manastırların merkezi olmuştur. Pakhomios'un koyduğu kurallara uymayı seçen manastırlar ve Pakhomios tarafından kurulan manastırlar giderek yaygın bir hale gelecektir (Goehring, 1992, 245).

Pakhomios'un öğrencisi Theodoros ile birlikte Nil nehrinin yukarı bölümünde başlayan bu oluşum nehrin aşağı bölümlerine de yayılmaya başlamıştır. *Kinobion* tipi olarak oluşturulan manastırlar bir duvarla çevrelenerek dış dünyadan ayrılmaktaydılar, ancak içlerinde ortaklaşa bir hayat sürülmekteydi. Bir yapılar topluluğu olan manastırlar; toplanma holü, yemekhane, çalışma birimleri ve farklı tiplerde evlerden oluşmaktadır. Yönetici konumunda olan kişiye sonuna dek itaat

etmek *kinobion* tipi manastırların başlıca şartlarındandır. Bu kişinin yönetiminde toplu ibadetler, yemekler, gündelik işler düzenlenerek ortaklaşa bir hayatın kuralları oluşturulmaktadır.

Pakhomios'u bu tür bir örgütlenmeyi biçimlendirmeye iten faktörlerin neler olduğu konusunda kesinlik kazanmamış olmakla beraber, kabul gören bir görüş, *manikhaean*[6] denilen kişilerin Pakhomios üzerindeki etkisidir. *Manikheaean'*ların varlıkları daha önceki dönemlerden biliniyorsa da Pakhomios'un *kinobitik* manastırlarının tek etki odağı olarak bunları görmek mümkün değildir. Pakhomios'un manastırları dış dünya ile ilişkiyi yasaklayan kurumlar değildir. İlişkiler kısıtlanmış olmakla beraber, örneğin keşişlerin seyahat etmesine ve birbirlerini ziyaret etmelerine izin verilmektedir. Diğer yandan, Pakhomios'un kurallarına göre yaşayan keşişler gündelik hayatlarında kısıtlamalar yaşamaktadır. Dünyevi olarak kabul edilen şarap içmek ve banyo yapmak uygun değildir. Diğer bir ayrım ise kadınlarla olan ilişkilerde söz konusudur. Bu kurumlar kadınların ziyaretlerini gece bile olsa kabul ederler (BMFD, 2000, 35).

4. yüzyıla gelindiğinde ise dönemin önemli din adamlarının manastırlardaki yaşamı belirleyen kurallara yönelerek, yeni kurallar belirlediklerini görüyoruz. Bunlardan ilki Kayseri Piskoposu Basileios'dur. Basileios 370 yılında piskopos olduktan sonra Kayseri'nin dışında hastalara bakım ve tedavi sunan bir hastane ve yolcuları ağırlayan bir handan oluşan bir merkez kurmuştur (Constantelos, 1991, 152). Basileios'un manastırların kurallarını belirlediği eserinin adı dilimize, *Uzun ve Kısa Kurallar* olarak çevrilebilir. Manastırlarda üretilen her türlü malın nasıl satılacağına dair kurallar belirlenmesi, manastırların artık birer üretim yeri olarak da görülmeye başlandığı ve manastırların ihtiyaçları için gelir elde etmek zorunda oldukları anlamına gelmektedir. Kurallar saptanırken nelerin satılıp nelerin satılamayacağına ve satış işlemlerinin nerede yapılacağına dair kesin kısıtlamalar getirilmiştir. Bu türden işler, dünyevi olmaları nedeniyle, örneğin manastır içindeki martir mezarlarının etrafında yapılamazdı. Benzer şekilde günlük işleyişe dair kurallar dışında yöneticiye tam itaat edilmesi gerektiği de eserde yer almaktadır.

[6] *Manikhean*: Perslerin Zoraster dini, Babil kültürü, Budizm ve Hıristiyan unsurları bir arada toplayan Mani inancına mensup kişi. Bu inancın kurucusu Mani İ.S. 210-276 tarihleri arasında Babil'de yaşamıştır. Bu inancın erken dönem hıristiyanlığı sırasında Roma'da dahil olmak üzere geniş bir alana yayılmış olduğu bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. S. Runciman, 1947, The Medieval Manichee: A Study of the Christian Dualist Heresy, Cambridge University Press.

İstenilen tam itaat için yöneticilerin belli ölçütlere uygun kişiler olmaları gerekmektedir (Clarke, 1925, 215). *Kısa Kurallar* dediğimiz bölümde verilen kuralların bir bölümü manastırın, manastır dışındaki insanlarla ilişkisine dair uyulması gerekenleri bildirmektedir. Mesela, kapıya gelen dilencilere nasıl davranılması gerektiği açıklanmaktadır. Buna göre, manastırın elde bulundurduklarının satılması gerekse bile dilenen kişilerin istekleri karşılanmaktadır. Basileios, kuralları açıklarken İncil'den cümleler alarak görüşlerini desteklemektedir; ''sahip olduğun herşeyi sat ve sadaka ver'' (Clarke, 1925, 268). Bu kurallar dışında, Basileios, manastırların yetimlere karşı olan tutumlarına dair kurallar da saptamıştır. Yetimler manastırda bakılıp eğitilebilir, ancak onların korunmaları için, yetişkin keşişlerden ayrı tutulmaları gereklidir.[7] Ayrıca, manastırlar sıradan çocuklara da eğitim verme görevini sürdürmelidir (BMFD, 2000, 28).

Basileios'un ortaya koyduğu kurallar değerlendirildiğinde bunlar arasında bulunan pek çok kuralın dış dünya ile ilişkilere dair olduğu görülmektedir. Manastırların diğer erkek ve kadın manastırlarıyla ilişkiyi sağlayan, örneğin ürünlerin paylaşılmasına dair kuralların var olması, Bizans manastırlarının, erken dönemde kendilerini dıştaki dünyanın bir parçası olarak gördüklerini kanıtlamaktadır, ancak bu tutum sonraki yüzyıllarda değişikliğe uğrayacaktır.

Bizans manastırlarında etkili olan bir diğer kurallar dizisi de, 5. yüzyıl'da yaşamış olan Edessa Piskoposu Rabbula tarafından ortaya konulmuştur (Vööbus, 1988; BMFD, 2000, 38-41). Kurallar, münzevilikle ilgili olanlar, liturji ile ilgili kurallar ve manastırın yönetimine dair kurallardan oluşur. Bunlar, Mısır kökenli olan kurallardan farklılık göstermekle, beraber iki bölgenin kuralları karşılaştırıldığında, ayinler, münzevi olmanın kuralları ve manastırın başındaki kişiye itaat etmek gibi kuralların benzerlik gösterdiği görülmektedir (BMFD, 2000, 39).

Rabbula'nın kuralları, manastır hayatını seçmiş keşişlerin uymaları gereken sınırlamaları da içermektedir. Manastırlara kadınların girişi kesinlikle yasaktır. Bunun dışında manastırın bulunduğu köy ya da şehre gelen ve kalacak yeri olmayan

[7] http://www.archive.org/stream/stbasilgreatstud00clarrich/stbasilgreatstud00clarrich_djvu.txt (Ziyaret tarihi: 11.10.2006) Longer Rules, 15, Longer Rules, 53.

kişiler manastır veya kiliseye sığınabilir. Tüm bunlara ek olarak, keşişlerin kişisel mal edinmelerini yasaklayan kurallar da söz konusudur.[8]

Sonuç olarak, Bizans manastırlarında geçerli olan kurallar iki farklı kaynaktan gelmektedir. Bunlar Pakhomios'un Mısır kökenli kuralları ile Rabbula'nın Suriye geleneğine dayanan kurallarıdır. Bizans manastırları, erken dönemden itibaren, bu kuralların etkisinde gelişmiştir.

Konstantinopolis'deki manastırların varlığı ise ancak manastırların ilk ortaya çıkışından 300 yıl sonradır. Ancak bu tarihten sonra 6. yüzyıla kadar devam eden sürede, hızlı bir şekilde yayıldığı görülmektedir. Konstantinopolis'den önce manastırlara ev sahipliği yapan önemli Bizans şehirleri söz konusudur. Bunlar arasında Antakya, Kudüs ve İskenderiye başta gelmektedir. Konstantinopolis'in en önemli rolü ise bütün yerel etkilerin birleştiği bir ortam oluşturmasıdır. (Hatlie, 2007, 30). Konstantinopolis'teki en eski manastır Suriyeli Dalmatous'un adıyla anılan Dalmatou Manastırı'dır. Manastır aslında Suriyeli Aziz İsaak tarafından kurulmuştur; ancak, Dalmatous adlı öğrencisi tarafından idare edilmiştir ve onun adıyla anılmıştır (Berger, 1988, 631). [9] Suriyeli keşişler tarafından kurulan bir diğer Konstantinopolis manastırı ise Akoimetoi denilen Uykusuzlar Manastırı'dır (Mango, 1980, 110; Müller-Wiener, 1977, 147).

Manastırların 4. yüzyıldan sonra tüm Bizans topraklarında yayılmaya başlayarak güç kazanması, manastırların kilise örgütü ve devlet ile problemler yaşamasına neden olmuştur. Manastırların statüsü devlet tarafından sıkça değiştirilmeye çalışılacaktır. Erken dönemden itibaren ilk manastırları kuranların din dışı kişiler olması, kurdukları manastırların da özel –bağımsız- kurumlar olması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Daha sonraki dönemlerde patrikler bile kurdukları manastırları patriklik malı olarak değil kendi özel mülkleri olarak kabul etmişlerdir (BMFD, 2000, 43).

Bizans İmparatorluğu'nda 7. yüzyıl ile başlayan ekonomik ve sosyal bunalım döneminde, manastırlarda yaşayan keşişlerin bir kısmının kısıtlamalar nedeniyle batıya gittiğine tanık olmaktayız. Hemen ardından gelen İkonoklazma döneminde,

[8] http://www.Rabbula, Admonitions to Monks, from R_H_Connolly, ''Some early rules for Syrian monks'' , Downside Review 25 (NS 6) (1907) pp_152-162.htm/ (Ziyaret tarihi: 25.04.2006)

[9] Dalmatou Manastırı'nın kalıntıları, A. Berger'e göre Çapa semti, Kızılelma caddesi, Hekimoğlu Ali Paşa Camii civarında aranmalıdır.

manastırların toplum içindeki prestijli ve özgür konumlarına pek çok kısıtlama gelmiştir. Devlet politikası olarak ortaya çıkan ikonoklast dönemde, manastırların ikona yanlısı tavırları, manastırları ve keşişleri kısıtlama amacını taşıyan kuralların ortaya çıkmasına neden olur. İlk ortaya çıkışlarından itibaren devletle karşı karşıya gelen manastırlar, bu dönemde de ciddi tehlike olarak görülecek, ayrıca özerk ve bağımsız yapılarına müdahale edilecektir. Manastırlarla ilgili kısıtlamalar getiren imparatorlar arasında I. Nikephoros da (802-811) vardır. I. Nikephoros, manastırları rahatlıkla denetim altında tutabilmek adına pek çok yeni kural getirmiştir. Manastırların geleneklerine dair pek çok kuralın imparator eliyle kaldırılmaya çalışılmasına kadar varan çekişme döneminde keşişlerin yasak olduğu halde zorla evlendirilmeye çalışılmaları, manastır geleneğinin dış müdahalelerle tamamen farklılaştırılmaya uğraşıldığının işaretidir. Bunların yanı sıra manastırların sahip olduğu topraklara el konulması ile birlikte manastırların geleneksel ayrıcalıkları sona erdirilmeye çalışılmıştır. İkonaklazma döneminin ilk bölümününün sonunda yapılan 7. Ekümenik Konsülü (787), manastırların uğradıkğı zararları yok etmeye ve ayrıcalıklarını geri vermeye çalışmıştır. Ancak ikonoklazmanın tekrar benimsenmesi (815-843) ile birlikte manastırların sorunlarını çözmeleri gecikmiştir (Mango, 1980, 115). 9. yüzyıl'daki manastırlar erken dönemdeki örneklerden oldukça farklı kurumlardır. Bu farklılık özellikle ekonomik alanda belirgin olarak görülür. Erken dönemin kendi üretimini yapan ve kendi kendine yeten manastırlarının yerini bağışlarla ayakta duran ve doğrudan para yardımı alan manastırlar almıştır (BMFD, 2000, 48). İkonoklast dönemin sona ermesi ile birlikte manastırlardaki kurumsal değişiklik Theodoros Stoudites gibi din adamları tarafından eskiye döndürülmeye çalışılacaktır. İkonoklazma döneminin sona ermesi ile birlikte manastırların tekrar düzenlenmeleri gereği ortaya çıkar. İkonoklazma sonrası ilk dönemde yaşayan Theodoros Stoudites'in koyduğu kurallar bu tarihten itibaren bütün Bizans manastırları için manastırların kuruluşundaki öze dönmeleri gerektiği durumlarda ya da bir bozulma yaşadığı düşünüldüğünde hatırlanan kurallar olarak her zaman geçerliliğini koruyacaktır. Theodoros ile birlikte manastırların halka hizmet etmeyi amaçlayan ve halka yakınlaşan kurumlar olmaları gerektiğine dair kurallar tekrar önem kazanmıştır. Theodoros, manastırların yönetimine dair kuralları ortaya koyarken manastırların uygun şekilde yönetilmesini sağlayacak bir hiyerarşiyi de manastır hayatına sokar. Ayrıca, manastırlardaki hiyerarşik düzenleme gereği oluşan yapı içindekilerin manastırın çıkarlarını kişisel çıkarları üzerinde tutmamaları

gerektiğini ve buna uygun davranmayanların cezalandırılacaklarına dair kurallar da verilmiştir. Thedoros, manastırın içindeki ortak bir yaşamdan söz etmektedir ve ortak dinsel görevler dışında, günlük işlerin de tamamen itaat ederek yapılması gerektiğine vurgu yapmaktadır.

10. yüzyıla gelindiğinde, manastırlara ait yeni düzenlemelerin genelde manastırların mallarını kısıtlamaya yönelik olarak ortaya çıktığını görüyoruz. İlk olarak İmparator Romanos Lekapenos (920-944), 935 yılında manastırların topraklarını genişletmelerini yasaklamıştır. 947'de VII. Konstantinos da (913-959) aynı kuralı uygulamıştır. Sonrasında başa geçen İmparator II Nikephoros Phokas (963-969), yeni manastırların kurulmasını ve mevcut manastırların yeni toprak bağışı almalarını yasaklayacaktır. İmparator, kuralları koyarken manastırların çok fazla zenginleşmelerinden duyduğu rahatsızlığı da vurgulamış ve Mısır'da yaşayan ilk keşişlerin fakirliğinden ve mütevazı hayatlarından bahsetmiştir. Kendi dönemindeki manastırların hizmet yapıları olması gerektiğini belirten Phokas, ayrıca mevcut yapıların çok iyi durumda olmadığını ve hayır işlerinin yürütülmesinin güç olduğunu, bu nedenle yeni manastırlar kurmaktansa mevcut olanların desteklenmesinin daha uygun olacağını dile getirmektedir;

> Bundan böyle, hiçbir manastıra, *ksenon*lara (düşkünevlerine), metropolit veya patriklere hiç kimse arazi veya mal bağışlayamaz. Şu anki durumunda elinde mal varlığı bulunan manastırlar durumlarını gözden geçirerek varlıklarının bir kısmını imparatorluğa devretmek zorundadır. (Charanis, 1948, 82)

II. Basileios'un (976-1025) yönetimi manastırlar için daha çok kısıtlamanın ortaya çıktığı dönemdir. Dönemin getirdiği *kharistikia* denilen yeni yönetim ve denetim biçimi ile birlikte manastırlar *ktetor'*ların denetiminden devlet kontrolüne geçmiştir (BMFD, 2000, 49). *Kharistikia*, manastırların yaptıranlar yani *ktetor'*lar yerine, bağış yaparak manastırın yönetiminde söz sahibi olan *kharistikarios* tarafından yönetilmesidir. *Kharistikarios'*lar farklı sınıflardan gelen kişiler olabilir ancak genelde din adamlarından seçilmektedir. *Ktetor'*ların, manastırlarının yönetimindeki söz haklarını kısıtlayan sisteme göre, kurucu kişiler sadece manastırın baş yöneticisini seçecekler ve diğer tüm hakları yerel piskoposlara, patriklere ve metropolitlere geçecektir. Bu kişilerin manastırın üzerinde söz sahibi olma hakları belli bir ölçüde söz konusudur. *Ktetor*'un hakları kısmen korunmakta ancak,

manastırın yönetimi mali ve idari olarak ayrılmış ve mali yönetim *kharistikarios'*lara geçmiştir. Yönetim biçimi *kharistikia* bir anlamda mali işlerin kiralanması gibi değerlendirilebilir (BMFD, 2000, 202).

II. Basileios'un ortaya koyduğu 996 tarihli karara göre manastırların köylerdeki kuruluşları tekrar düzenlenmiştir. Kurdukları manastırlara sığınarak keşiş olmak isteyen köylülerin bu istekleri kabul edilemez. Bu kişilerin ölümü üzerine onların bağışladıkları toprak ve tüm diğer mallar devlete geçecektir. Manastırlar hayatlarını daha az keşişle devam ettirerek kurucularının adlarını yaşatabilirler, ancak bu tip manastırların genişlemesi yasaktır (Mango, 1980, 116).

11. yüzyılda ise bağımsız ve özerk yapılı manastırların yönetim biçimlerine dair 10. yüzyıldan itibaren ilk olarak Aynaroz'da ortaya çıkan yönetim biçimi yaygın olarak uygulanmaya başlanmıştır. *Ephoria*[10] denilen yeni düzenin, batıdaki manastırlarda sıklıkla kullanılan bir yönetim biçimi olduğu anlaşılmaktadır. Bir manastırın *ephoros*u olmak kişiye manastırın bir anlamda koruyuculuğunu yapma sorumluluğunu vermenin yanında kişinin manastır üzerinde çeşitli ayrıcalıkları olduğu anlamına da gelmektedir. Terim ilk kez Athanasios'un *typikon'*unda görülmektedir. Athanasios'un manastırının yönetimi için atadığı iki kişiden biri manastırın bulunduğu bölgedeki piskoposluktan bir din adamıdır. Diğeri ise Konstantinopolis'te devlet kademesinde etkili olan bir kişidir. Bu kişilere manastırın yöneticisini atamak veya görevden almak yetkileri verilmiştir. Aynı zamanda bu kişiler manastırın maddi sorunlarını çözmekle de yükümlüdür (BMFD, 2000, 301).

I. Aleksios Komnenos (1081-1118) döneminde *kharistikia* ve *ephoria'*nın tamamen ortadan kalktığını ve *ktetor'*ların manastırlar üzerindeki yetkilerini tekrar kazandıklarını görmekteyiz. I. Manuel Komnenos (1143-1180) döneminde manastırlar vergi muafiyetine kavuşmuşlardır. Ancak I. Manuel Komnenos manastırların topraklarını askerlere *pronoia* olarak verir ve manastırların topraklarını genişletmelerini yasaklamıştır (Charanis, 1948, 48). Komnenos döneminde inşa edilen manastırların içlerinde *philanthropik* işlevlere sahip yapılar da yer almaktadır. Yeterli maddi imkana sahip kişilerin yaptırdıkları manastırları başka yerlerde de bulunan mallarını bağışlayarak, malların *philanthropik* işlev kazanmasını sağladıkları bilinmektedir (Mango, 1997, 26).

[10] *Ephoria*: Hamilik sistemi, *ephoros:* hami, koruyucu

11. yüzyıla ait *typikon*'larda, bir süredir göz ardı edilen erken Bizans manastırlarının birincil kaygılarından olan *philanthropik* kurumlar olma isteğinin yenilendiğini görmekteyiz. Nikephoros Phokas'ın yeni kurumların oluşumunu yasaklayan kurallarından sonra, manastırların gelirleri de ciddi olarak azalmıştır. Ancak 11. yüzyılla birlikte manastırlar öncelikle tekrar bağış kabul etme, toprak sahibi olma ve bunları genişletme haklarını elde ederek, *philanthropik* işlevlerine geri dönmüşlerdir. Bunlar arasında bir takım manastırlara eklenen *gerothropeia* (huzurevi) örnekleri sayılabilir (BMFD, 2000, 303).

Manastır tarihi içinde Komnenoslar döneminin en önemli din adamı Symeon'dur (ölümü 1022). Symeon'nun *Vita*'sı öğrencisi Niketas Stephanos tarafından yazılmıştır. Bu kaynakta anlatıldığına göre Symeon, Paphlagonia'nın zengin ailelerinden birine mensuptur. 14 yaşında Konstantinopolis'e gelmiş ve Stoudios'ta keşiş olan amcası tarafından eğitilmiştir. Öncelikle Stoudios'a ardından da Aziz Mamas Manastırı'na girmiştir (Kazhdan ve Epstein, 1990, 91). Symeon'a göre manastır hayatını seçmiş olan kişiler tüm dış dünyadan ellerini çekmelidir. Hastalara veya fakirlere yardım etmek onların tanrısal yolda ilerlemelerini engelleyeceğinden ve onları maddi dünyaya yaklaştıracağından kesinlikle bundan kaçınılmalıdır. Symeon'nun görüşü Komnenoslar dönemi içerisinde yaygın bir kabul görmüştür (Miller, 1997, 138). Symeon'nun bir diğer görüşü ise *hesykhasm* olarak adlandırılan ve 11. yüzyıldan itibaren tüm Bizans dini hayatını etkileyecek olan akımdır. Buna göre tanrıya ulaşmak isteyen kişi kutsal ışığı görmeye çalışmalıdır.

Symeon'nun görüşlerine alternatif olarak gelişen bir diğer akım ise Selanikli Eustathios'un yaptığı yeni keşiş tanımlamasına dayanmaktadır. Eustathios kendi dönemindeki keşişlerin dış dünyadan kendilerini ayırmalarını eleştirmektedir. Ona göre keşişler sıradan insanların arasında yaşamalı ve her tür üretim faaliyetinin içinde yer almalıdır. Buna hayvan yetiştirmek ve ticaret yapmak dahildir. Kadınlarla ilişkiyi desteklemektedir. Bu tür görüşler Bizans manastır hayatındaki dünyevileşmeye işaret etmektedir (Kazhdan ve Epstein, 1990, 91-95).

Komnenoslar döneminde, özellikle İmparator I. İsaak Komnenos'un (1057-1059) yaptırdığı yaşlılar hastanesi, Pantokrator Manastırı'nı yaptıran Eirene ve II. İoannes Komnenos'un (1118-1143) manastıra ekledikleri huzurevi, hastane, cüzzamhane ve Euergetis Manastırı'nın bünyesinde bulunan bir düşkünlerevi dönemin bakış açısını belirtmektedir (BMFD, 2000, 615). Komnenoslar döneminde

imparator ailesi ve onların çevresindekiler *philantropik* yapılara ve hizmete önem vermekteyken, aynı dönemdeki diğer manastırlarda durum farklıdır. Maddi kaynakların kısıtlı olması nedeniyle bu konuda hizmette bulunmazlar (BMFD, 2000, 868).

1204-1261 tarihleri arasındaki Latin istilasının Bizans manastır hayatına ciddi etkileri olmuştur. Bu dönemde özellikle Konstantinopolis'deki manastırlar başta olmak üzere bütün manastırlar topraklarının büyük bölümünü ihtiyaçlarından fazlasına sahip oldukları gerekçesi ile kaybetmişlerdir. Ancak tüm kısıtlamalara rağmen Bizans manastırları kaybolma tehlikesi yaşamamışlar ve maddi zorluklarla yüz yüze kalmamışlardır. Papa III. İnnocentius'un (1198-1216) manastırlara mallarının geri verilmesine dair isteği Latin yöneticiler tarafından kabul görmemiştir. Bu konuda uzun süren pazarlıklar 1219 yılında tamamlanarak bir anlaşmaya varılmıştır. Böylece manastırlar ve kiliseler mallarının bir kısmına tekrar kavuşmuşlardır. Bu tür kazançlar sağlanmışsa da anlaşmada konulan bir kural Bizans'ın özerk manastırlarına en ağır darbeyi vurmuştur. Bu kurala göre manastırlar da dahil olmak üzere tüm dini kurumlar kilise hiyerarşisinin kontrolüne geçmiştir (Thomas, 1987, 245-257). Bu kurala bağlı olmayan tek manastır grubu Aynaroz'dur. Latin imparatorlar burası ile yakından ilgilenmiş ve bağışlar yaparak destek olmuşlardır (Charanis, 1948, 94-95).

1261 yılında, Konstantinopolis'in tekrar Bizans İmparatorluğu'nun eline geçmesinden Bizans manastırları da etkilenmiştir. Öncelikle Latinler tarafından ellerinden alınan tüm mallarına tekrar kavuşmuşlar ve tahta geçen VIII. Mikhael Palailologos (1259-1282) tarafından yenileri de bağışlanmıştır. Palaiologoslar döneminde yazılmış *typikon'*lar yardımı ile manastırların özerk ve bağımsız olmalarına dair vurguya sıkça rastlanmıştır. Manastır tarihinde Palaiologos dönemi *kinobitik* manastır tipinin tekrar güçlendiği dönem olarak kabul edilmelidir. VIII. Mikhael'in onarttığı Kellibara Manastırı'nın yeniden düzenlenen *typikon'*una göre manastır bağımsızdır ve hiçbir kilise ya da *philantropik* yapı manastıra bağlanamaz.

VIII. Mikhael'in döneminde yapılan manastırlarda *philanthropik* görevlere ilişkin çok az bilgi vardır. Makharias Manastırı'nda mevcut olan bir konukevi – kervansaraydan bahsedilmektedir. Bu kaynakta belirtildiğine göre kapıya gelerek yardım isteyen fakirler manastıra giremezler ancak manastırın dışındaki konukevinde ağırlanabilirler. Yöneten kişi, onlara ekmek, yemek vermelidir. Kapıdan hiç kimse aç

olarak çevrilmemelidir (BMFD, 2000, 1156). Dönemin önemli manastırlarından olan Lips Manastırı'nın *typikon'*unda ise, bir hastaneden bahsedilmektedir (BMFD, 2000, 1281). Auksentios Manastırı *typikon'*un da ise, manastır gelirlerinin fazlası, hapse düşmüş olanların kefaletini ödemekte, yetimlere yardım etmekte ve fakir kızlara çeyiz hazırlamakta kullanılmalıdır (BMFD, 2000, 1226).

VIII. Mikhail döneminin ardından gelen, II. Andronikos (1282-1328) döneminde Konstantinopolis Patriği Athanasios'un reformları önemlidir. Athanasios iki kez 1289-1293 ve 1303-1311 tarihlerinde patrik olarak görev yapmıştır. Ona göre Bizans toplumundaki kirlenmeden manastırlar da payına düşeni almıştır. Athanasios bir yandan dış dünyadan tamamen soyutlanmanın gerekliliğini vurgulamaktaysa da, diğer yandan manastırların topluma karşı *philanthropik* görevleri olduğunu da savunmaktadır. Athanasios manastırların özerk ve bağımsız olmaları gerektiğini belirtmiştir (BMFD, 2000, 203). II. Andronikos'a yazdığı mektuplarında, Tanrı'nın Bizans halkını cezalandırmasının nedeni olarak manastırlardaki bozulmayı göstermiştir Athanasios'a göre herkes bu tür evlerin ihtiyacı olanlara yardım için yapılmış olduğunu unutmuştur. Bütün yerel patrikler başkentte yaşamakta ve cemaatlerini tüm tehlikelere karşı yalnız bırakmaktadırlar (Boojamra, 1985, 357).

Athanasios'un, *Vasiyetname, Kurallar ve Typikon*'u Bizans manastırları için bir dönüm noktasına işaret etmektedir. Athanasios'a ait belgeler göz önüne alındığında, onun asıl ilgilendiği konunun Stoudios'un kurallarını manastır hayatında tekrar geçerli kılmak olduğu düşünülmelidir. Athanasios kendi yaptırdığı manastırı için de özerk ve bağımsız olma kuralını tekrarlamıştır. Bunun anlamı yaptıran kişinin yani *ktetor'*un ve yönetici olarak göreve gelmiş olan kişinin manastırı yönetmesidir. Diğer yandan zaten imparatorluk denetim ve desteğe sahip olduğu için *kharistikia* yöntemi de manastır için uygun bulunmuştur. *Kharistikia* dışında, bazı manastırların özerk olmak isteklerinin yanında devlet yönetiminde söz sahibi olan kişilerden özel koruma anlamına gelen *ephoria* istemeleri dönemin bir başka özelliğini gösterir. Bu döneme ait tüm *typikon'*larda sözü geçen manastırların özerk ve bağımsız olduğu vurgulanmıştır. Tüm kuralların yanı sıra özellikle Patrik Athanasios'un bütün manastırlar üzerinde reformist etkisini kurmaya çalıştığını biliyoruz. Patrik Athanasios ayrıca İmparator II. Andronikos'u manastır topraklarının bir bölümüne el koyarak asker yetiştirilmesi için kullanmasını desteklemiştir. Bunun sonucunda Athanasios'a karşı manastır çevrelerinden ciddi bir muhalefet başlamıştır. Ancak

Patrik, II. Andronikos'un tam desteğine sahip olduğu için reformlarını uygulamayı başarabilmiştir (BMFD, 2000, 1490).

14. yüzyıla gelindiğinde ise *hesykhasm* etkisinin artarak yaygınlaşmaya başladığını görüyoruz. 14. yüzyıldaki akımın etkilerinin erken Hıristiyan döneminden kaynaklandığı görüşü yaygındır. Sinalı Gregorios bu geleneği alarak Aynaroz'a taşımıştır (Meyendorff, 1974, 56). Palamas'ın tanımına göre İtalyan asıllı olan ve sonradan Ortodoks inancını seçen Nikephoros, İmparator VIII. Mikhael Palaiologos döneminde Sicilya'dan Konstantinopolis'e gelerek yerleşmiştir. Dönemin en önemli dini ve politik konusu olan Katolik Kilisesi ile birleşmeyi destekleyen Mikhael'in politikasına karşı çıkmıştır. Onun hakkındaki bilgilerimiz bununla sınırlıdır. Nikephoros'un görüşleri din alanında görev yapan seçkin tabaka arasında *Kalbin Savunması Üzerine* adlı eseri öğrencileri sayesinde yayılmıştır. (Meyendorff, 1974, 58)

Akımın kuramcıları arasında bulunan bir başka kişi de Pseudo Makarios'dur. Ona göre beden ve ruh tek bir parçadır ve onlar arasındaki uyumu bozan unsur, günahtır. Günah, ruhun vücuda başkaldırmasına ve tutkunun buyruğuna girmesine neden olur. İsa bu uyumu tekrar kurmayı amaçlamıştır. *Hesykhast* görüşü benimsemiş olan keşişler, İsa'ya dönerek uyumu tekrar yakalamayı amaçlarlar. Bu yöntemle kalp ruha dönerek tam uyum yakalanabilir. Uzun süren inzivalar uyumu ve birleşmeyi amaçlar. *Hesykhasm'*ın yaygınlık kazanması manastırlardaki hayatın daha içe dönük bir hal almasına neden olmuştur. Bu akımın etkisinde olan keşişler zaten kısıtlı olan dış dünya ile olan ilişkilerini zaman zaman tamamen keserek inzivayı tercih etmişlerdir.

II. Andronikos'un *khrysoboullos*u (Schreiner, 1977- 78, 415-427) ile Aynaroz gibi manastır merkezlerinin geleneksel olarak imparatora bağlıyken, bundan böyle Patrikliğe bağlanması manastır çevresi ile kilise hiyerarşisi arasındaki yakınlaşmaya işaret etmektedir. Bu tarihten sonra Palamas'ın öğrencilerinin Konstantinopolis'deki patriklik makamına seçilmeye başlamaları da yakınlaşmanın varlığını desteklemektedir.

Palaiologos döneminde manastırların toprakları üzerindeki haklarını genişlettiklerini, tam bir vergi muafiyeti kazanmanın yanında yargı sistemi olarak da bağımsızlığa kavuştukları görülmektedir. II. Andronikos bu ayrıcalıkları daha önceki dönemlerden beri elinde tutan Aynaroz'un haklarını diğer manastırlara da vermiştir.

Bu tür ayrıcalıklar mevcut manastırlara ciddi yararlar sağlamanın yanı sıra, manastıra ait toprakta çalışan işçilerin de manastırın malı sayılmalarını sağlamıştır. II. Andronikos düzenlediği *khrysoboullos*lar ile manastırlara ayrıcalıklar tanırken onun döneminde görev yapan Athananios da manastırları piskoposların istismarından korumaya çalışmıştır (Boojamra, 1983, 151-152).

13. ve 14. yüzyıllardaki manastırlarda *philanthropia'*ya önceki yüzyıllardakinden daha az ilgi gösterildiği bilinmektedir. Bebaia Elpis Manastırı'nda her gün kapıya gelen ihtiyaç sahiplerine yardım edilmesi kuralı vardır. Ancak Kharsianeites Manastırı'nda (1407) ve başka manastırlarda yiyecek dağıtımı sadece özel ayin günleri ile sınırlandırılmıştır (BMFD, 2000, 1660).

*Philanthropia'*nın Bizans manastırları için ifade ettiği anlama bakıldığında, kavramın erken tarihlerden başlayarak manastırların oluşumundaki varlığı görülmektedir. Erken döneme ait kilise kurumları, fakirlerin korunması ve doyurulması, hastanelerin inşası, yetimhaneler ve yaşlılar için huzurevlerini ve diğer hayırseverlik kurumlarını Grek hümanistlerinden kalıt olarak devralmışlardır. Erken dönem kilisesindeki hümanistik bakış açısı da, Grek hümanistlerinden aktarılan bir özelliktir. Örneğin Plutark, Atinalıların, Yunan dünyasında hayırseverlikleri ve konukseverlikleriyle ünlü olduklarını aktarmıştır. Homeros, Platon, Isokrates, Hippokrates ve Stoik filozoflar humanistik bakışı, kardeşliği ve adalet konusundaki hassasiyetlerini erken dönem kilisesine de aktarırlar (Constantelos, 1967, 307).

Luka İncil'ine göre, İsa Nasıra kentine bir Şabat günü gider ve alışık olduğu üzere sinagogdaki ayine katılır. Ayin için kendisine Peygamber Yeşeya'nın kitabı verilince de aşağıdaki bölümü bulmuş ve okumuştur.

> Rabbin Ruhu üzerimdedir.
> Çünkü beni yoksullara Sevindirici Haberi
> yaymam için meshetti. Tutsaklara özgürlüğü,
> körlere gözlerinin açıldığını bildirmem
> için beni gönderdi; baskı altında ezilenleri
> özgür edeyim,
> Rab'bin kutlu kıldığı bağış yılını bildireyim diye (Constantelos, 1967, 309)[11]

[11] Luka, 4: 18-19, *Kitabı Mukaddes,* United Bible Societies, 1998, s. 123.

Philanthropia kelimesinin Ortodoks Hıristiyanlar için kutsallık kazanmasının en önemli nedeni İsa'nın da bu ünvanı taşımasıdır. İsa, *Philanthropos,* Türkçe karşılığı ile insanı sevendir (Constantelos, 1992, 119). Erken dönemden itibaren, sosyal *philanthropia'*nın arkasındaki fikir Tanrı'yı, onun insan sevgisini taklit ederek memnun etmektir (Constantelos, 1967, 309). Sonraki dönemlerde yaşamış olan kilise babaları tarafından da insanın sahip olması gereken en önemli ve Tanrıyı memnun edici özellikler arasında, acıma duygusuna sahip olmak, bağışlayıcı ve insan sevgisi sahibi olmak sayılmıştır. Nazianzoslu Gregorios, Tanrı'nın insan sevgisini ve iyiliğini taklit etmekten daha Tanrısal bir vasıf olmadığını ve Tanrı'ya ihtiyacı olanlara yardım ederek kendilerini kanıtlamalarını söylemektedir (Constantelos, 1967, 310). Bir diğer erken dönem kilise babası olan Basileios ise

> eğer merhametli ve hayırsever değilseniz, fakirlere kapınızı açmıyorsanız, cennetin krallığının kapıları size kapalıdır; eğer aç olana ekmek vermeyi rededi yorsanız, ebedi hayatta muhtaç durumda olacaksınız

demektedir. Erken döneme ait kaynaklarda Tanrıyı hayırsever olmanızdan daha çok memnun eden birşey olamaz görüşü işlenmiştir (Constantelos, 1967, 311). Bu söylem geç dönemde de devam etmiştir, örneğin, 13. yüzyıl'da yaşamış olan Manuel Holobolos'a göre, *philanthropos* (insan sevgisine sahip) olmayan kişi, *philokhristos* (İsa'yı seven) olamaz (Constantelos, 1992, 69).

Philanthropik işlevli yapıların inşa edilmesi erken dönemden itibaren önem taşımıştır. 325 yılındaki Nikae konsülünde alınan kararlardan biri de imparatorluğun her şehrinde bir hastanenin kurulması olmuştur. 451 yılındaki Khalkedon konsülünde alınan onuncu karar *ksenon* ve benzeri yapıların iyi ellerde uygun bir biçimde işletilebilmesi ile ilgilidir (Constantelos, 1967, 315).

Bizans manastırlarının *philanthropik* işlevlerine bakarken din adamları ile halkın arasındaki ilişkiye ve din adamlarının halkın gözünden nasıl değerlendirildiklerine de bakmak gereklidir. Patrik I. Athanasios, din adamlarından bahsederken İonannes Kilimakhos'un ''Cennetin Merdiveni'' adlı yazmasındaki din adamı tarifini tekrarlamaktadır;

> Din adamı, Tanrısal şeylere bağlantılıdır. Tanrı'ya her gün, her yerde dokunur. Din adamı doğaya hükmeder, duyuların dirençli koruyucusudur. Din adamı, kutsanmış bir vücut, temizlenmiş bir ağız ve aydınlanmış bir akıldır. Din adamı acı çeken bir ruh, ölümü enine boyuna düşünen ve farkında olandır (BMFD, 2000, XIV).

İlişkinin bir diğer boyutu olarak öncelikle *synod* kararlarında yer alan din adamı ve sıradan bir kişi arasındaki herhangi bir ihtilafta, *synod*un kararının genellikle sıradan insanın lehine olduğu dikkati çekmektedir (BMFD, 2000, 71). Halktan kişilerin gözünde din adamı İsa'ya yakın biri olarak düşünülmekte ve bunun sonucu olarak da duaları Tanrı katında daha çabuk kabul görmektedir.

Halka karşı hizmetlerin hemen hepsi manastırlar tarafından kurulmuş ve onlarla ilişkilendirilmiş yapılar aracılığı ile sunulmaktadır. *Philanthropik* kurumların yöneticileri olarak da din adamlarını görmekteyiz. Düşkünlerevi, hastaneler[12], yetimhaneler, yaşlıların bakıldığı huzurevleri bu türden yapılar olarak kaynaklarda geçmektedir. Kaynaklarda geçen bir diğer grup ise okullardır. Ancak Bizans manastırlarının hemen hemen hiçbiri bir eğitim merkezi olmamıştır. Bahsedilen okullar, erkek çocukların bakıldığı ve onlara sadece okuyabilecekleri kadar eğitimin verildiği okullar olmuşlardır (Charanis, 1971, 82). Diğer yandan son dönemdeki yüksek eğitim veren kurumlar söz konusu olduğunda, bu kurumların manastır ve kiliseler çevresinde yeraldığı görülür. Bunun nedeni öğretmenlerin bazılarının bir süre sonra keşiş olmayı seçerek manastır içinde ders vermeye devam etmeleridir. Ayrıca bu durumu manastırların sahip olduğu kütüphaneler de desteklemişlerdir, böylece uzak yerlerden gelen öğrencilerin bir kısmı manastırlarda kalmışlardır (Constantinides, 1982, 160). Başlangıcından itibaren manastırlarda yaşayan keşişlerin gelenekselleşmiş görevleri arasında hastalara bakım, ihtiyacı olanlara geçici olarak barınma imkanı ve fakirlere sadaka vermek gibi görevleri olmuştur. Bunların yanında halk ve manastırda yaşayan keşiş ve rahibeler arasında ruhsal yakınlık söz konusudur. Ancak 5. yüzyılın sonunda bu görevliler dönemin imparatorları tarafından resmi olarakda hayırseverlikle ilgili yapılarda görevlendirilen kişiler olmaya başlarlar (Hatlie, 2007, 43).

[12] *Ksenon* olarakda geçmektedir. Ancak 6. yüzyıla dek bu terim kalınabilecek han benzeri yapıları tanımlamaktadır. Ancak 6. yüzyıldan itibaren hastane yapılarına referans vermektedir. T.S. Miller, 1984, Byzantine Hospital, *Dumbarton Oaks Papers,* 38, s. 54, dipnot 8.

Martir olmak doğrudan cennete gitmenin garantisini vermediği için bunun yerini manastır hayatı ve daha az şanslı olanlara yardım etmek almaktadır. Geç dönem Bizans toplumunda yoksullara yardımın azaldığını görmekteyiz. Palaiologos dönemine ait bir metin olan Aleksios Makrembolites'in biri zengin diğeri yoksul olan iki kişi arasındaki diyaloğu kurguladığı metninde yoksul kişi artık kimsenin fakirin dostu olmadığından yakınmaktadır. Bundan yakınırken fakirlerin, zenginlerden sadece varlık olarak farklı olduğunu, ama yaratılış gereği herkesin aynı olduğunu ve zenginlerin de fakirlerin yardımına muhtaç olduğunu dile getirmektedir. Bunun karşılığı olarak zengin kişi de çok fazla yardım isteyen fakir olduğunu ve onlara zengin kişiler olarak sahip çıktıklarını ancak zenginliklerini dikkatli kullanmaları gerektiğini söylemektedir (Sevcenko a, 1960, 225). Makrembolites'in diyalogu 14. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmektedir ve geç dönem Bizans toplumundaki değişikliği yansıtması açısından önemlidir. Makrembolites'in metnindeki fakir, şikayetlerini sıralarken önemli bir konuya değinmektedir. Fakir, daha önceki dönemlerde zenginlerin daha cömert ve ilgili olduğundan bahsetmektedir. Eski zenginlerin, kadınlar, yaşlılar ve yetimler için evler inşaa ederek onların geçimini sağladığı dönemleri özlem duyarak anlatmaktadır (Sevcenko a, 1960, 225). Manastırlar tarafından ya da imparator veya özel kişiler tarafından yapılmış olsalar dahi *philanthropik* kurumların yönetim ve kontrolü kilisenin elindedir. Bu yapılardan birinin başında olmak sosyal anlamda bir saygınlık getirmekle beraber, aynı zamanda daha üst görevlere örneğin patriklik tahtına çıkışı sağlayan basamaklardan biridir (Constantelos, 1967, 314). Manastırların ilk olarak Konstantinopolis'te kurulmaya başlandığı dönemden itibaren *philanthropik* yapılar manastır kurumlarının ayrılmaz bir parçası olarak yer almıştır. Geç döneme gelindiğinde ise ekonomik ve politik zorlukların baskın gelmesiyle manastırların kaynakları azalmıştır. Bunun sonucu olarak mamastırlar kendi varlıklarını koruma yoluna gitmişler ve geleneksel olarak kurdukları ve manastırların parçası olarak gördükleri hayırseverlik kurumlarını desteklemeyi bırakmışlardır. Desteklerini çekmelerinin yanında, *philanthropik* kurumları, manastırdakileri dış dünyaya bağlayan ve yozlaştıran bir etken olarak görmüşlerdir. Geç döneme ait tüm manastır *typikon*'larında açıkça görülebildiği gibi kurulmuş olan hayır kurumlarının, manastırlara katılmaları ve manastırlarca desteklenmeleri yasaklanmıştır.

3. II. ANDRONİKOS DÖNEMİNİN SOSYAL DİNSEL VE POLİTİK OLAYLARI

VIII. Mikhael'in ölümünün ardından tahta geçen II. Andronikos, babasından sadece tahtı değil aynı zamanda karışık politik ve sosyal ortama sahip, ekonomik olarak güçsüz bir imparatorluğu devralmıştır. Elden çıkan toprakların getirdiği göç sorunu, kıtlık ve açlık, ekonomik istikrarsızlık, batı ile olan değişken ilişkiler başlıca sorunlardır. VIII. Mikhael, imparatorluğu korumak ve yeni bir Latin istilasını engellemek amacıyla, 1274 yılında Bizans toplumu ve din adamları tarafından kabul görmeyen Katolik Kilisesi ile birleşme anlaşması imzalamıştır. Lyon Birleşmesi olarak anılan belge VIII. Mikhael'in ölümünden sonra lanetlenmesine neden olmuştur. Bu bağlamda onun varisi olarak tahta geçen II. Andronikos'un ilk eylemleri kendi duruşunun farklılığını göstermeye yöneliktir.

Birçok çağdaş tarihçinin uzlaştığı nokta II. Andronikos'un çok iyi bir devlet adamı olmadığıdır. Onun döneminde Bizans Devleti, komşularının politik güçlerini rahatça sergileyebildikleri bir alana dönüşmüştür. Ekonomik olarak kendi toprakları içinde denetimi zayıflamıştır. Ancak bunların dışında II. Andronikos'un eğitimli, kültürlü biri olduğu, ekonomik ve politik düşüşün yanında kültür hayatı ve yapı faaliyetleri açısından döneminin bir daha tekrarlanmayacak bir canlılığa sahip olduğu da gözden kaçırılmamalıdır. II. Andronikos döneminin devlet politikasında rol oynayan danışmanları bilimsel alanda da çalışmaları olan Theodoros Metokhites ve Nikephoros Gregoras gibi kişilerden oluşmaktadır.

II. Andronikos döneminin önemli görev ve rütbelerini ellerinde bulunduran bu kişilerin sundukları danışmanlıklar da dönemin kültürel olarak canlanmasında etkili rol oynamıştır. II. Andronikos dönemi etkisi yüzyıllarca batı dünyasında da sürecek olan sanat ve düşün hayatında canlanmaya sahne olmuştur. *Megas logothetes* Theodoros Metokhites bu dönemin öne çıkan devlet adamı ve entellektüellerindendir. Metokhites eserlerinde Antik Yunan kültüründen etkilenmiştir. Yeniden inşa ettirdiği Khora Manastırı'nın zengin kütüphanesi,

Metokhites'in tüm servetini manastırın inşaat ve dekorasyonu için harcamayarak el yazmalarını da topladığının göstergesidir. II. Andronikos döneminin diğer önemli kişileri arasında Nikephoros Khoumnos, Pakhymeres, Gregoras, Maksimos Planudes, Thomas Magistros ve Demetrios Triklinos sayılabilir. Bunlardan Nikephoros Khoumnos *megas logothetes* görevini Metokhites onun yerini alana dek sürdürmüştür. Khoumnos gözden düşmesinin ardından manastır hayatını tercih etmiştir. Devlet görevi dışında felsefe ve bilim alanında çalışmalar yapmıştır. Başka önemli bilim insanları gibi Khoumnos'un da antik dönemden etkilendiği bilinmektedir. Tarihçi Gregoras aynı zamanda Metokhites'in öğrencisidir. Gregoras tarih yazıcılığı, matematik, astronomi çalışmıştır. Bütün bunlar dışında diplomat ve danışman olarak II. Andronikos'a hizmet etmiştir. Dönemin bir diğer tarihçisi Pakhymeres, retorik ve teoloji ile ilgilenmiş, Aristoteles'in felsefesi, aritmetik, müzik, geometri ve astronomi çalışmıştır. Maksimos Planoudes hem bilim adamı hem de keşiştir. Ancak yaygın olarak antik Yunan ve Roma kültürüne karşı olan Bizans manastırlarında yaşayan biri olduğu halde Plutark, Ptolemi üzerine çalışmaları ile bilinmektedir. Planoudes, Latince bilgisi sayesinde Cicero ve Aziz Augustine gibi metinleri Grekçe'ye çevirmiştir. Thomas Magistros da dönemin önemli keşiş ve bilim insanlarındandır, filoloji alanında eserler vermiştir ve en önemli eseri Yunan tragedyalarını derlediği *Lexikon*'dur. Onun öğrencisi Demetrios Triklinos, filolog olarak bir çok el yazmasında düzeltmeler yapmıştır. Magistros ve Triklinos Selanik'te yaşadıkları halde II. Andronikos döneminin buraya yayılan değişimlerinden etkilenmişlerdir (Nicol, 1996, 162, 165-166; Pachymeres, 1984; Gregoras, 1979). [13]

II. Andronikos'un oğlu IX. Mikhael'in de ortak imparator olması nedeniyle yönetimde rolü olduğu unutulmamalıdır. IX. Mikhael, II. Andronikos'un ilk evliliğini yaptığı Anna'dan olan en büyük oğludur. Onun tahtın varisi olması, II. Andronikos'un ikinci eşi olan Yolanda (sonradan Eirene adını alacaktır) Montferrat'ın, toprakların ikiye bölünmesini istemesine neden olmuştur. Ancak Eirene'nin Batılı kökenine bağlanan bu isteği kabul edilmemiştir. Bunun üzerine Eirene, Konstantinopolis'i terkederek Selanik'e yerleşmiştir. Bu isteğin reddedilmesi

[13] Dönemin başlıca kaynakları olarak Georges Pakhymeres ve Nikephoros Gregoras'ın tarihleri kullanılmıştır. G. Pachymeres, 1984, Relations historiques, (A. Failler), Livres I-IV, Bd. I-II. Edition, Paris ; N. Gregoras, 1973- 1979, Rhomaeische Geschichte, Historia Rhomaike, (Jan-Louis van Dieten), Erster Teil, Stuttgart, 2. Halband, Stuttgart.

Bizans İmparatorluğu'nun tüm güç kaybına rağmen tek bir imparatorun buyruğu altında yönetilmesine duyulan inancın gücünü göstermektedir.

II. Andronikos tahta geçtiğinde ilk olarak Latin kilisesi ile birleşmeden vazgeçtiğini duyurmuş ve kendini Ortodoks inancının yeniden kurucusu olarak ilan etmiştir. Birleşmeyi kabul eden Konstantinopolis Patriği İonannes Bekkos'u sürgüne göndermiş ve yerine İoaseph'i göreve getirmiştir. VIII. Mikhael'in döneminde onun Katolik kilisesi ile birleşme politikasına muhalefet ettikleri için tutuklanan ve aralarında Palaiologos ailesine mensup kimselerin de bulunduğu mahkumlar salıverilmiştir. İoaseph'in erken ölümüyle boşalan Konstantinopolis Patrikliği'ne Kıbrıslı Gregorios getirilmiştir. II. Andronikos'un döneminde, Bizans Kilisesi'nin eski normal haline dönerek, bir süredir yaşadığı karmaşadan uzaklaştığı görülmektedir. Ancak bu durum çok uzun sürmeyecek ve *Zealot* olarak adlandırılan muhalifler tekrar ortaya çıkacaktır. *Zealot*lar Laskaris yanlısı olan ve VIII. Mikhael döneminde cezalandırılan Patrik Arsenious'un haklılığını savunmaktadırlar. Grup Palaiologosların ve kilisenin otoritesine karşı çıkmaktadır. VIII. Mikhael'i bir zorba olarak gören ve onun takipçisi olan yeni imparatoru kabul etmeyen bu grup bir süre daha etkili olacaktır. II. Andronikos, VIII. Mikhael'in Laskarislerden aldığı tahtın varisidir ve babasının yetkisini tanımak istemeyen Arsenitler halen kilise içinde etkili durumdadırlar. Bu grup bir süre daha etkisini sürdürecektir ancak II. Andronikos'un inançlı bir ortodoks olarak tanınması onun kilise çevresinde yakınlık ve destek kazanmasını sağlayacaktır. Bu anlaşmazlığın etkileri 14. yüzyılda da devam edecektir.

II. Andronikos'un kilise içindeki makamları düzenlediği ve kilise yönetimini bir anlamda modernleştirdiği görülür. Anadolu, Litvanya, Kafkaslar ve Rusya'daki Bizans Kilisesi etkisi ve toprak kaybı nedeniyle Konstantinopolis'e bağlı olan kiliselerin sayısı azalmıştır. Tüm olumsuz koşullara rağmen Bizans Kilisesi, devlet içindeki sarsılmaz kurum olarak varlığını sürdürmektedir (Ostrogorsky, 1986, 487).

II. Andronikos döneminde varlıkları toplum içinde gelenekselleşmiş tabakaların değişmeye başladığı bilinmektedir. Önceki dönemlerde güçlü bir sınıf olarak var olan bağımsız çiftçi sınıfının zaman içinde yok olarak kilisenin ya da *pronoia* sahiplerinin boyunduruğu altına girdiği görülmektedir. Manastırların bu dönemde mevcut mallarını hatırı sayılır bir biçimde arttırarak imparatorluk içinde yükselişe geçtikleri görülmektedir. VIII. Mikhael döneminde *pronoia*nın miras

bırakılmasına ilişkin olarak düzenlemelerde zengin bir aristokrat sınıfın ortaya çıkışına neden olmuştur. Mallarını diledikleri gibi kullanan aristokrat sınıfının ayrıcalıklı konumu ve manastırların zenginliği gözönüne alınırsa dönemin yeni bir tabakalaşmaya tanık olduğu görülmektedir. Bu aristokrat sınıf önceki dönemlerde imparatorluk ailesine ait bir görev ve ayrıcalık olarak görülen manastır inşa ettirmeyi yaygın bir biçimde uygulayacaktır. Mal varlıkları Konstantinopolis dışında dahi olsa, bu kişiler için başkentte bir manastır yaptırmak güç simgesidir. Dönemin aristokratları yapı faaliyetlerinin, kitapların, sanat ve bilimin destekçisi olmuşlardır. Ekonomik durum süregelen istilalar ve göçler ve bunların getirdiği fakirleşme nedeniyle kötüleşmektedir. Bunların yanı sıra yeni vergiler konulmuştur ve yeni vergilerin toprak sahibi aristokratlardan ziyade fakir halkı etkilediği kesindir. II. Andronikos'un vergi politikası özellikle daha önceki dönemlerde vergi muafiyeti olan büyük toprak sahiplerinin ayrıcalığına son vermiştir. Bütün bu değişikliklere rağmen Bizans İmparatorluğu'nun vergi gelirlerinin oldukça düşük olduğu görülmektedir. Buna vergileri toplamakta karşılaşılan zorluklar da eklendiğinde, durumun önceki dönemlere göre kötüleştiği açıkça görülebilmektedir. Bir diğer önlem olarak, II. Andronikos'un yaptığı devalüasyon önceki değerinin yarısına düşen Bizans parasının yerini daha güvenilir olduğu düşünülen İtalyan altın parasının almasına neden olmuştur (Nicol, 1979, 24; Laiou, 1972).

II. Andronikos'un ekonomik açıdan kötüleşmeyi engellemeye yönelik olarak aldığı bir diğer önlem, aşırı bir yük getirdiğine inandığı orduyu küçültmek ve donanmayı ortadan kaldırmak olmuştur. Ancak bu siyasi olarak İmparatorluğun zayıflaması ve Cenevizlilere bağımlı bir duruma gelmesi anlamına gelmektedir. Ordunun küçülmesinin getirdiği siyasi zorluklar ve sınır güvenliğini sağlamanın güçlüğü II. Andronikos'un komşu ülkelerle diplomatik alanda güvenilir anlaşmalar yapmaya çalışmasına neden olmuştur. Diplomatik ilişkilerin en güvenilir şekli karşılıklı evlenmelerdir. Bu konuda *megas logothetes* Theodoros Metokhites etkili rol oynamıştır. II. Andronikos, ilk eşi Macar Anna'nın ölümü üzerine Margrave Montferrat'ın kızı Yolanda (Eirene) ile ikinci evliliğini yapmıştır. Montferrat ailesi Latin döneminde Selanik ve çevresinde hüküm sürmüştür ve hala bu bölgede hak iddia etmektedir. Montferratlar, II. Andronikos ve Eirene' nin evliliği sonrasında bu isteklerinden vazgeçmişlerdir. Batı ile iyi ilişkiler kurmanın en güvenli yolunun gene onlarla kurulan evlilik bağları olduğu bir kez daha ispatlanmış olur. İmparator

kendisi dışında çocukları için de siyasi kazanımı olan evlilikler gerçekleştirmeye çalışmıştır. II. Andronikos, kendi varisi olarak seçtiği oğlu IX. Mikhael'i, Konstantinopolis'deki Latin Krallığı'nın varlığını sürdürebilmiş olsaydı kraliçe olacak olan Courtenaylı Catherine ile evlendirmek istemiştir. Bu evliliğin gerçekleşmemesi üzerine, siyasi olarak farklı çıkarlar sağlaması nedeniyle IX. Mikhael Ermeni bir prensesle evlendirilmiştir. II. Andronikos, kızkardeşi Trabzon Rum İmparatoru İoannes ile evlenen ve onun ölümüyle dul kalan Eudokia'yı Sırp Kralı ile evlendirmek istemiştir. Eudokia'nın Konstantinopolis'deki şehirli hayatı bırakarak daha az gelişmiş olan Sırbistan'a gitmeyi reddetmesi üzerine II. Andronikos zor durumda kalmıştır. Bunun üzerine kendisine ve Theodoros Metokhites'e büyük tepki duyulmasına ve Konstantinopolis Patriği dahil olmak üzere herkesin dehşete düşmesine neden olacak bir kararla beş yaşındaki kızı Simonis'i Sırp Kralı ile evlendirmiştir (Sevcenko, 1975, 24).

II. Andronikos döneminin imparatorluk içindeki siyasi hayatında önemli görevleri elinde bulunduran kişilerin, Palaiologos ailesiyle evlilik bağı kurarak, bu güçlerini dönemin çalkantılı ortamına karşı korumak isteğinde oldukları görülmektedir. Bu tür evlilikler Palaiologos ailesi için de önem taşımaktadır. Kilit noktaları elinde bulunduran aristokrat ailelerle kurulacak akrabalık ilişkileri Palaiologos hanedanının, imparatorluk içinde siyasi anlamda güçlü destekleri olması anlamına gelmektedir. Dönemin önemli devlet adamı Nikephoros Khoumnos'un kızı Eirene, II. Andronikos'un oğlu İoannes ile evlenecektir. İoannes'in erken ölümü üzerine manastır hayatını seçen Eirene yaşadığı süre boyunca evliliği ile kazanacağını düşündüğü imparatoriçe ünvanını kullanacaktır.

Bizans İmparatorluğu'nun Konstantinopolis'i Latinlerden geri alışı Latin döneminde farklı yerlere göç etmiş sanatçıların tekrar başkente dönmelerini sağlar. Latinlerle uzun süren kötü ilişkiler Bizans toplumunun kendi kökenlerini daha geride Yunan-Hellen kültüründe bulmasına neden olacaktır. Önceki dönemlerde Hellen teriminin pagan kültürünü çağrıştırması nedeniyle kullanılmadığı onun yerine Romalı teriminin kullanıldığı bilinmektedir.[14] Fakat Roma İmparatorluğu'nun batıdaki mirasçılarına karşı duyulan öfke aynı kökenden olmadığını gösterme çabası, onlardan farklılığını ortaya koyma isteği bu dönemde yazılan eserlerde kendini belli

[14] Ayrıntılı bilgi için bakınız, A. P. Kazhdan, 1981, People and Power in Byzantium, Dumbarton Oaks, Washington D.C.

edecektir (Runciman, 1970, 16). Düşün hayatına giren bu kendi kökenini arayış dönemin sanat eserlerinde de farklılığa neden olacaktır. Bu yeni sanat anlayışı Khora Manastırı Kilisesi gibi dinsel yapılarda kendini açığa vurmaktadır.

1300 yılı civarında bir kaç kale dışında bütün Anadolu, Türklerin eline geçmiştir. Beylikler olarak varlıklarını sürdüren Türkler, Bizans'ın kaybettiği yerleri aralarında bölüşerek yönetmektedirler (Ostrogorsky, 1984, 92). Anadolu'daki toprakların kaybedilmesi, Bizans İmparatorluğu'nun açlık ve göç sorunuyla karşılaşmasına neden olacaktır. Bu bölgede yer alan topraklardan beslenen Konstantinopolis manastırları da, imparatorluğun kaderini paylaşacak ve ellerindeki sınırlı kaynakları bölüşmemenin yolunu arayacaklardır. Bizans halkının yediği buğdayın fiyatında bile Katalanlar'ın söz sahibi olması kıtlık, karaborsa ve fakirliği getirecektir. İmparatorluk ailesi içinde patlak veren ve etkileri uzun süren II. Andronikos ve III. Andronikos arasındaki iç savaş da siyasi belirsizliği gündeme getirecektir. IX. Mikhael'in erken bir yaşta tahta geçmeden ölmesi üzerine onun oğlu III. Andronikos tahtta hak iddia edecek ve imparatorluk tarihindeki iç savaşlardan en şiddetlisini başlatacaktır. Bu karışıklık ekonomik ve siyasi olarak oldukça zayıflamış olan Bizans İmparatorluğu'nun halini içinden çıkılmaz bir noktaya getirecektir. Bu kargaşa II. Andronikos'un kendi rızasıyla keşiş hayatını seçerek tahtı terketmesine dek devam edecektir. Siyasi belirsizlik zengin aristokratların mallarını kendileri için kullanmak istemelerine ve kendilerine yaşlılıkta rahatlık getireceğine inandıkları manastırlar inşa etmelerine ve böylece bu kurumların sayılarının artmasına neden olacaktır.

Patriklik makamının, manastırların sosyal anlamdaki rollerine yaklaşımı dikkate değer olduğundan, II. Andronikos döneminin dinsel hayatını yöneten Konstantinopolis Patriklerinin *philanthropia* konusundaki görüşleri ve eylemleri üzerinde durmak önemlidir. Bu dönemde patriklik görevine getirilmiş isimler aşağıdaki gibidir.

I. İoseph Galesiotes (31 Aralık 1282- 23 Mart 1283)
Kıbrıslı II. Gregorios (28 Mart 1283- Haziran 1289)
I. Athanasios (1.kez) (14 Ekim 1289- 16 Ekim 1293)
XIII. İoannes Kosmas (1 Ocak 1294- 21 Haziran 1303)
I. Athanasios (2.kez) (23 Haziran 1303- Eylül 1309)
I. Niphon (9 Mayıs 1310- 11 Nisan 1314)

XIII. İoannes Glykys (12 Mayıs 1315- 11 Mayıs 1319)
I. Gerasimos (21 Mart 1320- 20 Nisan 1321)
İsaie (11 Kasım 1323- 13 Mayıs 1332) (Grumel, 1958, 437)

Dönemin ilk patriği kısa bir süre görevde kalmış olan I. İoseph Galesiotes'dir. Bu kısa döneme ait kaynaklar patriklik makamının konuya dair tavrıyla ilgili yeterli bilgi sunmamaktadır. II. Andronikos döneminin ikinci Konstantinopolis Patriği Kıbrıslı II. Gregorios 28 Mart 1283-Haziran 1289 arasında bu makamda bu.lunmuştur. II. Gregorios'un patrikliği ile ilgili kayıt ve mektuplar arasında, patriğin yazışmalarının bir bölümünü, başkaları için ricalarda bulunmak amacıyla İmparator'a ya da *megas logothetes'*e gönderdiği dilekçelerin oluşturduğu görülmektedir. Patrik, bu dilekçelerde fakir ve toprağı tehlikede olan kişiler için onların yararına üst makamlardan destek ve çözüm istemektedir.

II. Gregorios'un adalet ya da iyilikleri halkın tümü için değil, münferit bireyler için istediği görülmektedir. Bu mektuplardan birini *protosebaste*ye hitaben yazmıştır. Mektupta Karytos'ta yaşayan hasta ve fakir bir kadından bahsetmekte ve ölümcül bir hastalığı olan bu kadın için ilaç sağlanmasını talep etmektedir (Laurent, 1971, 326). Diğer bir mektupta adı verilmeyen fakir bir adam için adalet isteğinde bulunmaktadır. II. Gregorios'un İmparatordan hastanelerin bakımı için destek istediği de bilinmektedir (Miller, 1984, 195). Sayıları az olmakla birlikte fakirleri güçlülere karşı korumak ya da vergi toplayanları vicdanlı davranmaya çağırmak amaçlı mektuplar yazmıştır. Ancak çabaları daha küçük ölçekli ve kişisel ricalarda bulunmak biçiminde olmuştur.

II. Andronikos döneminde Konstantinopolis Patrikliği görevine getirilen I. Athanasios, gerçekleştirdiği uygulamalar nedeniyle dönemin diğer patrikleri arasında önemli ve özel bir yere sahiptir. Athanasios'un varlığı, Palaiologos döneminde halkı tüm dış etkenlere karşı koruyan bir kişilik olarak hissedilmektedir. Patrik Athanasios'un uygulamaları dönemin azalan *philanthropia* uygulamalarının arttığı özel bir zaman aralığı olarak dikkati çekmektedir.

Dönemin üçüncü patriği olan ve *philanthropik* yaklaşımı ile öne çıkan Konstantinopolis Patriği Athanasios, görevi sırasındaki eylemlerinde halka hizmetin boyutlarını genişletmiş ve güçsüzlerin haklarını savunmak için çalışmıştır. Athanasios patriklik makamına 14 Ekim 1289'da getirilmiş ve 16 Ekim 1293 yılında uygulamalarından memnun olmayan kimselerin baskılarına dayanamayarak

görevinden ayrılmıştır. Ancak 23 Haziran 1303'de tekrar patrik olmuş ve Eylül 1309'da kendi isteğiyle bu kez geri dönmemek üzere manastır hayatını seçmiştir. Athanasios, patriklik makamının halkını koruması gerekliliğini beraberinde getirdiğine inanmaktadır. Görevi kabul edişinin nedenini açıklarken, bu görevi Hıristiyan halka huzur ve barış getirmek için kabul etmiş olduğunu söylemektedir (Laurent, 1971, 343). Patriğin uygulamaları da amacını destekler niteliktedir. İmparator II. Andronikos'a yazdığı mektuplarının büyük bölümünde Patrik, kendi yaptığı *philanthropik* işlerden bahsetmekte ve bu işlerde İmparator'dan yardım talep etmektedir.

İmparator II. Andronikos'a ve dönemin yöneticilerine yazdığı mektuplar Athanasios'un bakış açısını ortaya koymaktadır. Athanasios'un dönemine ait Patrikhane kayıtlarında, başta imparator olmak üzere, piskoposlar ve devlet adamlarına farklı konularda halkı koruma amaçlı uyarılarda bulunduğu görülmektedir. Bahsedilen konular arasında göçmenlerin korunması, tahıl fiyatlarının düşürülmesi, karaborsanın önünün kesilmesi, vergilerin düşürülmesi, vergi toplayanların halka bu konuda insaflı davranması ve fakirlere yardım edilmesi gibi istekler yer almaktadır (Laurent, 1971, 474).

Athanasios'un mektuplarını dönem içinde farklı kılan, bu mektuplarda sıklıkla imparatorluğun kötüye gidişinden söz edilmesi ve bu soruna çözüm ya da bu durumun nedenlerinin ne olduğu sorusuna cevap aranmasıdır. Kötüye gidişin sorumlusu olarak sosyal adaletsizliği gösterir. Athanasios yaşam öyküsünde belirtildiğine göre fakir, yetim ve dulları eğitmiş ve korumuştur. Bunu yaparken doğrudan Tanrı hizmetine girenleri aile bağları kurmaktan ve bu bağların getirebileceği zenginlikle temas etmekten men etmiştir. Din yolundaki kişilerin alçakgönüllü bir hayat sürmelerini ve kişisel isteklerden vazgeçmelerini ister. Din adamlarından günde sadece bir kez yemek yemelerini ve Konstantinopolis'teki fakirlere verebilmek için gerekli yemek ve parayı biriktirmelerini istemiştir (Boojamra, 1985, 340vd).

14. yüzyılın başlarından itibaren Konstantinopolis'in buğday ihtiyacını karşılayan merkez Trakya bölgesi olmaya başlamıştır. 1305 yılına gelindiğinde ise, Pakhymeres'e göre, II. Andronikos açlık tehlikesiyle yüz yüze kalan Bithynia bölgesini kıtlıktan kurtarmak için manastırlardan toplayabildiği kadar tahılın tamamını bölgeye göndermiştir. Ancak 1306-1307 yılına gelindiğinde Trakya'dan

gelen buğday tamamen kesilmiştir. 1306-1307 yılı kış mevsiminde, Konstantinopolis kenti açlıkla karşı karşıya kalmıştır. Bir süredir devam eden Katalan kuşatması sonucunda Trakya bölgesi ele geçirilmiştir. Patrik'in mektuplarından, II. Andronikos ve Patrik Athanasios'un ortak bir yol izleyerek, bu tehlikeye karşı durmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. 1324 yılında yapılan bir anlaşma ile Karadeniz bölgesinden gelen ürünlerin Venedikliler tarafından Konstantinopolis'te satılmasına izin verilmiştir. Böylece ürünler, Venediklilerin istedikleri yüksek fiyatlardan satılmakta ve Bizans Devleti'nin fiyatlar üzerinde daha önce varolan denetimi ortadan kalkmaktadır (Laiou, 1968, 91). Athanasios yazılarında yaşanan açlık günlerinden bahsetmiş, bunun daha önce eşi görülmemiş bir yıkım olduğunu, yolların ölülerle dolduğunu ve bazı ailelerin tamamen yok olduğunu anlatmıştır. Açlığın önüne geçmek için İmparatora yazdığı mektuplarda fiyat denetiminin tekrar sağlanması gereğini dile getirmiştir. (Laiou, 1968, 105).

Athanasios, doğrudan II. Andronikos'a seslendiği mektuplarında, İmparatoru halkına karşı adil olmaya çağırmıştır (Talbot, 1975, 81). Bu davetinde kendimizi ve dünyayı korumak istiyorsak, topluma karşı kendi dünyevi ve ruhani sorumluklarımızı bilmemiz gerektiğini vurgulayarak, İmparatoru ve yöneticileri uyarmıştır (Talbot, 1975, 79). Buna ilaveten imparator olarak halkına öz çocukları gibi davranması konusunda ona öğütlerde bulunmuştur (Talbot, 1975, 107).

Athanasios, İmparatoru piskoposların görevlerini yapmadıkları konusunda uyarmış ve ondan yardım talep etmiştir. Bu konudaki endişesi, dönemin zorlayıcı ve güvensiz ortamına karşı, din kurumunun halka sahip çıkarak onların yanında olmasına dair duyduğu inanç ve sorumluluk duygusudur. Athanasios, piskoposları görev yerlerinde bulunmamakla itham etmiştir. Ona göre piskoposlar resmi bir görevleri olmadığı halde başkentte kalarak rahat bir hayat sürerken onların sorumlu oldukları cemaatler işgal, yağma, açlık ve yoksullukla baş başa kalmıştır. Sorumlu oldukları görev yerlerine dönmeleri için piskoposları uyaran ve İmparator'dan yardım isteyen mektuplarında, iyi çobanların sürülerini kötü zamanlarda bir başına bırakmamaları gerektiğini hatırlatmıştır (Talbot, 1975, 41, 53).

Athanasios dönemi Patrikhane kayıtları arasında bulunan örneklerin bir kısmı, manastır hayatını yeniden düzenleme amacını taşımaktadır. Patrik, manastırın

yöneticisi durumundaki *hegoumenos'*a[15] uyması gereken kuralları ve yükümlülüklerini hatırlatmaktadır. Bunlardan biri hastalanan keşişlerin bakımından yükümlü olduklarıdır. Sıralanan kurallar arasında yer alan bir kural ise manastırda yaşayanların dış dünyaya karşı tutumlarını belirlemeye yöneliktir. Bu kurala göre manastırın yöneticisi konumundaki kişiler dahil olmak üzere hiç kimse çok gerekli olmadığı sürece manastır sınırlarından dışarı çıkmamalıdır. Dışarı çıkılması zorunlu hale gelmişse de tek başına değil en azından bir diğer kişinin eşliğinde dışarı çıkılabilir, çünkü ''iki birden iyidir'' (Laurent, 1971, 377). Athanasios diğer bir mektubunda ise Aynaroz'a ziyarete gelenlerin sadece üç gün konaklayabileceklerini belirtmiştir (Laurent, 1971, 410-411).

Athanasios'un tüm uygulamaları Bizans halkı ile yakından ilgilidir. Onlara yapılmasını istediği yardımlar için İmparatora farklı konularda mektuplar yazmış ve bu mektupların devlet yöneticilerine, hepsinin Ayasofya'da hazır bulunduğu bir sırada yüksek sesle okunması ricasında bulunmuştur. Böylece güçlü sınıfın insanları daha az şanslı olan ihtiyaç sahipleri için arzu ettikleri yardımları yapacaklardır. Athanasios'a göre Tanrı, İmparator II. Andronikos'a taçla birlikte insanları seven bir kalp vermiştir. Athanasios'un mektuplarının amacı halka karşı yapılan uygulamaların adil olup olmadığını denetlemek ve yöneticilerin halka karşı sorumluluklarını hatırlatmaktır. Sorun teşkil ettiğine inandığı hemen her değişik konuda üst makamlara mektup yazdığı görülmektedir. Bir mektubunda Athanasios bu mektuplardan birinde mısır ve şarap fiyatlarındaki denetimsizlikten şikayet etmektedir (Laurent, 1971, 388). Bir diğer mektubu göçmenlerle ilgilidir. İstila edilen yerlerde yaşayan halk Konstantinopolis'e gelmiştir ve bunlar için yardım talep edilmektedir (Talbot, 1975, 53). Athanasios'un diğer bir isteği manastır ve kilise mallarının suistimalini engellemektir. Bu konuda yazdığı metinlerde malların, dul, yetim ve göçmenler için kullanılması gerektiğini belirtmektedir (Laurent, 1971, 474-475, 477). Diğer bir mektubunda ise keşişliğin ön koşulunun alçakgönüllü ve azla yetinilen bir hayatı seçmek olduğunu dile getirmektedir (Laurent, 1971, 534).

Athanasios, İmparatora yazdığı mektuplardan birinde de başkent halkının o dönemdeki yoksul halini aktarmaktadır. Athanasios önceki dönemlere gönderme yaparak sokakta dolaşırken kendisinden sadece ''bir şey için istekte bulunan kişilerin

[15] *Hegoumenos*: Manastırın yöneticisi, başrahip, baş keşiş

sayısının ve isteklerinin arttığını'' söylemektedir (Laurent, 1971, 442). Athanasios, herkesin fakirlere ve kendinden daha aciz durumda olanlara, gücü yettiğince yardımda bulunması gerektiğini düşünmektedir (Laurent, 1971, 532, 533, 536, 538, 539, 540).

Athanasios'un bazı mektupları toplum içindeki bozulmanın nedenlerini aradığı ve bu nedenler konusundaki görüşlerini açıkladığı metinlerdir. Ona göre, dönemin felaketlerinin nedeni Tanrı'nın gazabıdır. Fahişelik, zina, eşcinsellik, aile içi yasak ilişki, adaletsizlik, büyücülük gibi günahların artması Tanrı'nın gazabına neden olmaktadır (Laurent, 1971, 389). Zenginlerin yardım etmemesinin Tanrı'nın öfkesine neden olduğunu ve bunun deprem, kıtlık ve açlık, yangın ve salgın hastalıklarla Tanrı tarafından cezalandırıldığını iddia etmiştir. Athanasios, düşkün durumdakilere yardımı sadece üst sınıflardan beklememektedir, aynı zamanda Konstantinopolis'te yaşayan tüm zenginlerin fakirlere yardım etmesinin gerekliliğini belirttiği ve sadakanın önemini vurguladığı durumlar vardır. Ayrıca, Petra Aziz İoannes Manastırı ile Kynegos Kapısı arasında yakın zamanda çıkan yangında zarar görenlere yardım edilmediği için zenginleri kınamaktadır. Söz konusu yangında çok sayıda tüccarın mallarını kaybettiği bilinmektedir (Laurent, 1971, 424).

Athanasios dönemi Patrikhane kayıtları arasındaki bazı örnekler doğrudan fakirlere yardım etmeleri için halka hitaben yazılmıştır. Yolda fakir birini gören zengin kişi onun açlığını gidermelidir. Zira yardım konusunda zenginlerin ellerinden geleni yapmaları gereklidir. İsa, fakirlere acımayı emreder, cennete gitmek ancak bu şekilde mümkündür (Laurent, 1971, 425).

Athanasios fakirlere ve mültecilere yardımı sadece imparatordan ya da zenginlerden beklememektedir. Kendisi tarafından kurulan ve ihtiyacı olanlara yemek dağıtılan mutfaklar Konstantinopolis'dekilere yardım etme amaçlıdır. Varlığını Patrikhane kayıtlarında da gördüğümüz mutfaklar için Athanasios imparatordan odun talep etmektedir (Laurent, 1971, 433; Talbot, 1975, 195).

Athanasios'un uygulamaları kendisinin de sıklıkla belirttiği gibi Hıristiyan halka hizmet amaçlıdır. Din kurumundan ve imparatorluk makamından varlıklarının nedenini sorgulamalarını istemekte ve varlıklarının elzem bir özelliği olan iyilikseverliğin yok oluşunu devletin çöküşünün sorumlusu olarak görmektedir. Athanasios'un görüşleri halka hizmet etmeyi amaçlamaktadır.

Athanasios'un patrikliği döneminde manastırlara ait toprakların askerlerin desteklenmesi için kullanılmasını istediği belgelerden anlaşılmaktadır. İkinci kez göreve gelişinde II. Andronikos'un askeri amaçlara hizmet için manastır mallarına el koyulması isteğini desteklemiştir. Bu nedenle dini çevreler tarafından eleştirildiği açıktır. Dini çevreden destek görmemiş ve bu nedenle sıklıkla İmparator II. Andronikos'un desteğine başvurmuştur. Manastır mallarının devletin ve halkın iyiliği için kullanılmasına dair isteği farklı mektuplarında belirtilmektedir (Pachymeres, 1984, cilt II, 388-390; Talbot, 1975, xix-xiv; BMFD, 2000, 1490).

Athanasios mektup ve eylemleri ile hayırseverliğin uygulayıcısı olarak imparator, aristokratlar ve zengin halkı görmek istemektedir. Ona göre manastırlar kendi ruhani dünyalarına geri dönmeli ve fakir halkı gözetme görevi, siyasi ve ekonomik gücü elinde bulunduran kişilerin sorumluluğunda olmalıdır.

4. II. ANDRONİKOS DÖNEMİNDE FAAL OLAN MANASTIRLAR

Bu bölümde, II. Andronikos döneminde faal olan manastırlar ile ilgili temel bilgiler ve manastırların *philanthropik* yapıları bünyelerinde barındırıp barındırmadıklarına dair bilgiler verilmiştir. Bunların yanısıra alfabetik olarak verilen otuz dokuz manastırın eldeki kaynaklar ışığında dış dünyaya yönelik hayırseverlik faaliyetleri aktarılmıştır. Kuşkusuz manastır eğer bir *typikon'*a sahipse bu bilgilere kolaylıkla ve güvenilir bir şekilde ulaşılabilmektedir. Ancak söz konusu edilen manastır için bu türden bir kaynağın mevcut olmaması halinde yaptıran kişinin sosyal konumunun belirleyici rol oynadığı düşünülmüş ve buna uygun varsayımlarda bulunulmuştur. Otuz dokuz manastırdan beş tanesi doğrudan II. Andronikos, VIII. Mikhael ve İmparatoriçe Theodora Palaiologina tarafından onarılmıştır. Dört manastır kilise hiyerarşisinden kişilerce inşa edilmiştir. Geriye kalan tüm manastırlar aristokrat aileler tarafından onarılmış ya da yeni inşa edilmiş kurumlardır.

Çalışmanın üzerine odaklandığı dönemde faal olan otuz dokuz manastırdan on ikisi II. Andronikos döneminde yeni inşa edilen yapılardır. Geriye kalan yirmi üç manastır bu dönemde onarım görmüş ya da büyük oranda tekrar inşa edilmiştir. İkinci grup içinde yer alan iki manastırın yeni yapıların eklenmesiyle ihya edildiği görülmektedir.[16]

Çalışmanın kapsamına giren otuz dokuz manastırla ilgili birincil ve ikincil kaynaklardan edinilen bilgiler ışığında düzenlenmiş bölüm aşağıda sunulmaktadır. Bu bölümden edinilen bilgilerin tez konusu açısından incelenmesi bir sonraki bölümde gerçekleştirilecektir. Üçüncü bölümde verilen referansların bu manastırlarda sadece *philanthropik* işlevlerin olup olmadığına dair özet bilgiler içerdiği gözönünde bulundurulmalıdır.

[16] Bir diğer manastır ise Komnenoslar döneminde II. İoannes Komnenos tarafından inşa edilmiş olan Pantokrator Manastırı'dır.

4. 1. Anargyroi Manastırı

Anargyroi Manastırı, 1282-1303 tarihleri arasında tamir edilmiş kadın manastırıdır. Manastırın ilk *ktetor*'unun *logothetes tou dromou* olduğu Palaiologos döneminde düzenlenmiş olan *typikon'*da geçmekteyse de kişinin adı konusunda ayrıntılı bilgi yoktur (BMFD, 2000, 1292). VIII. Mikhael'in karısı Theodora Palaiologina tarafından onarılmıştır. Theodora, onarttığı bir diğer manastır olan Lips ile Anargyroi arasında bir ilişki kurulmasını istemişse de bu ilişkiye rağmen her ikisinin de özerk yapılarını korumaları gerektiğini belirtmektedir. *Typikon*'da manastırı yaptıran *logothetes tou dromou,* onun ebeveynleri ile önceki *typikon* da adı geçen kişilerin hepsi için ayin yapılmasını ayrıca ayin günlerinde kapıda bekleyen fakirlere sadaka dağıtılmasını istemiştir (BMFD, 2000, 1293).

Rus hacıların günlüklerinden Anonim Seyahatname'ye göre Vaftizci İoannes'in annesi Elizabeth'in rölikleri bu kilisede bulunmaktaydı. Aynı kaynakta manastırın yeri olarak Altın Kapı'nın yanındaki Aya Euphemia Kilisesi'nin güneybatısı verilmektedir (Majeska, 1984, 148). Manastırdan bahseden bir diğer kaynak ise Zosima'nın 1425 tarihli günlüğüdür. Zosima, Kosmas ve Damian Kadınlar Manastırı olarak adını verdiği Anargyroi Manastırı'nda, Thomaida'nın ve Elizabeth'in röliklerini ziyaret ettiklerinden bahsetmektedir (Majeska, 1984, 188).

Manastırın onarım tarihi kesin olarak belli değildir ve Mokios Sarnıcı'na yakın bir alanda olduğu düşünülmektedir (Kidonopoulos, 1994, 4). Manastırın kilisesi 1512'de Koca Mustafa Paşa tarafından camiye çevrilen bugünkü adı ile Atik Mustafa Paşa Camii olarak tespit edilmiştir (Aran, 1977, 247-253).

Anargyroi Manastırı 1294-1301 tarihleri arasında hazırlanmış bir *typikon'*a sahiptir. Manastıra ait bu belgede *philanthropik* işlere sadece daha önceki *ktetor'*un isteği üzerine yer verilmiş olduğu ve onun belirlediği tarihlerde kapıda sadaka dağıtılmasının istendiği görülmektedir (BMFD, 2000, 1287, 1293).

4. 2. Anastasis Manastırı I

Anastasis Manastırı'nı ilk olarak 4. yüzyılda İmparator Konstantinos'un annesi Helena'nın yaptırdığı Konstantinos Akropolites'in yazdığı vasiyetnamede iddia edilmektedir (BMFD, 2000, 1378). Ardından Patrik Nektorios, Markianos, I.

Basileios onarımlar ve eklemeler yaparlar. Latin döneminden sonra tamamen harap olan manastır VIII. Mikhael Palaiologos'un döneminde *megas logothetes* olan Georgios Akropolites, (1295-1324) ve onun oğlu Konstantinos Akropolites tarafından büyük bir olasılıkla erkeklere ait bir manastır olarak onarılır (Janin, 1969, 20-22; Kidonopoulos, 1994, 5; Hunger ve Kresten, 1981, 432-435). Konstantinos Akropolites hazırladığı vasiyetnamesinde babasının o daha küçük bir çocukken giriştiği bu işe harcadığı paranın miktarını bildirmektedir. Sonrasında Lazarus Şapeli onun tarafından satın alınarak manastıra eklenmiştir (BMFD, 2000, 1379). Konstantinos'un annesi Eudokia tarafından da manastıra bağış yapılmıştır. Konstantinos ayrıca manastırın çevresinin bakımını para harcanarak nasıl yaptırdığını da anlatmaktadır. Smolenskli İgnatios manastırda Anastasia'nın röliklerini 1389'da ziyaret eder(Majeska, 1984, 289).

Bu manastırın yeri Janin tarafından Forum Tauri ve Konstantinos Forumu ortasında, Mese caddesinin kuzeyinde olarak belirlenmiştir (Janin, 1969, 25). 1875 yılı civarında yapılan bir çalışmada Fuad Paşa Türbesi yakınında Sokullu Mehmet Paşa Cami'nin altındaki kalıntılar yapıya ait olduğuna dair veriler sunmuş ve Anastasis Kilisesi'nin kalıntıları olarak tayin edilmişse de tahrip edildiğinden günümüze bir kalıntı ulaşmamıştır (Müller-Wiener, 1977, 45). Manastırın nadir eserleri barındırdığı bilinen bir de kütüphanesi mevcuttu (Volk, 1954, 19).

Konstantinos Akropolites, Anastasis Manastırı için 1295-1324 arasına tarihlenen bir vasiyetname hazırlamıştır. Bu vasiyetnamede manastırın yapması istenen anma ayinlerinden bahsedilmişse de alışılageldiği gibi ayinler sonrasında dağıtılması istenilen yemek ya da sadakadan bahsedilmemektedir. Konstantinos Akropolites kendi istediği ayinlerin gerçekleştirilmesinin manastıra maddi bir yük getirmeyeceğini eklemiştir (BMFD, 2000, 1380-1381).

4. 3. Anastasis Manastırı II

Keşiş Nikandros tarafından, yaklaşık olarak 1321 yılında inşa ettirilmiştir. Patrikhane kayıtlarında bulunan Patrik İsaias (1323-1330) dönemindeki 1324 tarihli bir dava metni, manastırı, Keşiş Nikandros'un keşiş hücreleriyle birlikte yaptırdığını göstermektedir. Davanın konusu Nikandros'un masraflarını karşılayarak yaptırttığı manastırın hücrelerine diğer Anastasis Manastırı'nın *ktetor'*u olan Konstantinos tarafından zarar verilmesidir. Nikandros'un, Akropolites ailesinin yaptırdığı

Anastasis Manastırı'nın bir kısım malzemesini kullanarak yaptırttığı anlaşılan Nikandros'un manastırı tahrip edilmiştir. Bu nedenle patriklik makamına başvuran keşiş Nikandros masraflarının tazmin edilmesini sağlamıştır (Hunger ve Kresten, 1981, 433; PLP, 1976-1996, 132).

Manastırın yeri Konstantinos Akropolites'in yaptırdığı Anastasis Manastırı'nın yakınında Forum Konstantinos ile Forum Tauri'nin ortasında, Mese'nin kuzeyi olarak verilmiştir (Janin, 1969, 22, 25; Majeska, 1984, 289). Bu manastırdan söz eden kaynaklardan yapıda hücreler ve ibadet yerinin mevcut olduğunu öğrenmekteyiz. Bunun dışında manastır *ktetor'*u hakkındaki tek bilgi bir keşiş olduğudur. *Ktetor'*un sosyal konumu göz önüne alındığında, manastıra *philanthropik* işlevli yapı ya da yapıların eklenmiş olması mümkün gözükmemektedir. Bunun yanında manastırda düzenlenmesi istenilen ayinler ve sonrasında verilmesi uygun bulunan sadakalar konusunda da herhangi bir veri bulunmamaktadır.

4. 4. Aristines Manastırı

Theodora Kantakouzene Doukaina Angelina Palaiologina Komnene Rhaoulaina (1289-1291) tarafından restore edilmiştir (Kidonopoulos, 1994, 14; Pachymeres, 1984, VII-IX, VII, 150). Theodora, VIII. Mikhael'in yeğenidir ve dönemine göre iyi eğitim almış biri olarak kabul edilmektedir. Pakhymeres, Aristines Manastırı'ndan bahsederken Hagios Andreas Kresei Manastırı'nın yakın bir konumda olduğunu bildirmektedir (Pachymeres, 1984, VII-IX, VII, 150). Hagios Mamas Manastırı'na ait *typikon'*da da aynı şekilde Hagios Mamas Manastırı'nın yakınlarında bulunan bir kadınlar manastırı olarak Aristines adı geçmektedir. Konstantinopolis patriği Kıbrıslı II. Gregorios görevinden ayrıldıktan sonra bu manastırda yaşamıştır (BMFD, 2000, 1032).

Manastırdan günümüze ulaşan bir kalıntı olmamakla birlikte bulunduğu yer olarak Belgrad Kapı civarı kabul edilmektedir (Janin, 1969, 51, 319; Majeska, 1984, 314; Müller-Wiener, 1977, 172-176).

Manastıra ait bir *philanthropik* yapıdan ya da manastırda yapılması istenilen anma ayinleri ve bunlar sonrasında verilmesi istenilen sadakalar hakkında mevcut bir bilgiye sahip değiliz. Ancak *ktetorissa'*nın İmparatorluk ailesinden gelmiş olması

nedeniyle ailesi için anma ayinleri ve sonrasında sadaka verilmesini istemiş olabileceği makul görünmektedir.

4. 5. Bebaia Elpis Manastırı

Öncelikle incelenen Bebaia Elpis Manastırı'nın *typikon'*udur. Bu kaynak yaklaşık olarak 1300 tarihinde düzenlenmiş ve Lincoln College *Typikon'*u olarak da bilinmektedir (BMFD, 2000, 1512). *Typikon'*un yazarı aynı zamanda manastırı tekrar inşa ettiren Theodora Synadene'dir. Theodora *typikon'*unda öncelikle kendi ailesine dair bilgiler vermektedir. *Typikon*'a göre Theodora baba tarafından, İmparator VIII Mikhael Palaiologos'un yeğenidir. Babasının çok erken ölümü üzerine amcası olan İmparator onunla yakından ilgilenmiştir (PLP, 1976-1996, 9, Nr.21381, 72).

Konstantinopolis'te IV. Haçlı Seferi'nden önce çıkan 19/20 Ağustos 1203 tarihindeki yangında Bebaia Elpis Manastırı'nın yerinde bulunan manastırın ciddi bir biçimde tahrip olduğu bilinmektedir (Madden, 1991-1992, 74-89, 91-93). Kilise, Konstantinopolis'in Haçlıların elinde bulunduğu dönemde (1204-1261) büyük bir olasılıkla Ortodoks cemaatine bırakılmıştır (Kidonopoulos, 1994, 71). 1261'de Konstantinopolis'in tekrar Bizans'ın eline geçmesi ile birlikte manastır erken Palaiologos döneminin önemli aristokratlarından *megas stratopedarkhes* ünvanına sahip İoannes Komnenes Doukas Synadenos'un karısı Theodora Komnene Palaiologina Synadene tarafından hemen hemen baştan yapılarak ona ve ailesine ait bir manastır halini almıştır (BMFD, 2000, 1512vd.).

Theodora, Synadenos ailesinden İoannes ile evlendirilmiştir. Synadenos adı Frigya'da bulunan Synada kasabasından gelmektedir. Bu aileye tarihi kaynaklarda en erken 11. yüzyıl'da rastlanmaktadır (Polemis, 1968, 179).[17] Theodora'nın kocası İoannes başarılı bir askeri meslek yaşamı sonrasında ölümüne yakın inzivayı tercih etmiş ve İoakhim adını alarak manastıra kapanmıştır (PLP, 1976-1996, 11, Nr. 27125, 137).[18] Theodora'da aynı yolu tercih ederek Theodule adını almış ve kızı Euphrosyne ile birlikte yaptırdığı Bebaia Elpis manastırına kapanmıştır (BMFD, 2000, 1512).

[17] İoannes'in ölüm tarihi olarak Polemis, typikona dayanarak 6 Şubat 1345 öncesini vermektedir.

[18] Burada İoannes'in kapandığı manastırın adına dair bir bilgi yoktur. Ölüm tarihi olarak 6 Şubat verilmiştir.

Theodora ve İoannes'in evliliklerinden iki erkek ve iki kız çocukları olmuştur. Euphrosyne, İoannes, Theodoros ve adı bilinmeyen bir kızları daha vardır. *Typikon*'da adı geçen İoannes Komnenos Doukas Palaiologos Synadenos ailenin ikinci çocuğu olmalıdır. *Megas kontostablos* ünvanına sahiptir. Palaiologos ailesinden Thomais adında biri ile evlenmiştir ve kayıtlara geçmiş bir çocukları yoktur. *Typikon*'da annesi Theodora, İoannes'e ait evlerden bahsetmektedir (BMFD, 2000, 1563). Theodora ve İoannes'in diğer oğulları Theodoros'un adı ise sıklıkla 14. yüzyıl'da II. Andronikos ve torunu III. Andronikos arasında baş göstermiş olan çatışmalarda, III. Andronikos'un destekçileri arasında geçmektedir. Theodoros, güçlü olduğu ve çok miktarda mülke sahip olduğu Bizye' de yaşamayı tercih etmiştir. Theodora'nın Bebaia Elpis için hazırladığı *typikon'*dan Theodoros'un *protostrator* ünvanını taşıdığını öğrenmekteyiz. Theodoros hayatının son dönemini, III. Andronikos'a verdiği destek nedeniyle ev hapsinde geçirmiştir. Eudokia ile evliliğinden Theodora ve Anna adlarında iki kızı olmuştur (Polemis, 1968, 181).

Büyük olasılıkla ailenin en büyük çocuğu olan kızı Euphrosyne ise Bebaia Elpis Manastırı'nın ikinci kurucusu olarak kabul edilir. Çok erken yaşlarda manastır hayatına girmiştir. Annesi ile birlikte Bebaia Elpis Manastırı'na girmiş ve onun ölümünden sonra manastırın *typikon'*unu yeniden düzenleyerek ikinci kurucusu olmuştur. Euphrosyne'nin çok erken bir dönemde manastır hayatını seçmiş olduğunun bilnmesi, ailenin Theodor Svetoslav ile evlendirilen bir kızı daha olmasını olası ve makul göstermektedir. Ama ikinci bir kız evlattan bütün ailenin adlarının geçtiği manastır *typikon'*unda veya başka bir kaynakta bahsedilmemektedir. Sonuç olarak bu konu kesinlik kazanmamıştır (Hannick ve Schmalzbauer, 1976, 140-141).

Manastırın yeri hakkındaki en önemli birincil kaynak Theodora Synadene tarafından hazırlanmış olan *typikon'*dur. Theodora, Bebaia Elpis'in etrafında bulunan diğer manastırları ve önemli yapıları referans noktası göstererek, manastırın sınırlarını belirlemektedir.

> Sınır duvarı doğuda sevgili oğullarımın evlerinin karşısında bulunan büyük kapıdan başlayarak fırın ve soylu Eunoukhos'un evinin tamamının önünden geçer. Sonra batıya kıvrılır ve sevgili oğullarımın iki bahçesi arasında bulunan sınır duvarını ve kadınlar manastırını takip eder. Duvar, caddeye kadar iner ve sağda Mosele Manastırını ayırır. Buradan Gorgoepekoos Manastırı'nın duvarına doğru kıvrılır ve aynı caddeyi takip ederek, Gymnos'un bahçesini geçerek, sağına Gorgoepekoos Manastırı'nı alarak devam

> eder. Sevgili kardeşim (ve leydi) Protostratorissa Glabaina'nın manastırı ile bizi ayıran duvar boyunca devam eder. Sonra evler boyunca devam eder ve sağında sevgili kardeşim (ve leydi) Protostratorissa'nın üzüm bağını sağına alarak, Kyriotissa Manastırı'nın önündeki caddeye ulaşır. Buradan doğuya kıvrılarak aynı yol boyunca devam ederek Aziz Onouphorios yakınına kadar ulaşır, ki buradaki üzüm bağını Kaligas'dan 400 hyperpyra vererek sıradan bir toprak olarak satın almıştım ve ekerek bugün görülen üzüm bağına dönüştürdüm. Duvar buradan kuzeye döner ve kiralık evlerin sınırını geçerek Akakios Kilisesi'ne kadar ulaşır. Duvar Kilise'nin büyük kapısını alacak kadar genişler. Sonra manastırımızın büyük kapısına kadar gider, sağında Aborates'in evi ve terzi Andreas'ın evi bulunur, Solatos'un evinden itibaren başladığı yere manastırın büyük kapısına ulaşır. (BMFD, 2000, 1563)

Her ne kadar günümüze ulaşmış bir kalıntı yoksa da, manastırın yeri araştırmacılar tarafından çeşitli yorumlar yapılarak tarif edilmiştir. Bu araştırmacıların çalışmaları arasında en önemlileri Zafraka'nın kaleme aldığı iki makaledir. Zafraka, Mosele ve Anthemiou Manastırlarını incelediği makalesinde Bebaia Elpis Manastırı'nın *typikon'*una da dayandırdığı bir yerleştirme yapar.

> Mosele Manastırı'nın yeri: Mosele Manastırı'nın yerini tam olarak belirlemek zor değildir. Ayrıntılı olarak bahsedeceğimiz gibi Mosele'nin yeri Hagias Akakios'a yakındır. Veya Bebaia Elpis Manastırı'nın 14. yüzyıldaki *typikon'*unda belirtildiği gibi Bebaia Elpis'e bitişiktir. *Typikon'*a göre sınırlar, Mosele Manastırı'ndan ve diğer manastırlardan bahsedilerek verilmiştir. Sınırlar Bebaia Elpis'in doğudaki büyük kapısından başlar ve ters –aksi- yöne doğru devam eder. Theotokos Gorgoepekoos Manastırı'nın sağından devam eder ve Glabaina Manastırı'nın sınırına ulaşır. Ve Kyriotisses'in önünden geçerek doğuya döner ve Onophriou'ya ulaşır. (Zafraka, 1983, .80vd)

Zafraka'nın ikinci makalesi ise, Kontoskalio ve Eptaskalo limanları üzerine odaklanmakla birlikte Konstantinopolis'in birincil kaynaklara dair topografik çözümlemesine dayanır. Bebaia Elpis Manastırı'nın yerine dair görüşleri birincil kaynakları referans alarak verilmiştir (Zafraka, 1985, 1332-1333). Bu makalelerde yerleşime dair bir plan verilmemişse de Kidonopoulos, Zafraka ile aynı görüşte olduğunu belirterek, kitabında bu makaleye dayanan bir plana yer vermektedir (Kidonopoulos, 1994, 69-74).

Janin ise bu konuda farklı görüş bildirmiştir. Janin, 1969 tarihli kitabında manastırın yerine dair ayrıntılı bilgi vermektedir. Janin, *typikon'*a dayandırdığı görüşlerinde Bebaia Elpis Manastırı'nın Heptaskalon bölgesine yerleştirmektedir. Yolun sağında Mosele Manastırı ile, Gorgoepekoos Manastırı ve Kyriotissa Manastırı'nı ayıran sınır ile Aziz Onuphre ve Aziz Akakios Manastırları bulunmaktadır. Bebaia Elpis Manastırı, Janin'e göre üçüncü tepede ve Marmara'dan Heptaskalona doğru uzanan alanda bulunmaktadır. Janin, manastırın Kumkapı civarında olabileceğini söyler ama bundan kimsenin emin olamayacağını burada bulunan Elpis kilisesinin adının Bebaia Elpis'den gelip gelmediğinin kesin olmadığını belirtmektedir (Janin, 1969, 166-167). Schneider, 1936 tarihli kitabında Gurlitt'i referans olarak göstererek onun Bebaia Elpis Manastırı'na ait kalıntı ve sütun başlıklarını görmüş olduğunu aktarmaktadır (Scheneider, 1936/1967, dipnot 44). Gurlitt, Kumkapı'daki modern Panagia Elpidos'ta bulunan eski yapıya ait kalıntılardan ve sütun başlıklarından bahsetmekte ve bu yapının önemli olmadığını belirtmektedir (Gurlitt, 1999, 80).

Bu durumda Zafraka ve Kidonopoulos'un iddiaları Janin'den tamamen ayrılmaktadır. Yapı onlara göre şehrin tamamen başka bir bölgesine yerleştirilmektedir (Zafraka, 1985, 1332-1333; Kidonopoulos, 1994, 69-74). Onlara göre Bebaia Elpis Manastırı'nı Valens kemerinin güneydoğusunda, üçüncü tepenin merkezinde bulunmaktaydı. Kidonopoulos, Mesolophos Manastırı'nın yeri ile ilgili karmaşanın Bebaia Elpis'in yerinin tayinini de etkilediğini belirtmiştir (Kidonopoulos, 1994, 69-74). Bir diğer araştırmacı A. Berger ise Kidonopoulos'un eserine dair yazdığı eleştiride, Mesomphalon ve Meselophon'un başka yapılar olmadığını ikincinin diğerinin farklı bir şekilde yazılmış biçimi olduğunu belirtmektedir. Mesolophon'a göre *typikon'*da yeri tarif edilen Bebaia Elpis Meselophon'nun güneybatısında yeralır. Bebaia Elpis'in yeri Kidonopoulos tarafından yanlış verilmiş olmalıdır (Berger, 1997, 127).

Manastır'ın kurucusu Theodora ve onun mirasçısı kızı tarafından hazırlanmış *typikon* ve bunun ekine göre manastır II. Andronikos döneminin en çok hayırseverlik referansının verildiği kurum olarak dikkati çekmektedir. Bebaia Elpis Manastırı'nın *typikon'*unda farklı nedenlerle kutlanması istenen ayinler ve sonrasında sadaka verilmesine dair istek yedi kez geçmektedir. Düzenlenmesi istenen ayinler aile fertleri içindir (BMFD, 2000, 1555, 1556, 1562, 1565).

4. 6. Khristos Euergetis Soter Manastırı

Megas douks İoannes Komnenos tarafından onarılmış erkek manastırıdır. Niketas Khoniates'in *Historia'*sında, Euergetis Manastırı olarak söz edilmektedir ve Blakhernai bölgesinde olduğu belirtilmiştir (Choniate, 1975, 545, 568). Manastırın bulunduğu yerin ve adının geçtiği bir diğer kaynak ise Ephraim Aenii'nin *Historia Chronica* adlı eseridir. Kaynakta, Blakhernai'de bulunan Euergetis Manastırı olarak adı geçmektedir (Ephraim Aenii, 1990, 244, satır 6869). Pakhymeres de, Euergetis Manastırı'nın adı Patrik Athanasios'un hayatını anlatan bölümde geçmektedir. Patrik Athanasios bir süre bu manastırda kalmıştır. (Pachymeres, 1984, VII-IX, 228). Pakhymeres, manastırdan şehrin içindeki Euergetis Manastırı olarak bahsetmektedir (Pachymeres, 1984, XIII, VIII, 632).

Seyahatname yazan Rus hacılardan Aleksander, günlüğünde, Bakire Theodosia'nın röliklerini burada ziyaret edişinden bahseder. Diyakoz Zosima günlüğünde, Bakire Theodosia'nın Euergetis Manastırı'nda gömülü olduğunu yazmıştır. Novgorodlu Stephanos, deniz kıyısında bulunan bir kadınlar manastırında Bakire Theodosia'nın röliklerini ziyaret ettiğinden söz etmektedir. Rus hacıların günlüklerinden anonim olarak tanınan seyahatnamede ise Azize Theodosia Manastırı'ndaki Bakire Theodosia'ya ait vücuttan bahsedilmiş ve bu röliğin her Pazartesi, Çarşamba ve Cuma günleri hastaları iyileştirdiği aktarılmıştır (Majeska, 1984, 162, 188, 44, 150).

Kesin olmamakla birlikte günümüze ulaşan ve Gül Cami olarak bilinen Bizans Kilisesi'nin Euergetis Manastırı'nın kilisesi olduğu düşünülmektedir. Kilise Cibali semtinde bulunmaktadır (Müller-Wiener, 1977, 140). Majeska ve Janin ise manastırın ve Azize Theodosia Kilisesi'nin birbirine yakın ancak ayrı yapılar olduğunu iddia etmektedirler (Majeska, 1984, 348; Janin, 1969, 144).

Manastır'a ait yemekhanenin Bartholomaios Atouemes tarafından resimlenişinden Manuelis Philae'nin *Carmina*'sında bahsedilmektedir (Philae, 1967, 205-206). Manastır'ın bu bölümünün resimlenişine gösterilen özen bir tesadüf olabileceği gibi buranın zaman zaman dış dünyaya açık olabileceğini akla getirmektedir. Manastır'a dışardan gelen gezgin keşişler veya hacılar söz konusu olabilir. Manastırdan geç dönemdeki Rus hacıların günlüklerinde bahsedilmiş olması daha erken bir dönemde yerleşen bir geleneğin devamı olarak düşünülebilir.

4. 7. Khristos Pantepoptes Manastırı

Manastır ilk olarak 11. yüzyılda İmparator I. Aleksios Komnenos'un annesi Anna Dalassena tarafından Havariyun Kilisesi'ne yakın bir tepenin üzerinde bir kadınlar manastırı olarak inşa edilmiştir (Müller-Wiener, 1977, 120). Manastırın bir tepede inşa edilmiş korunaklı bir konumda olması, birincil kaynaklarda sıkça adı geçen bir yapılar topluluğu olmasını da beraberinde getirmektedir, Ephraim Aenii (1990, 251, satır 7091) *Historia Choronica*'sında ''tepeye inşa edilmiş Pantepoptes'' olarak söz etmektedir.

Manastır, elverişli konumu nedeniyle 1204 yılında Latinlerin işgali altında bulunan Konstantinopolis şehri için imparator tarafından ordugah ve gözetleme yeri olarak kulanılmıştır (Skutariotes, 1894, 446). İmparator II. Andronikos da bir *khrysoboullon* hazırlayarak manastırla ilgili önemli kararlar almıştır. II. Andronikos'un isteği üzerine manastırın yönetimi Bolaks Manastırı ile birleştirilmiştir. Belgeye göre eskiden ayrı ayrı değerlendirilen her iki manastıra ait mülkler ayrılamaz bir bütün halinde düşünülecektir. İki manastırda bulunan keşişler aynı kurallar altında yaşayacaklardır. Her iki grupta birbiriyle eşit haklara sahiptir ve birinin diğeri üzerinde üstünlüğü yoktur (Schreiner, 1977-1978, 418-420, 423).[19]

Pakhymeres Nikea'dan Konstantinopolis'e dönülmesiyle birlikte manastırda da keşişlerin yaşamaya başladığını aktarmaktadır (Pachymeres, 1984, IV, 409). Pakhymeres ayrıca Konstantinopolis patriği olarak atanması düşünülen Kosmas'la ilgili olarak bahsedilen keşiş Gregor'un Pantepoptes Manastırı'nda yaşadığından bahsetmektedir (Pachymeres, 1984, VII, 28, 206).

Manastır, Konstantinopolis'in Türkler tarafından alınmasının ardından 1463 yılından sonra Fatih'in oluşturduğu vakfın imareti olarak kullanılmış ve kilise sonradan Eski İmaret adıyla camiye çevrilmiştir (Müller-Wiener, 1977, 121; Mango, 1998, 87-88).[20] Günümüzde aynı adla cami olma işlevini sürdürmektedir. Ancak manastıra ait yapı topluluğundan camiye çevrilmiş kilise dışında günümüze ulaşan

[19] Bolaks Manastırı'nın Anadolu'da Smyrna, Ephesos ve Philadelphia arasındaki bölgede kurulmuş bir manastır olduğu P. Schreiner tarafından belirtilmekteyse de kesin yeri hakkında bir bilgi aktarılmamıştır.

[20] C. Mango, günümüzdeki Eski İmaret Cami'nin Pantepoptesle özdeşleşmesine karşı çıkmış ve Pantepotes'in bugünkü Sultan Selim Cami'nin bulunduğu tepede aranması gerektiğini söylemiştir.

başka bir bölüm yoktur. Manastırın bir de kütüphanesi olduğu bilinmektedir (Kidonopoulos, 1994, 29).

Manastır'da yapılması istenilen ayinler ve bu ayinler sonrasında verilmesi muhtemel sadaka konusunda bilgimiz yoktur. Yapının, imparatorluk ailesinin ilgisini çekerek iç mekan tasarımının yenilendiği bilinmektedir. II. Andronikos'un manastır için bir *khrysoboullon* hazırlamış olması, burasıyla yakından ilgilenildiği anlamını taşımaktadır. Genel olarak manastırın *philanthropik* işleri hakkında bilgimiz yoksa da doğal olarak impartorluğa ait bir manastırda sadaka verilmesi beklenmektedir.

4. 8. Khristos Soter Krataios Manastırı

Manastırın adı Pertze Manastırı ile birlikte geçmektedir. Doğrudan Kratiou adı ile söz edilmekte ve kadınlar manastırı olduğu aktarılmaktadır Anna Komnena Raoulaina *strategopoulina* tarafından 1314 yılında inşa edildiği düşünülmektedir (Failler, 1988, 67-75). Manastırla göreve gelişinin ardından Patrik Niphon'un da ilgilendiği düşünülmektedir. Niphon kadın manastırlarının sahip oldukları malların yönetimiyle ilgilenmiştir (Gregoras, 1973-1979, 4, 198, 259-260).

Rus hacıların günlüklerinde manastırın yeri Aya Barbara Kilisesi yakınları olarak tarif edilmektedir. Majeska günlüklerdeki bilgilere dayanarak manastırı Akropolis'e yerleştirmiştir (Majeska, 1984, 385), Kidonopoulos'un Müller- Wiener'e dayandırdığı görüşüne göre Topkapı Sarayı'nın yapıldığı 15. yüzyılda zaten bir yıkıntı halinde olan manastır tamamen ortadan kalkmıştır (Kidonopoulos, 1994, 37; Müller-Wiener, 1977, 495). Janin manastırın bir kütüphanesi ve *skriptorium*u olduğunu belirtmiştir (Janin, 1969, 510, 524). Manastır'ın *philanthropik* işlevlerine dair herhangi bir veri bulunmamaktadır.

4. 9. Glabaines Manastırı

Bu kadınlar manastırını yaptıran *proetostratorissa* Maria/Martha Komnene Branaina Palaiologina Dukaina Tarkhaneiotissa Glabaina'dır. Bebaia Elpis Manastırı'nın *ktetorissa'*sı Theodora Synadena ile Glabaina ailesi yakın akrabadır. Maria, Bebaia Elpis Manastırı'nı yaptıran Theodora/Theodule Komnene Palaiologina'nın kardeşi olan Mikhael/Makarios Komnenos Branas Palaiologos'un kızıdır (Kidonopoulos, 1994, 41). *Protostrator* Mikhael Tarkhaneiotes Palaiologos Glabas ile evlenmiştir

ancak evlendikleri yıl kesin olarak bilinmemektedir. Maria, Branas ve Palaiologos ailelerinden gelmektedir. Ancak Polemis'e göre soyağacı kesin olarak takip edilememektedir (Polemis, 1968, 163). Adının tamamının yazılı olduğu kabartma Pammakaristos Manastırı'nda kısmen yok olmuştur (Polemis, 1968, 89).[21]

II. Andronikos tarafından Maria'nın kocası Mikhael Tarkhaneiotes'e, 1292 yılında *primikerios* ve sonra da *protobestiarios* ünvanları verilmiştir. Glabas soyadı ise Bulgarlara karşı savaşlarda kazandığı başarılardan sonra verilmiştir. Anne ve babasına dair hiçbir bilgi yoktur (Polemis, 1968, 89). Mikhael Tarkhaneiotes, 1292-1293 yılları civarında Konstantinopolis'deki Pammakaristos Manastırı'nı onartmıştır.

Mikhael ve Maria'nın Aleksios, Konstantinos, Georgios, Angelos adlarında dört oğulları ve Anna ile Theodote isimli iki kızları bulunmaktadır. Mikhael, ölümünden bir süre önce Makarios adını alarak manastır hayatını seçmiştir. Ölüm tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte 1307 civarı olmalıdır, çünkü bu tarih karısı Maria'nın Pammakaristos Manastırı'na bir mezar şapeli ekleterek kocasının gömülmesini sağladığı tarihtir. Kocasının ölümünden sonra Maria da Martha adını alarak manastır hayatını seçmiştir (Papadopoulos, 1938/ 1962, 15).

Manastırın yerine dair en belirgin kaynak Theodora'nın Bebaia Elpis Manastırı için hazırladığı *typikon'*dur. Glabaines Manastırı, kaynakta Bebaia Elpis ile komşu yapı olarak verilmektedir. Janin, Glabaines Manastırı'nı Forum Tauri'nin güneyine yerleştirmektedir (Janin, 1969, 79). Zafraka'ya göre ise manastır bugünkü Kalenderhane Camii'nin kuzeybatısında onuncu Regio'da yer almaktaydı (Zafraka, 1985, 80-81). Günümüze ulaşmış ve Glabaina Manastırı'na ait olduğu düşünülen bir yapı kalıntısı yoktur.

Manastır'ın aristokrat bir aile tarafından yaptırılmış olması en azından aile fertleri için manastırda ayinler yapıldığını ve ardından sadaka verilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Aynı zamanda Pammakaristos Manastırı'nı yaptırmış olan ailenin mezar şapeli olarak Pammakaristos Manastırı'nı seçmiş olması, Glabaina Manastırı'nın aile için ikinci planda kalan, küçük ölçekli bir kurum olduğunu göstermektedir.

[21] Bu yazı Gerlach tarafından tamamen kopya edilmiştir.

4. 10. Hagios Andreas Manastırı

Manastırın ilk yapılışı ile ilgili kesin bilgiler yoktur. Ancak manastırın bulunduğu yerde VI. yüzyıla ait bir erkekler manastırının varlığından bahsedilmektedir. Manastır sonraki bir dönemde kadınlar manastırına dönüştürülmüştür. Mokios Kilisesi ile birlikte manastırın kilisesi de IX. yüzyılda onarım görmüş olmalıdır (Müller-Wiener, 1977, 172). XIII. yüzyılda, VIII. Mikhael'in yeğeni ve Eirene-Eulogia ve İoannes Kantakouzenos'un kızı Theodora Rhaoulaina (1282-1289) tarafından büyük bir onarım yaptırılmıştır (Kidonopoulos, 1994, 8). Theodora'nın ilk kocası *protobestiarios* Georgios Mouzalon'dur. Onun ölümü üzerine İoannes Raul (Petraliphas) ile ikinci evliliğini yapmıştır. Theodora oldukça iyi eğitim almıştır. Antik Yunancayı da bilmektedir. Kyriake adıyla manastıra kapanmıştır (Papadopoulos, 1938/1962, 20-21). Pseudo-Sphrantzes ondan erdemli ve bilgili Theodora olarak bahsetmektedir.

Pakhymeres, Theodora'nın İmparatordan özel istekte bulunarak Patrik Arsenious'u manastıra gömdürdüğünden bahsetmektedir (Pachymeres, 1984, VII-IX, VII-31, 96-98). Aynı olaya Gregoras da eserinde değinmektedir (Gregoras, 1973/1979, 4, VI, 161/166/167, 80) .

Rus Anonim Seyahatnamesi'ne göre Aziz Andreas'ın rölikleri bu kilisede bulunmaktaydı ve insanlar iyileşmek için rölikleri ziyaret etmekteydiler (Majeska, 1984, 314). Manastırın kilisesi günümüze kısmen ulaşmıştır ve Koca Mustafa Paşa Camii'nin bu kilise olduğu iddia edilmektedir. 15. yüzyılda Kızlar Kenisesi olarak bilinen yapı 1486'da camiye çevrilmiştir (Müller-Wiener, 1977, 173). Manastırın bir de kütüphanesi bulunmaktaydı (Laurent, 1971, cilt. 1, N. 1547, 334).

Manastırı yaptıran kişinin imparatorluk ailesinden geliyor olması, manastırı çağdaşlarından daha varlıklı bir duruma getirmektedir. Bu manastırda, yaptıran kişi ve ailesi için anma ayinleri yapılmış ve ayinlerden sonra geleneksel olarak sadaka dağıtılmış olma ihtimali makul görünmektedir.

4. 11. Hagios Demetrios Kellibara Manastırı

İmparator VIII. Mikhael Palaiologos'un onarımını yaptırttığı ilk manastırlardan birisidir ve Palaiologos ailesine ait olarak kabul edilmektedir. Manastır, ilk olarak VIII. Mikhael'in büyükbabası İoannes Palaiologos tarafından 11. yüzyılın başı ya da

12. yüzyılda inşa edilmiştir (Gregoire, 1959/1960, 463). İoannes Palaiologos'un yaptırdığı Kellibara Demetrios Manastırı, 19-20 Ağustos 1203'te çıkan ikinci yangında ciddi olarak tahrip olmuştur. Bu nedenle VIII. Mikhael, Latinlere karşı kazandığı zaferin ardından öncelikle ailesine ait olarak kabul ettiği manastırı tekrar işler hale getirmiştir (Madden, 1991/1992, 74-84; Kidonopoulos, 1994, 38).

Manastıra ait herhangi bir kalıntı günümüze ulaşmamıştır ve yeri hakkında kesin bir bilgi yoktur. Ancak VIII. Mikhael Palaiologos *Vita*'da manastırın bulunduğu yeri ''başkentin- şehrin- içinde'' olarak tarif etmektedir (Gregoire, 1959/1960, 463). Bu kaynak dışında manastırın yerine değinen bir diğer kaynak da Novgorodlu Stephanos'un yazdığı günlüktür. Stephanos, manastırın, Büyük Saray'a yakın bir konumda deniz kıyısında olduğundan bahsetmekte ve burada ziyaret etttiği rölikleri anlatmaktadır (Majeska, 1984, 267). Bu kaynağı değerlendiren Majeska, manastırı Vlanga limanının yakınına yerleştirmiştir. Ancak, R. Janin, W. Müller-Wiener, A. Berger ve R. Volk, Akropolis'in kuzeyine Haliç'e bakan bölüme yerleştirmektedirler (Janin, 1969, 89; Müller-Wiener, 1977, 495; Berger, 1988, 385; Volk, 1983, 243).

Manastıra dair en kapsamlı kaynak Mikhael'in *Vita*'sıdır. VIII. Mikhael, bir yandan manastırdan bahsederken diğer yandan dönemin olaylarına da değinmiştir. Özellikle Latin işgaline son verişinden ve hemen ardından Latin kilisesi ile birleşme çabalarından ve Latinlerle ilişkilerden söz etmektedir. Bu konuda en ilgi çekici olan manastırdan bahsederken buraya keşişlerin sığınması ve dua etmeleri için yaptırdığını söylemesine ilaveten hayırseverlik çabalarından da bahsetmesidir:

> erdemin sığınağı ve dindar meditasyon, iyiliklerin atfedildiği dua evleri, hastaları, her türden mirasdan mahrum edilenleri –fakir ya da düşkün- korurlar...'' (Gregoire, 1959/1960, 450)

4. 12. Hagios Georgios Manastırı (Manganon)

Manastır ilk olarak Konstantinos Monomakhos (1042-1055) tarafından yapılmıştır. Konstantinos, Kynegion'dan metresi Skelerina için yaptırdığı saraya çok fazla dikkat çekmeden geçebilmek için buraya bir yapı kompleksi inşa ettirmiştir. Manastırın bir *typikon*'u olduğu bilinmesine rağmen günümüze ulaşmamıştır. İmparatora ait bir

kuruluş olduğu için manastırın diğer manastırlar arasında ayrıcalıklı bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Synod toplantılarındaki hiyerarşik sıralamada, Georgios Manastırı diğer Konstantinopolis Manastırları arasında Stoudios'dan sonra ikinci sırada gelmektedir. Ayrıca manastır konumu ve imparatorluğa ait oluşu nedeniyle kuruluşundan itibaren önemli siyasi olaylara sahne olmuştur. Aleksios Komnenos'un yerine geçmek isteyen oğlu İoannes kendini bu manastırda imparator ilan etmiştir (1118).

Pakhymeres manastırdan Manganon bölgesinde bulunan erkek manastırı olarak bahsetmekte ve keşiş hücrelerinin varlığını belirtmektedir (Pachymeres, 1984, IV, 21, 389; Kidonopoulos, 1994, 39) . Pakhymeres'in eserinde 1304 yılındaki paskalyadan sonra Aziz Georgios'un anısına manastırda bir ayin yapıldığından bahsedilmektedir (Pachymeres, 1984, X-XIII, XI-20, 450). Manastır imparatorluğun önemli olaylarına sahne olmuştur (Müller-Wiener, 1977, 136).[22] Georgios Kedrenos da eserinde manastırın yerini belirtmiş ve Büyük Aziz Georgios'a adandığını dile getirmiştir (Kedrenos, 1839, 608). Manastıra ait altyapı kalıntıları günümüze ulaşmıştır ve Sarayburnu civarındadır. Manastırda, *skriptorium*, kütüphane, *ksenon* ve *gerokomeion* vardır (Kidonopoulos, 1994, 40).

4. 13. Petra İoannes Prodromos Manastırı

Erkek manastırıdır ve Angelos Doukas Komnenos Sarantenos ve karısı tarafından 1291-1305 tarihleri arasında onarılmıştır. Manuel Philes'in *Carmina*' sına göre Sarantenos kendisinin ve karısının ruhları ve ölen sekiz çocuklarının ruhlarına adamak üzere burayı, onartmıştır (Philae, 1967, no: 75, 247-249).

İdare olarak Konstantinopolis patrikhanesine bağlıdır ve imparatorluk ailesine ait olarak kabul edilmektedir (Janin, 1969, 422; Kidonopoulos, 1994, 47).

Pakhymeres, manastırın rüzgarın şiddetiyle yayılan bir yangın sonucu hasar gördüğünden bahsetmektedir (Pachymeres, 1984, X-XIII, 638). Patrikhane kayıtlarına göre Kynegos kapısından Petra'daki İoannes Manastırı'na dek olan alanda bütün tüccarların mallarını kaybetmesine neden olacak olan büyük bir yangın

[22]Manastırda geçen önemli olaylar arasında 1279'da Patrik XI. İoannes Bekkos ile İmparator Mikhael Palaiologos'un burada yaptıkları toplantı da yer almaktadır. 1327'de Patrik İsaias bu manastıra hapsedilmiştir. 1354'de İmparator VI. İoannes Kantakouzenos bu manastırda inzivaya çekilmiştir.

çıkmıştır. 1305 tarihli belgede manastır sadece sınır olarak geçmekte buradaki bir hasardan bahsedilmemektedir (Laurent, 1971, I, no: 1631, 424-425). II. Stephanos Uros Milutin manastırı son kez restore eden kişi olarak geçmektedir. Rus hacılardan Aleksios'un günlüğüne göre manastırın bağı ya da köyü olmamasına rağmen, ''Tanrı'nın yardımıyla'' şehirdeki en zengin manastırlardan biri olmuştur (Majeska, 1984, 162, 339). Müller-Wiener'e göre Boğdan Sarayı olarak adlandırılan yapı, manastırın mezar şapelidir. 16.-17. yüzyılda Boğdan voyvodalarının mülkiyetine geçer. 17. yüzyılda padişah tarafından yabancı elçiliklere kiralanan yapı, 18. yüzyılda Aynaroz'daki Hagios Panteleeimon Manastırı'nın mülkiyetine verilmiştir. Ancak kısa bir süre sonra yapı yangından harap olunca bostan olarak kullanılmış ve 19. yüzyılda yıkılmaya başlamıştır (Müller-Wiener, 1977, 108). Yapı topluluğunda *ksenodokheion* ve hastane vardır (Kidonopoulos, 1994, 47).

4. 14. Kanaboures Manastırı

Erkek manastırı olarak *protokathemenos tou bestiariu* İoannes Kanaboures tarafından inşa ettirilmiştir. Manastırın inşası tamamlandıktan sonra İoannes, İoannikios adını alarak keşiş hayatına bu manastırda girer. Manastırın yeri hakkında kesin bir bilgi yoktur. Ancak yapıldığı dönem göz önüne alınacak olursa şehrin içinin daha güvenli olduğu ve bu nedenle şehrin içinde yapılmış olabileceği düşünülmelidir. Manastıra ait olduğu düşünülen hiçbir kalıntı günümüze ulaşmamıştır.

Manastırı inşa ettiren Kanaboures'in mesleğinin hekimlik olduğuna dair kesin olmayan bir bilgi vardır (Kidonopoulos, 1994, 43). Yaptıran kişinin geldiği sınıfa ilişkin olarak *philanthropik* işlerin manastırda yapıldığını söylemek güçtür.

4. 15. Khora Manastırı

Khora Manastırı'nın ilk kuruluşu İustinianus dönemine dek gitmektedir. Manastırın yaptıranı ile ilgili farklı belgeler vardır. Kesin olarak ispatlanmamakla birlikte manastırın, ilk olarak İmparatoriçe Theodora'nın amcası Theodoros tarafından yaptırıldığına dair bir belge, yapım tarihinin, 536 yılı civarında olduğunu işaret etmektedir. Diğer bir belgede ise manastırı, İmparator Phokas tarafından sürgün edilen damadı Krispos'un inşa ettirdiği iddia edilmektedir. Manastır sürgün ve mezar yeri olarak hizmet vermiştir. İkonaklazma döneminde imparatorla farklı görüşlere

sahip olan Patrik Germanos buraya sürgün edilmiştir. 9. yüzyılda Suriye – Filistin bölgesinden gelen Synkellos'la parlak dönemini yaşayan manastır, 11. yüzyıla gelindiğinde I. Aleksios Komnenos'un eşinin annesi Maria Doukaina tarafından genişletilmiştir. Manastırın, 6. yüzyıldan kalma kilisenin üzerine bu dönemde yeni bir kilise yaptırılır (Müller-Wiener, 1977, 159). Maria Doukaina bazilika planlı yapıyı haç planlı bir kilise binasıyla değiştirerek yenilemiştir. Pek çok Komnenos dönemi yapısı gibi bu yapı da İsa'ya adanmıştır. 13. yüzyıla gelindiğinde manastır, Latin işgalinin ardından bazı patriklere ev sahipliği yapmış ve Blakhernai Sarayı'na yakın oluşu nedeniyle çok fazla önemli konuğun ağırlanmasında kullanılmıştır. Patrik Bekkos ve Patrik Athanasios manastırda bir süre ikamet etmişlerdir. Patrik Athanasios'un bir mektubunda piskoposların toplanması için mekan olarak Khora'nın seçilmiş olduğu dile getirilmektedir (Janin, 1969, 534).

13. yüzyılda Maksimos Planoudes bir süre bu manastırda yaşamıştır. II. Andronikos döneminin *megas logothete'*si[23] Theodoros Metokhites manastırı yenilemiş ve bir *parekklesion* ekleyerek kendi emekliliği için bir sığınak olarak planlamıştır (Kidonopoulos, 1994, 22). Khora Manastırı'nın bir *typikon'*u olmamakla birlikte Metokhites'in manastırdaki keşişlere yazdığı mektupların yanı sıra *Tanrı'ya Hamd* ve *Khora Manastırı* metinleri, *ktetor* olarak manastıra yönelik istek, ilgi ve beklentilerini aktarmaktadır.

Tanrıya Hamd (*Doksologia*)'da Metokhites, manastırın tamirinden duyduğu gurur ve neşeyi anlatmıştır (Magdalino, 2007).[24] Metinde, Metokhites, manastırı restore edişinin öyküsünden, II. Andronikos'un manastıra karşı duyduğu ilgiden ve onu tamir işine yönlendirişinden bahsetmektedir (Featherstone, 2007, 78). Metokhites, özellikle manastırın kütüphanesinden sık sık övgüyle söz etmiştir. Kütüphaneyi farklı türden kitaplarla doldurduğunu vurgulayarak, böylece manastırın sonsuza dek ''hep yararlı iyi olacak bir hazineye sahip'' olduğunu ifade etmiştir. Khora Manastırı kütüphanesi ''tüm ölümlülerin kullanımına sunulmuştur'' (Featherstone, 2007, 81). Maksimos Planoudes'in kurduğu manastır kütüphanesi, Metokhitesle birlikte yenilenmiştir. Khora'da bulunan eserlerden bazıları *Codices Vaticanus* ve Ptolemei'nin coğrafya konulu eseridir (Volk, 1954, 108).

[23] *Megas Logothete:* Başbakanlık, en yüksek devlet memurluğu ünvanı

[24] P. Magdalino, *Theodoros Metochites, the Chora and Constantinople*, 14 Mayıs 2007 tarihli sempozyum bildirisi, Pera Müzesi, İstanbul.

Metokhites, kentin içinde manastıra gelir getirmesi için sağladığı mülklerden de bahsetmektedir. Manastırın sahip olduğu bazı mülklerin kendisine İmparator II. Andronikos tarafından hizmetlerinin karşılığında verildiğini özellikle belirtmektedir (Featherstone, 2007, 83). Khora'ya ithaf ettiği diğer metninde ise Metokhites, şehrin içinde birçok güzel manastır olduğundan bahseder, Khora'nın bunlar arasında ve tüm kentlerde olağanüstü kabul edildiğinden bahsetmektedir. Metokhites aynı yerde manastırın içinde bir de imaret inşa ettirdiğinden bahsetmektedir:

> (...) hemen yanına kutsal bir imaret inşa edildi, bir hayli uzun ve eni çok geniş olan iç acıcı bir yapıydı. (Featherstone, 2007, 86)

Metokhites, sürgündeyken manastırın başrahibine yazdığı mektuplarında *philanthropik* görevlere değinmiştir

> Hastalara karşı merhamet gösterin ve onlara her türlü yardıma hazır olun, sizin de çok iyi bildiğiniz gibi manastır bu amaç için uzun zamandır var olmuştur ve ben başından beri bu konuya çok değer verdim. Bu yardım manastırın içinde sizinle yaşayanlara ve dışarda kim olursa olsunlar (ihtiyacı) olanlara yönelmelidir. (Sevcenko, 1975, 75)

Metokhites'in öğrencisi ve Khora'da etkili biri olan Nikephoros Gregoras eserinde Metokhites'in Khora Manastırı'nı restore ettirdiğinden bahsetmektedir. Aynı zamanda kendisinin de burada yaşamasına izin verildiğini söyler (Gregoras, 1979, 5, VIII-XI, 23-25) . Gregoras, Metokhites'in sürgüne gönderilmesinden ve sürgündeyken hastalanmasından da bahsetmektedir (Gregoras, 1973/1979, 9, 3-4)

4. 16. Kyra Martha Manastırı

Manastırın kurucusu Maria Martha Palaiologina, İmparator VIII. Mikhael'in kızkardeşidir (Laurent, 1939, 297; Janin, 1969, 324). Maria, 1237 yılında *megas domestikos* Nikephoros Tarkhaneiotes ile evlenmiş ve bu evlilikten Andronikos, Mikhael, İoannes adlarında üç erkek ve Theodora adında bir kız çocuğu sahibi olmuştur. 1266 yılında manastır hayatını seçen Maria, Martha adını almıştır (Papadopoulos, 1938/1962, no. 22, 13-14) .

Manastırın 13. yüzyılda inşa edildiği ve fethe kadar varlığını sürdürdüğü düşünülmektedir. Manastır, Palaiologos ailesinin şahsi malı olarak kabul

edilmektedir. Palaiologos ailesinden pek çok kişinin mezar yeri olarak kullanılan manastır, İoannes Kantakouzenos'un imparator oluşuyla birlikte bu defa da Kantakouzenos ailesinin manastırı olarak kullanılmaya başlanmıştır (Janin, 1969, 324).

Pakhymeres'in eserinde manastır kadınlar manastırı olarak geçmektedir (Pachymeres, 1984, IX, 234). Aynı eserde bir kez de Maria Martha'nın adı anılmaktadır (Pachymeres, 1984, IX, 231) . Novgorodlu Aleksandros, Kyra Martha Manastırı'ndan, imparatoriçeye ait bir manastır olarak bahsetmektedir. Ayrıca manastırda Azize Eirene'nin, Aziz İoannes'in ve Maria Kleophas'ın rölikleri olduğunu belirtmiştir. (Majeska, 1984, 307).

Manastırın kilisesinin Kırkçeşme civarında bulunan Sekbanbaşı Mescidi olduğu ilk olarak Laurent tarafından iddia edilmiştir (Laurent, 1939, 296-320). Sekbanbaşı Mescidi, Valens Sukemeri'nin yakınında bulunmaktadır. Ancak Janin'e göre Sekbanbaşı Mescidi yer olarak Rus hacılarının tariflerine uymadığından Kyra Martha Manastırı'na ait olarak kabul edilemez (Janin, 1969, 325).

Kyra Martha Manastırını yaptıran Maria Martha Palaiologina'nın imparatorluk ailesinden gelmesi, manastıra ait röliklerin zenginliğini açıklamaktadır. Rölikleri ziyaret için çok sayıda ziyaretçinin manastıra geldiği düşünülmelidir. Bu kişilerle manastırın kurduğu ilişki hakkında çok fazla bir bilgiye sahip olmamamız manastırın dönemi için oldukça zengin bir kurum olduğu gerçeğini değiştirmez. Manastır'ın *philanthropik* işlerine ait bir veri bulunmamakla beraber, rölikler için yapılan ayinlerden sonra kapıdakilere sadaka dağıtılmış olması akla yakındır.

4. 17. Lips Manastırı

VIII. Mikhael Palaiologos'un karısı ve İmparator II. Andronikos'un annesi Theodora Palaiologina tarafından bölümler eklenerek yeniden inşa edilmiştir. Manastır için bir *typikon* düzenleyen Theodora, dul kaldıktan sonra Eulogia adını almış ve Lips Manastırı'na kapanmıştır (BMFD, 2000, 1254).

Lips Manastırı ilk şekliyle 10. yüzyılda yapılmıştır, ancak Theodora manastırı restore etmiş ve 12 yataklı bir hastane eklemiştir. Lips Manastırı'ndaki 12 yataklı hastane dışında gerçekleştirilen kısa süreli tedaviler için ek olarak üç yataktan daha

bahsedilmektedir. Bu bölümün tıpkı *ksenon* benzeri bir işlevinin olduğuna işaret etmektedir (Volk, 1983, 245).

Pakhymeres, Lips Manastırı'na gömülen İmparatoriçe Theodora'nın cenaze töreninden bahsetmektedir.

> İmparator'un –II. Andronikos'un- annesi ağır hastaydı ve öldü. Bu orucun ikinci haftasının Pazartesi günü oldu. Onun yardım ettiği pek çok kadın törene katıldı. Bütün ruhban sınıfı, kesişler ve yurttaşlar törene katıldılar. Büyük bir kalabalık içinde pek çok melodi ile birlikte cenaze ilahileri de duyulmaktaydı. Böylece bütün şehir ilahi sesleri ile dolmuştu. Kar ve çamurun altında tabut taşındı ve hatta İmparator da kendisi için büyük onur olduğunu inkar etmeden Lips'e dek taşıyanlardandı. (Pachymeres, 1984, II, 58-59)

Gregoras da II. Andronikos'un öldüğü geceyi anlattığı bölümde bu manastırdan bahsetmektedir. II. Andronikos'un son gecesinde Gregoras ve diğer birkaç görevliyle yemek yediğini anlatmaktadır. Gecenin ilerleyen saatlerinde İmparator hastalanarak ölmüştür. Naaşı gün ışımadan önce annesinin yaptırdığı manastıra götürülmüş, adetlere uygun olarak dokuz gün yas tutulmuş ve ayin yapılmıştır (Gregoras, 1973/1979, IX, 14, 463).

Yapı kompleksine ait kilise günümüzde Fenari İsa adıyla camiye çevrilmiş olarak varlığını sürdürmektedir. Manastır'ın yakınında bulunan hastane yapısının kimlere hizmet verdiği kesin olarak bilinmemektedir. Lips Manastırı'na ait *typikon'*da manastır kapısında ekmek ve şarap dağıtılmasını isteyen ayin ve törenlerden bahsedilmez. Ancak *ktetorissa'*nın anne ve babası için düzenlenmesi istenen ayinlerden sonra fakirlere sadaka dağıtılması istenmektedir (BMFD, 2000, 1274).

4. 18. Megale Domestikissa Eugenia Komnene Palaiologina Manastırı

Eugenia Komnene Palaiologina tarafından depremde zarar görmesi üzerine tekrar inşa ettirilmiştir. Eugenia, *megas domestikos*'un karısı, İmparator VIII. Mikhail Palaiologos'un kuzenidir, Komnenos ve Palaiologos ailelerinden gelmektedir (Kidonopoulos, 1994, 53; Philae, 1967, I, 82, F. 48) . Eugenia, 1290 yılı civarında *megas domestikos* Syrgiannes ile evlenmiştir. Bu evliliğinden *pinkernes* Syrgiannes Palaiologos olarak anılan bir oğlu olmuş ve eşinin ölümünden sonra Eugenia, adını

değiştirmeden manastır hayatını seçmiştir. Adı, son olarak 1329'da III. Andronikos tarafından hazırlanan bir *khrysoboullon*da geçmektedir, bu nedenle 1329 sonrasında öldüğü düşünülmektedir (Papadopoulos, 1938/1962, no. 34a, 21).

Konstantinopolis'te meydana gelen depremlerden 1296 tarihli olanı sonucunda manastırın hasar gördüğü düşünülmektedir. Kantakouzenos'un tarihinde III. Andronikos'un *mega domestikissa* Eulogia'nın manastırının yakınında kamp kurduğundan bahsedilmektedir (Cantacuzeni, 1882, I-22, s. 109)

Manastırdan günümüze ulaşan bir kalıntı tespit edilmemiştir. (Kidonopoulos, 1994, 53). Manastır aristokrat bir aile tarafından kurulmuştur. Manastır'ın *philanthropik* işlevlerine dair bir bilgi hali hazırda mevcut değildir. Ancak bu genel bir eğilim olduğundan, manastırı yaptıran aristokrat ailelerin fertleri için ayin yapıldığı düşünülebilir.

4. 19. Megale Doukaina Manastırı

Ktetorissa, kaynaklarda *megas douks* Aleksios Doukas Philanthropos'un karısı ve Syrgiannina'nın annesi olarak geçmektedir (PLP, 1976-1996, 11, no. 27168, 142). Bu durumda *ktetorissa'*nın yaşadığı yıllar göz önüne alındığında manastırın restorasyonu 13. yüzyılın sonu olarak düşünülebilir (Kidonopoulos, 1994, 54).

Manastırdan günümüze ulaşan bir kalıntı yoktur ancak manastırın bir kitaplığa sahip olduğu kaynaklarda geçmektedir (Devresee, 1950, Tomvs III, Codices 604-866, 4-5). Manastırın yeri hakkında kesin bir bilgi olmamakla beraber, kaynaklarda şehrin dışında toprak sahibi olan *megas douks* Aleksios Doukas'ın, güvenlik nedeniyle manastırını şehrin güvenli duvarları içine inşa ettirdiği geçmektedir (Talbot, 1983, 610).

Manastır, yönetici sınftan bir aristokrat aile tarafından yaptırılmıştır. Manastırın sahip olduğu ek yapıların varlığı hakkında bilgimiz yoktur. Ancak manastırı yaptıran kişilerin ait oldukları sınıfa dayanılarak, manastırı yaptıran ailenin fertleri için ayin yapıldığı ve ayinler sonrasında sahip olunan maddi kaynaklar ölçeğinde bağışta bulunulmuş olabileceği akılda tutulmalıdır. Ancak bu türden bağışların doğrudan yönetici aileden gelenlerin yaptırdıkları manastırlarda dahi az yer tutuyor oluşu da gözden kaçırılmamalıdır.

4. 20. Myrelaion Manastırı

Erkekler manastırı olması muhtemel yapıyı Palaiologos döneminde kimin onarttığı bilinmemektedir. Manastırı ilk kez yaptıran İmparator I. Romanos Lekapenos'tur (919-944). Manastır ilk kez eski bir sarayda kadınlar manastırı olarak kurulmuştur (Kidonopoulos, 1994, 55). İmparator kendine ait sarayı bir manastıra dönüştürmüştür (Continuatus, 1838, 402). 920 yılında sarayın yanına iki katlı bir mezar kilisesi yapılmış ve 922'de Lekapenos'un karısı Theodora buraya gömülmüştür. İmparator kısa bir süre sonra Mamas manastırından üç lahdi Myrelaion Manastırı'na taşıtmış ve kendisi ve iki oğlu da buraya gömülmüştür. Yapı 10. ve 11. yüzyıllarda imparatorluk ailesinden kadınlar için manastır olarak kullanılmıştır. 1203 yılında yangında ciddi olarak hasar gören manastır (Madden, 1991-1992, 91). 13. yüzyılda yeniden inşa edilmiştir. 1315 yılında erkekler manastırı olarak kullanıldığına dair görüş kesinlik kazanmamıştır (Müller-Wiener, 1977, 103). Ancak Konstantinopolis Patrikhane kayıtları burada yaşayan bir keşişle ilgili bir davadan bahsetmektedir (Hunger ve Kresten, 1981, no. 10, 172). Manastırın kilise olarak kullanılan binası fethin ardından camiye çevrilmiştir ve günümüzde halen Bodrum Cami olarak kullanılmaktadır.

4. 21. Nea Ekklesia

II. Andronikos tarafından (1283) tarihinde ihya edilmiş olan erkek manastırıdır. Manastırın ilk yapılışı, 1204 yılındaki Latin işgalinden önceki dönemdir. Latin işgali döneminde tahrip edilmiş olan manastır, II. Andronikos döneminde restore edilmiştir. II. Andronikos, manastırı İoannes Gregoras'a teslim etmiştir. İoannes Gregoras, Pontos Herakleia'sının Metropoliti ve tarihçi Nikephoros Gregoras'ın amcasıdır (Janin, 1969, 365; Kidonopoulos, 1994, 57). Nea Ekklesia'nın adı Bizans kaynaklarında en son olarak 1420 ve 1436 tarihlerinde geçmektedir (Kidonopoulos, 1994, 58; Müller-Wiener, 1977, 263; Berger, 1988, 375).

Manastır, yerinden bahseden farklı kaynaklara göre Büyük Saray'a yakın bir alanda bulunmaktaydı. Niketas Khoniates'in *Historia*'sında "saray bölgesinde Nea denilen ünlü kilise" olarak geçmektedir (Choniate, 1975, 443).

Manastıra bağlı ek yapıların varlığı konusunda bilgi sahibi değiliz. Ancak manastırın İmparator II. Andronikos tarafından tamir ettirildiklerini ve ardından Metropolit İoannes'e verilmiş olduklarını biliyoruz. Bu sırada imparatorun manastıra

bağışta bulunmuş ve bunun karşılığında manastırda belli günlerde sadaka verilmesi geleneğinin uygulanmasını istemiş olabileceği akla yakındır.

4. 22. Nikolaos Manastırı (Barbara)

Konstantinos, şehri kurarken inşa ettirdiği *portiko*'ları Barbara Kilisesi'ne dek genişletmiştir (Berger, 1988, 732). 14. yüzyılda şehri ziyaret eden Rus hacılardan Novgorodlu Stephanos, Azize Barbara'nın kafatasının bulunduğu Nikolaos Kilisesi'ni ziyaret ettiğinden bahsetmiştir (Majeska, 1984, 44, 387). Barbara Kilisesi'nin erken tarihlerde yapılmış olduğu ve yakınına Nikolaos Manastırı'nın 1265 sonrası eklendiği bilinmektedir. Manastırın, erken tarihli olan Barbara Kilisesi ile ilişkilendirildiği düşünülebilir. Manastırı yaptıran kişi bilinmemekle beraber Konstantinopolis'in Türkler tarafından alınışından sonra yıkıldığı düşünülmektedir (Kidonopoulos, 1994, 61).

Janin, Barbara Kilisesinin yerini akropolis olarak tarif etmekle birlikte, manastıra ait bir yapı olarak Edirnekapı civarında bulunan Kefeli Mescidi göstermektedir (Janin, 1969, 57, 374). Ancak Müller-Wiener bunun sadece Kefeli Mescidi'ne ithaf edilen, fakat kanıtlanmamış isimlerden biri olduğunu söylemektedir (Müller-Wiener, 1977, 167). Manastıra ait ek yapılar, manastırın düzenlediği ayinler ya da *philanthropik* işlevleri hakkında bilgi sahibi değiliz.

4. 23. Opaines Hagios Nikolaos Manastırı

1305 yılında onarım görmüş olan yapının kadınlara ait ya da karma bir manastır olduğu düşünülmektedir. Manastırın, Latin dönemindeki durumu da aynı şekilde bilinmemektedir. Ancak büyük bir olasılıkla Bizans'ın Konstantinopolis'e geri dönüşü ile birlikte onarım görmüş olmalıdır.

17 Eylül'de çıkan bir yangını anlatan Pakhymeres, yangının sınırlarını çizerken Opaines Manastırı'ndan bahsetmektedir. Yangın 17 Eylül Cuma akşamı kandiller yandığı sırada çıkmış ve Opaines Manastırı ve çevresinde ticaretle zenginleşmiş kişilerin mallarına zarar vermiştir. Manastır'ın bulunduğu bölgede başlayan yangın imparatorluk kapısına ulaşarak kapıyı da yok etmiştir (Janin, 1969, 57). Patrikhane kayıtlarında aynı yangından dolayı uğranılan zararların Patrik

tarafından üzüntüyle karşılandığı ve mal sahiplerinin fakir veya zengin denilmeden halk tarafından destek görmeleri gerektiği belirtilmektedir (Laurent, 1971, 424).

Manastırın 12. yüzyılda da mevcut olduğu Eirene Doukaina Komnene'nin Kekharitomene Manastırı için hazırladığı *typikon'*dan öğrenilmektedir. Eirene, kendi manastırının sınırlarından bahsederken Aziz Nikolaos Manastırı'nın hücrelerine dek uzanmakta olduğunu belirtmektedir (BMFD, 2000, 711; Kidonopoulos, 1994, 59). Manastırın Palaiologoslar döneminde kadınlara ya da erkeklere ait bir manastır olarak kullanılıp kullanılmadığı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak 12. yüzyıldaki *typikon'*da Eirene, manastırdan kadın manastırı olarak bahsetmektedir (BMFD, 2000, 711).

Manastırın yerine dair kesin bir görüş olmamakla birlikte Rus hacılardan Aleksander, Petra'daki Vaftizci Hagios Georgios Manastırı'nın yakınında bulunduğunu söylemektedir (Majeska, 1984, 162 ; Kidonopoulos, 1994, 59). Manastır, Majeska'ya göre Petra bölgesi yakınındadır. Bir diğer araştırmacı Failler de bu görüşü desteklemektedir (Majeska, 1984, 339; Failler, 1978, 167)). Manastırın sahip olduğu ek yapılar ve manastırın düzenlediği *philanthropik* faaliyetler hakkında ise kaynaklar bilgi sunmamaktadır. Manastırın onarımını yaptıranın kimliği konusunda bilgi sahibi olmayışımız nedeniyle bu konuda fikir yürütmek zorlaşmaktadır.

4. 24. Pammakaristos Manastırı

Maria Martha Glabaina ve Mikhael Doukas Glabas Tarkhaneiotes tarafından (yaklaşık olarak 1305-1321) yılları arasındaki dönemde manastır restore edilmiş ve *parekklesion* eklenmiştir. Manuel Philes, *Carmina*'da erkekler için yapılmış bir manastırdan bahsetmektedir (Philae, 1967, II, 237, 243) . Manuel Philes'in eserinde, Glabas'dan manastırın yaratıcısı olarak bahsedilmektedir (Philae, 1967, II, 241).

Pakhymeres'in eserinde manastırın adı ve Glabas adı sıklıkla geçmektedir. Selybria piskoposu, patriklik makamı tarafından bir takım suçlarla itham edildiğinde Pammakaristos Manastırı'na girmiştir (Pachymeres, 1984, X, 27, 370, 374). Konstantinopolis Patrikleri de anlaşmazlık zamanlarında bu manastırda yaşamayı uygun görmüşlerdir (Pachymeres, 1984, X,2, 312). Pakhymeres'in aktardığına göre, İmparator II. Andronikos döneminde *megas konostaulos* olarak görevli olan Glabas

Tarkhaneiotes, manastırını Theotokos'a adamıştır (Pachymeres, 1984, VII, 27, 204). II. Andronikos, Glabas'ı Tanrı için yaptığı manastırdan dolayı kutsamıştır (Kidonopoulos, 1994, 82). Gregoras, Mikhael Glabas'dan övgüyle bahsetmiş ve askeri stratejilerdeki tecrübesine değinmiştir (Gregoras, 1973/1979, 4, 78, 158/159/160). Eserin bir diğer bölümünde Patrik İoannes'in görevini bırakarak Pammakaristos Manastırı'nda bir süre yaşadığı, ardından da kendi doğduğu şehre geri döndüğü anlatılmaktadır (Gregoras, 1973/1979, 4, 94, 209/210/214).

Latin döneminde harap olan Pammakaristos Manastırı Glabas ve eşi tarafından restore edilerek *eksonartheks* ve *parekklesion* eklenmiştir. *Eksonartheks* bir gömü yeri vazifesi görmüş olmalıdır (Belting, Mango ve Mouriki, 1978, 54-56). Manastırın ayrıca bir kütüphanesi vardır (Volk, 1954, 51-52).

Manastırın hemen bitişiğinde onarımı yaptıran aileye ait bir mezar şapelinin yapılmış olması, yapıda *ktetor* ve ailesi için anma ayinlerinin ve ayinlerin ardından sadaka dağıtılması geleneğinin bu manastır için de geçerli olabileceğini akla getirmektedir.

4. 25. Pantokrator Manastırı

Manastır yapı topluluğu İmparator II. İoannes Komnenos (1118-1143) ve karısı İmparatoriçe Eirene tarafından inşa edilmiştir. Üç apsisli güney kilisenin yapımına Eirene ve İoannes tarafından başlanmışsa da, yapılar topluluğunun inşaatı onların ölümünün ardından da devam etmiştir. Bunlara ek olarak Theotokos'a adanmış küçük bir kilise ve iki kubbeli bir *mausoleion* da yaptırılmıştır (Müller-Wiener, 1977, 211).

Manastır kompleksine ait 1136 tarihli *typikon'*a göre, manastırın içinde rahipler için konut, *ksenodokheion*, farklı bölümlere ayrılmış bir hastane, tıp okulu, eczane, *gerothropia* ve hamamlar bulunmaktadır. Manastırın, mal varlığı yanında manastır içinde hizmette görevli olanların alacakları ücretler, manastırın bağımsız ve özerk yapısı da *typikon'*da ayrıntılı olarak açıklanmaktadır (BMFD, 2000, 725-781; Volk, 1983, 134-194; Miller, 1997, 14, 22, 87, 99, 141-143, 147, 210).

Birincil kaynaklarda adı sıklıkla anılan manastır, Gregoras'ın kitabındaki bilgiye göre, İmparatoriçe Eirene'nin gömüldüğü yerdir (Gregoras, 1973/1979, 4,

110, 271/272/273). Pseudo-Sphrantzes'de Eirene'nin ölümünü aşağıdaki gibi bildirmektedir;

> Beklediğim bu süre içinde, aynı yılın 23 Mart'ında, daha önceden kutsal ve meleklere layık rahibe elbisesini giyerek İpomoni adını almış bulunan rahmetli anakraliçe Eirene ölmüştü; ve onu, Pantokrator Manastırı'nda rahmetli ve unutulmaz kral kocasının yanına gömmüşlerdi. (Francis, 1993, 25)

Pseudo-Sphrantzes, 4 Mart 1429'da ölen Andronikos'un Pantokrator Manastırı'nda gömülü olduğunu bildirmektedir. Aynı kaynakta Pantokrator Manastırı "imparatorluğa ait"' olarak geçmektedir (Sphrantzes, 1980, 34, 45). Novgorodlu Stephanos günlüğünde ziyaret ettiği manastırlar arasında bu yapıyı da saymaktadır. Stephanos, kilisenin mozaiklerinin zenginliğinden ve kilisede bulunan, İsa'nın suyu şaraba dönüştürdüğü küpten, İsa'nın haçı, Florus, Laurus ve Pers James'in röliklerini ziyaret ettiğinden bahsetmektedir . Smolenskli İgnatios da İsa'nın haçını ve kutsal küpü burada ziyaret ettiğini anlatmıştır. *Anonim Günlük*'de ise manastırın bir dağın üzerinde olduğu öncelikle belirtilir. Ardından da İsa'yı mezara taşıdıkları haçtan ve diğer azizlere ait röliklerden bahsedilmektedir. Diyakoz Zosima ise günlüğünde haçı gördüğü manastırı anlatmış, ayrıca haçın üzerinde hala Meryem'in gözyaşlarının görülebildiğini belirtmiştir (Majeska, 1984, 42, 94, 152, 186).

Manastır kompleksinden tam olarak hangi bölüme ait olduğu belli olmayan altyapı kalıntıları günümüze ulaşabilmiştir. Manastırın kilisesi camiye çevrilmiş ve Zeyrek Kilise Cami adını almıştır. Birbirine bitişik olan üç kiliseden oluşan yapının ana kısmı ibadete açıktır.

Yapı kompleksine ait *philanthropik* yapıların Latin işgali sonrasındaki durumları konusunda bilgi sahibi değiliz. Bu dönem sonrası kaynaklarda adlarının geçmiyor oluşu, işlevlerini yitirmiş olabilecekleri olasılığını akla getirmektedir.

4. 26. Patrik II. Antonios Kauleas Manastırı

Manastırın adı 12. yüzyıla ait bir *khrysoboullon*da Antonios olarak geçtiği için bilinmektedir. II. İsakios Angelos'a ait olan *khrysoboullon*da, Antonios Manastırı'na ait evlerden bahsedilmektedir. Manastıra verilen Kauleas adı ise 9. yüzyıl sonu 10.

yüzyıl başında yaşamış olan Patrik Antonios Kauleas'dan gelmektedir. Münih Bibliothek'de bulunan bir metinde ise, Patrik Antonios Kauleas'ın bir manastırı olduğu bildirilmektedir. 9. yüzyılda manastırda Antonios'un babasının da keşiş olarak yaşadığı ve oğlunun da buraya keşiş olarak girdiğini biliyoruz. Ayrıca Patrik Antonios, ölümü üzerine buraya gömülmüştür (Janin, 1969, 39).

Manastır, Konstantinopolis'in Latinlerin eline geçişiyle birlikte Latin manastırı olarak kullanılmış olmalıdır (Kidonopoulos, 1994, 14). Ayrıca manastırın çevre duvarı Latinler tarafından yıkılmıştır (Talbot, 1991, 22). II. Andronikos döneminde harap durumda olan manastır keşiş Makarios tarafından onarılmıştır (Kidonopoulos, 1994, 14).

Manastırın yeri hakkında kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte Neorion kapısının yakınında bulunduğu düşünülmektedir. Bu görüşe göre manastır bugünkü Eminönü Valide Camii yakınında bulunmaktaydı (Janin, 1969, 41; Schneider, 1950/5, 84; Kidonopoulos, 1994, 14). Manastırdan günümüze ulaşmış bir kalıntı yoktur. Muhtemelen 1453 sonrası yok olduğu düşünülmektedir. Manastırdan son olarak 1452 tarihli bir kaynakta bahsedilmektedir (Kidonopoulos, 1994,13).

II. Andronikos döneminde kurumun tamiratını yaptıranın keşiş olması, maddi olanaklarının kısıtlı oluşunu akla getirmektedir. Bu nedenle manastırın katılmış olabileceği *philanthropik* faaliyetlerinin sınırlı olduğu düşünülebilir.

4. 27. Patrik Athanasios Manastırı

Manastır aynı zamanda Kherolophos ve Megalou Logariatsou adlarıyla da bilinmektedir (Kidonopoulos, 1994, 16). Manastırın daha önceki bir dönemde *megalou logoriatsou* ünvanına sahip biri tarafından inşa edildiği ve 14. yüzyıl başında Patrik Athanasios'a II. Andronikos tarafından verilerek onarımı Patrik'in yaptırdığı bilinmektedir (Pachymeres, 1984, IV, 639, 26-27). Manastırın kadın ve erkek manastırları olarak iki ayrı manastırdan oluştuğu bilinmektedir. Manastırın Theotokos Peribleptou ve Stoudios Manastırları'na yakın bir yerde bulunduğu bilinmekte ve manastırdan kalan bir bölümün bugün kalıntı halinde olan İsa Kapısı (Ese Kapısı) Mescidi olduğu düşünülmektedir. E. Mitsiou tarafından 2008 yılı içerisinde manastırın sahip olduğu mallarla ilgili bir araştırma yapılmıştır. Manastırın gelir sağlayan üzüm bağlarına sahip olduğu bilinmektedir (Mitsiou, 2008, 91).

Ölümünün üç yıl ardından Athanasios'un rölikleri kendi yaptırdığı bu manastıra taşınmıştır (Mitsiou, 2008,. 96). *Rus Anonim Seyahatnamesi'*nden öğrendiğimize göre rölikleri sıklıkla ziyaret edilen merkezlerdendir (Majeska, 1984, 117). Manastırın *philanthropik* faaliyetleri konusunda bilgi sahibi değiliz.

4. 28. Pertze Manastırı

Kadın manastırıdır. Manastıra ait en erken bilgi XIII. yüzyıla aittir. Kıbrıslı Gregorios'un patrik olduğu dönemde (28 Mart 1283 - Haziran 1289) (Grumel, 1958, 437) II. Andronikos Patriğe bin ölçek mısır ve arpa getirme hakkı vermiştir. Gregorios bu malları Pertze Manastırı'ndan sağlamaktadır (Janin,1969, 396). Gregoras, manastırdan bir kadın manastırı olarak bahsetmiştir ve Konstantinopolis Patriği I. Niphon (9 Mayıs 1310 - 11 Nisan 1314) döneminde manastır bir diğer kadın manastırıyla birleştirilmiştir (Gregoras, 1973/1979, 4, 198, 260/261/262). Janin'nin aktardığına göre manastırın mülkiyetinin kimde olduğu konusu bir hayli karışıktır. Pertze ailesinden kişilere ait olarak düşünülmüşse de kesin bilgi yoktur. Diğer taraftan manastırdan Kyra Eulogia Manastırı olarak da söz edilmektedir (Janin, 1969, 396) Manastırdan günümüze ulaşan herhangi bir kalıntı yoktur (Kidonopoulos, 1994, 62).

Manastırın ek yapıları olup olmadığı ya da *philanthropik* faaliyetlerinin varlığı hakkında bilgi sahibi değiliz. Ancak yaptıran kişinin kimliği konusunda bilgi olmayışı manastırın muhtemel faaliyetleri hakkında fikir yürütülmesini de güçleştirmektedir.

4. 29. Philanthropos Manastırı

Manastır hem kadın hem de erkek manastırı olarak ayrı bölümlerden oluşur, ancak kilise ve mutfak ortak kullanılmaktadır. II. Andronikos'un oğlu İoannes ile evlenen Eirene erken bir yaşta dul kalmış ve manastır hayatını seçmiştir. Manastır imparatoriçe olmak üzere kendini hazırlayan Eirene'nin eşini aniden kaybetmesi sonucunda siyasi hayatını devam ettirdiği bir merkeze dönüşecektir. Aynı zamanda Eirene'nin babası Nikephoros Khoumnos'un devletteki yüksek kademedeki görevinden ayrılmak zorunda kalması ve onun da bu manastıra kapanması ile birlikte, manastırın Palaiologos dönemi siyasi hayatındaki yerini bir hayli etkin bir

hale gelmiştir. Nikephoros Khoumnos, geç dönem Bizans siyasi hayatındaki önemli figürlerden biridir. Devlet kademesinde çalışan pek çok çağdaşı gibi Khoumnos'da hem devlet adamı olmuş hem de sanatsal ve edebi faaliyetlerde bulunmuştur. Palaiologos ailesi ile akrabalık ilişkisi kurmuştur. 1314'de dönemin diğer önemli devlet yöneticisi Metokhites ile sürtüşmesi nedeniyle gözden düşmüş ve siyasi hayatı bırakarak manastıra kapanmıştır (Sevcenko, 1960, 490-494).

Manastırdan Gregoras'ın eserinde yüz rahibenin yaşadığı bir kurum olarak bahsedilmektedir. Ayrıca, Gregoras, manastırı yaptıran Eirene Khoumnaina'yı iyi eğitim almış bir kadın olarak anmaktadır (Gregoras, 1973/1979, XXIX, 22, 238; XXIX, 24, 239-240).

Manastırın adı kaynaklarda sıklıkla yakınında bulunan Ayazma ile birlikte geçmektedir. Rus hacıların günlüklerinden *Anonim* olarak adlandırılan günlükte, ayazmadan ve kilisede bulunan Aziz Aberkios'a ait hastaları tedavi ettiğine inanılan rölikten bahsedilmektedir. Bir diğer günlükte 1391-97 tarihleri arasında ticaret için Konstantinopolis'e gelen Aleksander'ın günlüğüdür. Aleksander da aynı yerde bulunan Aziz Aberkios'a ait rölikleri ziyaret ettiğinden ve şifalı sudan söz etmektedir. Smolenskli İgnatios da günlüğünde kiliseyi ziyaret ettiğini ve burada bulunan Aziz Aberkios'a ait rölikleri anlatmıştır (Majeska, 1984, 140, 160, 96) Günümüze manastır Kilisesi'nin alt yapısı olduğu iddia edilen bir yapı kalıntısı ve bu bölümün ön cephesi kalabilmiştir (Müller-Wiener, 1977, 109).

Manastıra ait bir *typikon* mevcut olmakla birlikte bu belgede manastırdaki rahibe ve keşişlerin dış dünyadaki sıradan insanlar gibi kendi özel işlerini yapmamaları ve *kinobitik* manastırlara uygun şekilde yaşamaları talebi belirtilmektedir. Bu belgede manastırın *philanthropik* işleri hakkında bilgi yoktur. Ancak manastırın ayazması geç dönem kaynaklarında da geçen bir şifa merkezidir.

4. 30. Protomartyros Hagios Stephanos Manastırı

Yapı kompleksini inşa ettiren Nestongos ailesi muhtemelen Bulgar kökenlidir. 12. yüzyıldan itibaren adları Bizans tarihinde geçmektedir. Ailenin adı aynı zamanda Pantokrator Manastırı'nın *typikon*'unda da geçmektedir. Palaiologos döneminde, Nestongos ailesi önemli görevleri ellerinde tutmuşlardır. Doukas ailesi ile evlilik bağı kurduklarından iki soyadını beraber kullanmaya başlamışlardır (ODB, 1991, II,

1459) . Manastırın yeri hakkında bilgi yoktur ve günümüze ulaşan bir kalıntı tespit edilmemiştir.

Manastırı aristokrat bir ailenin yaptırmış olması akla *ktetor* ailenin fertleri için anma ayinlerini ve ardından sadaka verilmesi geleneğini getirmekteyse de bu konuda kesin bir yargıya varmak mümkün olmamaktadır.

4. 31. Stoudios Manastırı

II. Andronikos'un kardeşi Konstantinos Palaiologos tarafından 1293 tarihinde erkek manastırı olan kurum yenilenmiştir. Manastır ilk haliyle 463 yılında Konsül Stoudios tarafından kurulmuş ve Vaftizci İoannes'e adanmıştır (Janin, 1969, 444). Manastırın kuruluşundan itibaren farklı dönemlerde onarımlar gördüğü bilinmektedir (Kidonopoulos, 1994, 49). IX. yüzyıl'da manastırın bir kütüphane ve *ksenodokheion'*a sahip olduğu bilinmektedir (Volk, 1983, 80-91). Pakhymeres'de de Konstantinos Palaiologos'un adı geçmektedir (Pachymeres, 1984, VIII, 19, 180). Gregoras, Stoudios Manastırı'nın duvarlarını ve çatısını tamir ettiren Konstantinos Palaiologos'tan bahsetmektedir. Gregoras, Konstantinos Palaiologos Porphyrogennetos'tan bahsederken Stoudios'da yaptırdığı onarıma değinmiş ve Latin döneminde koyunların girdiği manastırın Palaiologos döneminde temizlendiği ve keşişlerin masrafları için yeni ödenek sağlandığı bilgisini vermiştir (Gregoras, 1973/1979, 4, 87, 190/191/192).

Günümüzde Yedikule semtinde yapıya ait kilise binası bir kalıntı halinde mevcuttur ve İmrahor İlyas Bey Camii olarak bilinmektedir. Manastırın geç dönemdeki durumu hakkında kesin bir bilgimiz yoktur. Ancak manastırın erken dönemde okul, *ksenon* ve bir *skriptoriuma* sahip olduğu bilinmektedir. Manastırın onarımını yaptıran Konstantinos Palaiologos Porphyrogennetos, II. Andronikos'un kardeşidir. Dolayısıyla keşişlerden kendisi için yaptığı bağış karşılığında ayin istemesi akla yakın görünmekteyse de bu konuda yeterli belge mevcut değildir.

4. 32. Theotokos (?) Manastırı

Phokas Maroules, 1328-41 tarihleri arasında *domestikos* görevini yürütmüş ve 1341'den önceki bir dönemde Theotokos kadınlar manastırını yaptırmıştır (ODB, 1991, II, 1304). Paspates, Manastır Mescidi'nin bu yapıdan kalan bir bölüm

olduğunu iddia etmektedir (Paspates, 1877, 376; Kidonopoulos, 1994, 66).

Manastır ve çevresinde 1956-58 tarihleri arasında yapılan kazı çalışmaları sırasında yapı kalıntılarına ulaşılmışsa da Millet caddesi inşaat süreci nedeniyle bunlar üzerinde çok fazla çalışılamamıştır. Müller-Wiener yapıya atfedilen adların ciddi dayanakları olmadığını iddia etmektedir (Müller-Wiener, 1977, 184).

Sonuç olarak manastır ve ek yapılarına ait kesin bir bilgi mevcut değildir. Ancak Phokas Maroules'in karısı ve kızı Theotokos Manastırı'nda yaşamışlardır (Kidonopoulos, 1994, 66). Manastırda Phokas Maroules'in *ktetor* olarak adına ayin yapılmış olabileceği ve ayinin ardından gelenekler gereği sadaka dağıtılabileceği görüşü bir varsayımdan öteye gidememektedir.

4. 33. Theotokos Gorgoepekoos Manastırı

Nikephoros Khoumnos tarafından 1294 yılında onarım yaptırılmıştır. Gorgoepekoos Manastırı'nın erkeklere mi yoksa kadınlara mı ait olduğu kesinlik kazanmamamıştır (Kidonopoulos, 1994, 75). Kütüphanesi vardır ve kütüphaneye ait bir kitaptan bahsedilmektedir. Ayrıca yapının *ktetor'*u olan Nikephoros Khoumnos'un kendi kitaplarını manastıra bağışlayıp bağışlamadığı bilinmemektedir. (Volk, 1954, 37).

Manastırın onarımını yaptıran Nikephoros Khoumnos, gözden düşüşüne rağmen kendi onarttığı manastıra cömert bağışlarda bulunmuş olduğundan, kendisi ve ailesi için ardından sadaka dağıtılan ayin istemiş olması ihtimali makul gözükmektedir.

4. 34. Manganon Theotokos Hodegetria Manastırı

1309 yılı civarında Patrik Athanasios tarafından bir erkek manastırı olarak onartılmıştır. Pakhymeres'de sıklıkla adı geçen manastırın sürekli ziyaretçilerinden biri Patrik Athanasios'dur. (Pachymeres, 1984, VII-IX, 138). Örneğin İmparator II. Andronikos şükran günü için buradaki bir ikonaya dua etmek üzere korumalarıyla beraber yürüyerek manastırı ziyaret eder. İmparator burada dua ederken kilise ve devletin işbirliğini vurgular ve bunun için Tanrı'ya şükür duası yaparak saraya geri döner (Pachymeres, 1984, VII-I, 254). Manastıra ilişkin verilmiş bir diğer referans da Theoupolis piskoposunun buraya sürgün edilmesidir (Pachymeres, 1984, X-XIII, 676).

Gregoras, II. Andronikos ve torunu III. Andronikos arasındaki iç savaştan bahsederken manastırı sıklıkla anmaktadır. Manastır III. Andronikos'un zaman zaman kaldığı bir yer olarak geçmektedir. III. Andronikos da 1341 yılında bu manastırda ölmüştür. (Gregoras, 1973/1979, 9, 291 vd).

Sarayburnu'nda bulunan altyapı kalıntılarının bu yapıya ait olduğu tespit edilmiştir. Manastır, II. Andronikos döneminin *philanthropik* anlayışa sahip din adamlarından Konstantinopolis Patriği Athanasios tarafından onartılmıştır. Patrik Athanasios, aynı zamanda dönemindeki manastırları gündelik işlere karışmakla suçlamakta ve dış dünyayla kurulan ilişkileri, manastırlardaki bozulmanın nedeni olarak görmektedir (Talbot, 1975). Bu nedenle Athanasios'un manastırı için çok fazla *philanthropik* işlev yüklediği düşünülemez.

4. 35. Theotokos Panagiotissa Moukhliotissa Manastırı

Kadın manastırı olan yapının anıldığı farklı adları vardır. Moukhliotissa, Theotokos Panagiotissa, Panagia Magoulion ve Kanlı Kilise adlarıyla bilinmektedir. Akropolites'in aktardığına göre Georgios Akropolites'in eşinin babası 1261 yılında mevcut manastıra ek binalar yaptırmıştır. 1266 yılında Maria Doukaina Akropolitissa tarafından herkese yeni hücreler yapılarak kilise büyütülmüştür (Kougeas, 1949, 62-63; Kidonopoulos, 1994, 89; Müller-Wiener, 1977, 204). 1281'den sonra VIII. Mikhael Palaiologos'un kızı ve Moğol Hükümdarı Abaka'nın dul eşi Maria Palaiologina tarafından satın alınarak genişletilmiştir. Manastıra pek çok mal bağışlayan Maria Palaiologina manastırda yaşamıştır ve manastır, onun ölümünden sonra mirasçıları ve manastırdaki rahibeler arasındaki anlaşmazlıklar nedeniyle harabeye dönmüştür (Müller-Wiener, 1977, 204; Miklosich ve Müller, 1860/1890/1996, I, 136, 312-314).

Manastırın imparatorluk ailesinden biri tarafından onarımının yaptırılmış olması, manastırdan geleneksel beklentilerin karşılanmasının istenebileceği anlamına gelmektedir. Manastırda, *ktetorissa* ve onun yakınları için ayinler düzenlenmesi ve bunların ardından sadaka dağıtılması alışılagelmiş beklentilerdendir. Verilen sadakaların miktarı ve niteliği manastırın kimin tarafından yaptırıldığına göre değişkenlik göstermektedir. Bunun yanında manastıra 13. yüzyılda yeni binaların eklendiği bilinmekteyse de yapıların nitelikleri konusunda bilgi yoktur.

4. 36. Theotokos Atheniotissa Manastırı

Megas konstantelos Mikhael Doukas Glabas Tarkhaneiotes tarafından inşa ettirilmiş bir manastırdır. Manastırın 1282 yılı civarında XII. İoannes Kosmas'ın patrikliği döneminde kurulduğu bilinmektedir (Failler, 1988, 77). Manastırın yeri hakkında kesin bir bilgi yoktur, sadece Konstantinopolis Theotokos Atheniotissa Manastırı olarak geçmektedir (Kidonopoulos, 1994, 67-68).

Theotokos Manastırı'nı yaptıran ailenin Pammakaristos Manastırı'nı da onarttığını ve buraya bir mezar şapeli eklettiğini bilmekteyiz. Bu nedenle Theotokos Manastırı daha küçük ölçekli bir kurum olarak kalmış ve geleneksel ayin isteklerinin dışında tutulmuş olabilir.

4. 37. Theotokos Peribleptenos Manastırı

Manastırın kim tarafından nerede yaptırıldığı bilinmiyorsa da, 14. yüzyıla dek ayakta olduğu bilinmektedir. Manastır'dan bahseden birincil kaynak olarak Manuel Philes'in *Epigramm*'ı verilmektedir. Kidonopoulos, Gedeon'dan ve Philes'in ölüm tarihinden dolayı manastırın yapılış tarihi olarak 1261 sonrasını vermektedir (Kidonopoulos, 1994, 90). Manastırın *ktetor'*u hakkında bilgi sahibi olunmayışı nedeniyle, manastırın *philanthropik* rolü hakkında da varsayımda bulunmak zorlaşmaktadır.

4. 38. Theotokos Peribleptos Manastırı (Sulu Manastır)

VIII. Mikhael tarafından onarılmıştır. 1782 yılına dek VIII. Mikhael, karısı Theodora ve oğulları Konstantinos'u gösteren bir mozaik panonun varlığından söz edilmektedir (Müller-Wiener, 1977, 200). Manastır dönemin önemli kişilerinin seçtiği bir inziva yeri olarak Pakhymeres'te sıklıkla geçmektedir. Bu kişilerden biri Konstantinopolis patriği II. İoannes (1266-1275)'dir. İoannes görevinden ayrıldıktan sonra manastıra kapanmıştır (Pachymeres, 1984, VII, 270). Gregoras, Patrik Niphon'nun da (1310-1314) patriklik tahtını bırakarak, kendi için bir yaşama yeri düzenleyerek bu manastıra yerleştiğinden bahsetmektedir. (Gregoras, 1973/1979, 4, 110, 269 -271). Theotokos Manastırı'nı inziva yeri olarak seçenler sadece Bizans aristokrasisine dahil olanlar değildir. Kotanitzes adlı bir Sırp soylusu mahkum olarak tutuklu olduğu Bursa'dan kaçmış ve Peribleptos Manastırı'nda keşiş olmuştur (Pachymeres, 1984,

VII-IX, 78). Pakhymeres ayrıca VIII. Mikhael'in kiliselerin birleşmesine karşı olan ve Arsenious ile olan ihtilafında ona destek olmayan din adamlarıyla bu manastırda yaptığı bir toplantıyı aktarmaktadır. Toplantıda İmparator öncelikle kiliselerin birleşmesine dair görüşlerini anlatarak muhalifleri ikna yolunu denemiştir. Ardından Arsenious'un cezalandırılmasına karşı olanlara seslenmiştir. İmparator konuşmasını bitirdikten sonra diğerlerinin saygı duyduğu kör bir keşiş söz alarak, öncelikle Ortodoks kilisesinin tekrar bağımsızlığına kavuşturulmasını istemiş ve ardından da Arsenious'un haksız yere cezalandırıldığını iddia etmiştir. Bu bölümün sonunda Koubeklios adlı bir keşişin mezarının Peribleptos Manastırı'na taşındığı aktarılmaktadır. Pakhymeres'e göre yıllarca ellenmemiş olan mezar Mosele Manastırı'ndan Peribleptos'a *despotes* İoannes'in emriyle taşınmıştır (Pachymeres, 1984, X-XIII, 526).

Eski yapının temellerine oturan daha geç tarihli yapı Yedikule semtinde bulunmaktadır. Bir yandan Manastır'ın İmparator VIII. Mikhael tarafından onarımının yaptırılmış olması diğer bir yandan manastırın mal varlığının fazlalığı, manastırın impartorluk ailesi tarafından desteklendiğini göstermekteyse de manastırın *philanthropik* ek yapıları hakkında bilgi yoktur. Bu nedenle, manastırın *philanthropik* faaliyetlerinden bahsetmek mümkün gözükmemektedir. VIII. Mikhael'in onarttığı diğer yapılardaki yaklaşımının bu manastır içinde söz konusu olabileceği düşünülürse, hayırseverlik kurumlarıyla kaynaklarını paylaşması uygun bulunmamış olmalıdır.

4. 39 . Theotokos Kyriotissa Glykys Manastırı

Patrik XIII. İoannes Glykys tarafından, 14. yüzyılda erkek manastırı olarak muhtemel bir onarım görmüştür. Manastırdan günümüze sadece kilise kalabilmiştir. Kalenderhane Cami adıyla bilinen yapı Kyriotissa Manastırı'na ait bir bölüm olarak kabul görmekle birlikte R. Janin bunu kabul etmez ve manastırı Tauri forumunun güneyine yerleştirir (Janin, 1969, 293). Theodora Synadene tarafından hazırlanan Bebaia Elpis Manastırı'nın *typikon'*unda Kyriotissa Manastırı'nın adı, Bebaia Elpis Manastırı'na ait emlakların yerlerinin tarif edildiği bölümde geçmektedir. Theodora, Kyriotissa Manastırı yakınında olan evlerin oğlu tarafından manastırına bağışlandığını söylemiştir. (BMFD, 2000, 1558). Theodora aynı kaynakta, Bebaia Elpis Manastırı'na gelir sağlamak için satın aldığı üzüm bağını da Kyriotissa

Manastırı'nın yakınındaki yola göre tarif etmektedir (BMFD, 2000, 1563). Kyriotissa Manastırı'nın adının geçtiği bir diğer birincil kaynak da Gregoras'ın eseridir. Gregoras'a göre Patrik İonannes Glykys'in patrikliğinin 4. yılında manastırı tamir ettirmiştir. Patrik'in çok fazla parasının olmadığı fakat mevcut olan az parasıyla restorasyonu gerçekleştirdiği anlatılmaktadır (Gregoras, 1973/1979, V, 19, 288/289/290). Patrik İoannes görevinden ayrıldıktan sonra bir süre manastıra yerleşmiş ve daha sonra da doğduğu yer olan Sozopolis'e[25] geri dönmüştür (Gregoras, 1973/1979, 4, 94, 209-211).

Manastırın Patrik İoannes Glykys tarafından restore edildiği bilinmekle birlikte, Glykys'den önce manastırı yaptırmış olanlar hakkında bir bilgi yoktur. Manastır 1204-1261 tarihleri arasında Fransisken mezhebine ait bir kurumdur. 1261 sonrasında tekrar Ortodoks manastırı olarak hizmet vermiştir (Müller-Wiener, 1977, 155; Kidonopoulos, 1994, 79-80).

Manastıra ait kilise, Vezneciler semtinde bulunan ve günümüzde Kalenderhane Cami denilen yapıdır. Manastır kompleksinde bulunan diğer yapılar hakkında bilgi yoktur. Bu nedenle manastırın hayırseverlik kurumuna sahip olup olmadığı konusunda bir şey söylemek mümkün değildir. Latin işgali döneminden sonra mal varlığının ne kadarını elinde bulundurduğu da tam olarak bilinmemektedir. Manastırın Latin dönemi sonrasındaki onarımın yaptıran kişinin bir patrik oluşu manastırın *philanthropik* rolünün kısıtlı olduğunu akla getirmektedir.

[25] Sozopolis kentinin Pisidia bölgesinde olduğu düşünülmektedir. Bazı araştırmacılar Isparta Uluborlu'daki kalıntıların Sozopolis'e ait oluğunu iddia etmektedirler.

5. II. ANDRONİKOS DÖNEMİ KONSTANTİNOPOLİS MANASTIRLARININ TOPLUMLA İLİŞKİSİ VE *PHİLANTHROPİA*

Bizans manastırları toplumun her kademesindeki halk için farklı anlamlar taşımaktadır, manastırlar, her kesimden insan için hayatlarını güvende ve kutsal bir kurum içinde geçirmek isteğine uygun ortamı sağlarlar. Zengin kişiler, bağışlar karşılığında ihtiyaç duyduklarında bu kurumlarda ayrıcalıklı bir yaşama kavuşurlar. Siyasi hayatta etkili rol oynayan kişiler, gözden düştüklerinde manastırlar onlara ömür boyu sığınabilecekleri bir barınak olarak hizmet eder. Dullar ve çocuğunu kaybeden anneler için de manastırlar kendilerini dine adayarak inzivaya çekilebilecekleri sığınaklardır. Aynı zamanda toplumun daha az şanslı kişilerine, kapısına geldiklerinde yemek artıkları, ekmek ve şarap sunan kurumlardır. Manastırlar kendilerine bağış yapan herkes için varlıklarını sürdürdükleri müddetçe anma ayinleri yapmayı vaad eder. Bu durum kişinin adının asırlar boyunca bir ayinde geçmesi ve kutsal kişiler tarafından onun ardından dua edilmesi anlamına gelmektedir. Bizans'ta, din adamlarının, keşiş ya da rahibelerin dualarının sıradan insanlarınkinden daha çok kabul göreceğine dair inanç yaygındır. Herkes manastırlarla gücü oranında ilişki kurarak, onların ilgisine ulaşmayı arzular.

II. Andronikos dönemi manastırları, Palaiologos döneminin içinde bulunduğu ekonomik ve politik zorlukları paylaşmıştır. Bu dönemde genellikle, imparatorun yakın ailesinden gelenlerin ve zengin aristokratların manastır kurmaya devam ettikleri görülmektedir. İmparator II. Andronikos'un doğrudan onarımını yaptırdığı manastırların sayısı azdır. Ancak zengin aristokrat aileler *ktetor'*luğu imparator ile paylaşırlar.

Manastırların toplum içindeki rollerinin, ilişkiler ve *philanthropik* kurumlar olarak iki farklı başlık altında incelenmesi uygundur. Ancak ilişki ve *philanthropik* kurumların birbirlerinden kesin olarak ayrılması söz konusu değildir. Bunların birbirlerinin dayanaklarını oluşturduğu ve iç içe geçtikleri görülmektedir. İlişkiler başlığı altında, halk ile manastır içindekiler arasındaki durum ve manastır içinde yaşayanların dış dünyaya karşı tavır ve davranışları düşünülmelidir. Konu kendi

içinde farklı alt başlıklara ayrılabilir; din dışı çevre ile ilişkiler, keşişler ve manastırdaki keşiş olmayan çalışanların ilişkileri, liturjiyle ilgili olan rahibe ve keşişler ile günlük işleri yapmakla yükümlü rahibe ve keşişlerin birbirleriyle olan ilişkileri, *kanon* ve din hiyerarşisi ile olan ilişkiler, manastırların diğer manastırlarla olan ilişkileri ve son olarak da manastır halkının dış dünyada yaşayan aileleri ile olan ilişkiler bu başlık altında sıralanabilir.

5.1. İlişkiler

Manastırların kurdukları ilişkiler söz konusu olduğunda ilk olarak incelenecek konu manastırlarla dış dünyadakiler arasındaki belli uygulamalar çerçevesinde şekillenen maddi ilişkilerdir. Bu uygulamalardan ilki *adelphaton* denilen sistemdir. Buna göre yaşlılık yıllarında bakım isteyen kişiler mallarını manastıra bağışlayarak sisteme girer ve manastırın ilgi ve bakımını kazanırlar. *Adelphaton*, iki ayrı şekilde uygulanmaktadır. Bunlardan ilki, mallarını manastıra verdikten sonra, manastır hayatını seçip dış dünyadan ayrılarak buraya yerleşmektir. Diğer yol ise sadece mallarının idaresini manastıra bırakarak, gelirden ayrılacak parayla manastır dışında yaşamaya devam etmektir. Ancak hastalık ya da düşkünlük durumunda manastır kendine bağış yapan kişilerle ilgilenmekte ve bakımlarını üstlenmektedir. Bu sisteme göre manastıra mallarını bağışlayanlar haklarını sadece bir sonraki kuşağa aktarabilirler. İkinci kuşağın ölümüyle birlikte de manastır malların mülkiyet hakkını elde etmektedir (Talbot, 1984, 275; ODB, 1991, II, 19).[26]

İmparator VIII. Mikhael'in manastırlara karşı oldukça cömert davrandığı görülmektedir. Kendi döneminde manastırlara *khrysoboullon'*lar aracılığıyla eski mallarını geri vermiş ve yenilerini bağışlamıştır. II. Andronikos'un bu konuda adımlarını babasından daha ileri götürdüğü görülür ve onun döneminde manastırların mal varlığı artış gösterir. Dönemin genel karmaşası, ekonomik güçlükler ve ağır vergiler nedeniyle köylüler mallarını elden çıkarmaktadır. Bu malların alıcısı genellikle manastırlardır (Charanis, 1948, 100-102).

Meseleye manastırların malları ile ilgili ilişkiler bağlamında bakıldığında *adelphaton* sisteminin yanı sıra uygulanan diğer bir sistem de *kharistikia'*dır. Bu

[26] *Adelphaton* konusunda ayrıntılı bilgi için, K. Smyrlis, 2006, *La Fortune des grands monasteres byzantins: fin du Xe-milieu du XIV e siecle,* Paris, s. 138-152.

sistem, imparatorun onayı ile atanan bir kişinin manastırların malları üzerinde söz sahibi olması olarak açıklanabilir. *Kharistikia* sistemine ait ilk bilgiler 12. yüzyıla tarihlenmektedir ve *Pronoia* sisteminin farklı bir duruma uygulanmış halidir. [27] *Kharistikia*, geç Bizans döneminde tıpkı *pronoia* sisteminde olduğu gibi, devlet için yapılan çeşitli hizmetlerin karşılığında verilen bir ödül haline gelmiştir.

Palaiologos döneminin manastırlara sağladığı vergi muafiyeti benzeri ayrıcalıklar nedeniyle, manastırların *typikon'*larında *kharistikia* benzeri uygulamalara izin verilmesinin kurumun özerk yapısını bozacağı vurgulanmaktadır. Sistemin zararlarından korunmak amaçlı olan *ephoria* sisteminden de bahsetmek gereklidir. Son dönem manastırları sözkonusu olduğunda 9. ve 10. yüzyıllardan itibaren kaynaklarda sözü edilen ve manastır üzerinde *ktetor'*un haklarını koruyan bu sistemden yararlanıldığı belirtilmelidir. Manastırların dış dünya ile olan ilişkilerini yürütmek ve manastırın haklarını yönetim katında savunmak amaçlı bir mevkiye sahip olan *ephoros,* genelde manastırın *ktetor'*u tarafından kendi varisleri arasından tayin edilmektedir. *Ephoros'*lar yönetime yakın ve üst düzeyde devlet görevlileri olduklarından *typikon'*larda sıklıkla söz edilmektedir.[28]

Palaiologos ailesine ait olan ve erken bir dönemde VIII. Mikhael Palaiologos tarafından onarımı yaptırılan Kellibara Manastırı'nın VIII. Mikhael tarafından hazırlanan ilk *typikon'*unda, imparator manastırın *ephoros*u olarak kendini tayin etmektedir. VIII. Mikhael, manastırı nasıl kendi dedelerinden, Georgios Palaiologos'dan devraldıysa, kurum üzerindeki sorumlulukları ve haklarını kendi soyundan gelenlere miras olarak bırakmaktadır (BMFD, 2000, 1250). Benzer bir durum Komnenoslar devrinde imparatorluk ailesi tarafından inşa edilmiş olan Pantokrator Manastırı için de söz konusudur. İmparator II. İoannes Komnenos kendisinden sonra manastırının korunması görevini oğlu *basileus* Aleksios' a vermiştir (BMFD, 2000, 773). Lips Manastırı'nın onarımını yaptıran VIII. Mikhael Palaiologos'un karısı ve II. Andronikos'un annesi olan İmparatoriçe Theodora

[27] Palaiologos döneminin ilk imparatoru olan VIII. Mikhael Palaiologos, destek arayışı içinde olması nedeniyle daha önceki dönemlerde geçici olarak hizmet karşılığı verilen *pronoia* sistemini değiştirerek miras olarak bırakılabilecek hale getirmiştir; A. Laiou, 1992, The Byzantine Aristocracy in the Palaeologan Period: A Story of Arrested Development, *Gender, Society and Economic Life in Byzantium,* Variorum Reprints, s. 135.

[28] *Kharistikia* ve *ephoria*'nın tanımları için bkz. Charistikion, *ODB*, Cilt I, s. 412; Ephoros, *ODB*, Cilt I, s. 707-708.

Palaiologina, kendi oğlunu yaptırdığı manastırın koruyucusu olarak tayin etmiştir. Theodora, kadınların korunmaya ihtiyaçları olduğunu belirterek bu göreve oğlu İmparator II. Andronikos'u atamıştır. II. Andronikos'un ardından aynı aileden gelenlerin bunu devam ettirmelerini istemiştir (BMFD, 2000, 1266). Bebaia Elpis Manastırı'nı yaptıran Theodora Synadene *typikon'*unda *ephoria* konusuna epeyce fazla yer ayırmıştır. Theodora Synadene, *ephoria'*ya, açgözlü kişilerin manastırın mallarını ele geçirmesi tehlikesine karşı izin verdiğini ifade etmiş ve bu görev için en güvenilir kişilerin kendi oğulları olduğunu belirtmiştir. (BMFD, 2000, 1529; Magdalino, 1984, 103).

Manastırın dış dünya ile olan ilişkilerini, manastırı yaptıran kişinin istekleri belirlemektedir. Bu kişinin sosyal konumu gereği manastırın mallarını ve özerkliğini, onun ölümünün ardından kimin koruyacağı oldukça önemlidir. Manastır, yönetici aileden gelen biri tarafından yaptırılmışsa, asıl *ktetor'*un ölümünün ardından manastırın koruyuculuğu görevini onun veliahtı devralmaktadır. Yönetici aile dışından gelenler de, yaptırdıkları manastırları aile mirası olarak görme eğilimindedirler ve bu kişiler de kendi çocuklarını *ephoros* olarak atarlar. Manastırların ailenin evi olarak görülmesi, *ktetor'*ların kendi soylarından gelenler için manastır bünyesinde yer alan evler yaptırmalarına dek varmaktadır. Theodora Palaiologina kendi ailesinden olup da manastır hayatını seçecekler için manastıra yakın ayrı bir ev yaptırmıştır (Magdalino, 1984, 102).

Manastır hayatına dışarıdan gelen müdahaleler ve manastırların bu müdahaleleri engelleme ve dışarda bırakma çabası ile ortaya koydukları kurallar, din dışı çevre olarak imparatorluk makamı, yönetim birimleri ve yerel yöneticiler ile ilişkiler, manastırların yönetim esaslarının yer aldığı *typikon'*lar aracılığıyla düzenlenmektedir. Manastırların yönetiminde söz sahibi olmak ve söz hakkını manastır varlığını sürdürdüğü müddetçe elde bulundurarak, manastırın ömrünü uzatma çabası ve arzusu *typikon'*larda açıkça belirtilmektedir. Manastırların iç yaşayışlarına, yönetimlerine ve dış hayatla ilişkilerine dair kuralların belirlenmesinin ardında bu nedenlerin olduğu izlenimi baskındır.

II. Andronikos dönemi *typikon'*larında manastırın iç işleyişine dışarıdaki üst düzey bir yetkeden gelebilecek müdahaleleri yok etme kaygısından sıklıkla söz edilmektedir. Manastırın özerk ve bağımsız yapısına dair de sıkça yapılan vurgu, *typikon* aracılığı ile bir kural olarak ortaya konulmuştur.

Kellibara'nın, VIII. Mikhael tarafından düzenlenen, *typikon'*unda manastırın, gelecekte bağımsızlığını koruyamamasından endişe duyulmaktadır. 1282 tarihli bu *typikon'*da, Mikhael, manastırın gelecekte *din adamı ya da din dışı* hiç kimseye, *kilise, hastane, huzurevi hiç bir yapıya* bağlanamayacağını kesin bir kural olarak ortaya koymuştur (BMFD, 2000, 1249). VIII. Mikhael burada manastırın mallarının kötü kullanımı endişesini taşımakta ve bunu engellemeye uğraşmaktadır. Aynı manastır için yaptığı çeşitli bağışlar nedeniyle VIII. Mikhael'den sonra tahta geçen oğlu II. Andronikos yeni bir *typikon* (1315?-1328) hazırlamıştır. Yeni düzenlemeye göre, Kellibara Manastırı'nın özerk ve bağımsız yapısı yok edilerek manastır, imparatora ve patrik otoritesine bağlanmaktadır (BMFD, 2000, 1505).

Lips Manastırı (1294-1301) için Theodora'nın hazırlattığı *typikon'*un ilk bölümlerinde, manastırın sosyal durumu ile ilgili kuralları yazılıdır. Manastır bağımsız ve özerk olmakla beraber, manastırın bünyesinde bulunan hastanenin, *typikon'*da bulunan esaslara göre yönetilip yönetilmediğinin denetlenmesi görevi manastıra aittir. Bu anlamda yönetimsel birliktelikten bahsetmek mümkündür. Fakat manastıra ve hastaneye bağışlanan mallar *typikon'*da ayrı listeler halinde verilmiştir ve ekonomik kaynakların iki kurum arasında ortaklaşa kullanımı söz konusu değildir. Theodora Palaiologina, tıpkı dönemin diğer *ktetor'*ları gibi başka manastırlarla bağlantılı olmayı kesinlikle yasaklamaktadır (BMFD, 2000, 1265) . Theodora'nın yaptırdığı ve inceleme kapsamına giren diğer bir manastır Anargyroi Manastırı'dır. Theodora, bu kurum için düzenlediği *typikon'*da da Anargyroi'nin bağımsız ve özerk olduğunu vurgulamıştır. Manastırın başka bir manastıra bağlanamayacağını belirtirken, "sadece Konstantinopolis'in içinden değil, dışından manastırlara da, hatta kendisi tarafından onartılan Lips Manastırı'na dahi bağlanamayacağını" ifade etmektedir (BMFD, 2000, 1291). Theodora Palaiologina, böylece Anargyroi Manastırı'nın sahip olduğu yapıyı koruyarak maddi olarak da bağımsız olmasına dair arzusunu ve sivil veya dini idari güç tarafından mallarının başka bir amaç için kullanılmasına yönelik endişesini ortaya koymaktadır.

II. Andronikos döneminin aristokratlarından Theodora Synadene, Bebaia Elpis Manastırı için, ilk bölümü kendisi tarafından 1327 yılında, ikinci bölümü ise kızı tarafından 1335 tarihinde yapılan eklemeleri içeren kapsamlı bir *typikon* düzenlenmiştir. *Typikon'*a göre manastır özerk yapısını korumalıdır. Theodora'nın bunun için kullandığı terimler duruma verdiği önemi ve ciddiyeti vurgulamaktadır.

Theodora konuyla ilgili bölümde "tiranlık ve zorlamaya" karşı koyulması gerektiğini dile getirmektedir (BMFD, 2000, 1528; Thomas, 1987, 249). Sadece din dışı çevrenin değil, patriklik makamının da manastır üzerinde söz sahibi olmasından korkan Theodora bu makamla ilişkiyi de sınırlamaktadır. Theodora'ya göre patrik, sadece seçilen manastır yöneticisini kutsar, bunun dışında manastır üzerinde hiçbir söz hakkına sahip değildir (BMFD, 2000, 1530).

Komnenoslar dönemine ait olan ve II. Andronikos Palaiologos döneminde de varlığını koruyan Pantokrator Manastırı'nın *typikon'*unda, yapı bir imparatorluk *ktetor'*luğunun eseri olmakla beraber, II. İoannes Komnenos tarafından sonraki dönemlerde, manastırın varlığının son bulması konusunda duyulan endişe nedeniyle, manastır üzerinde patrik veya imparator denetimi yasaklanmıştır. II. İoannes Komnenos, kendi kurduğu manastırın bağımsızlığına değinmiştir ve daha önceki dönemlerde kurulmuş altı manastırı Pantokrator'a bağlamıştır (BMFD, 2000, 773).

Palaiologos manastırlarının *typikon'*larında söz konusu kurumların özerk ve bağımsız olduğuna dair vurgu yapılması, manastırı ve sahip olduğu malları dönemin karmaşık yapısından koruma kaygısından kaynaklanmaktadır. *Ktetor'*lar sivil, dini veya hanedandan bir yetke sahibinin manastırın bağımsız yapısını bozarak ömrünü kısaltmaya yönelik çabalarını, kendi düzenledikleri belgeyle engelleme çabasındadırlar. Manastırların yönetimi, içlerinde yaşayan kişilerin seçeceği bir *hegoumenos'*a bırakılmıştır. Patriklik makamı dahil olmak üzere hiçbir otoritenin bu konuda yetkisi yoktur, ancak patrik, yönetici seçiminden sonra seçileni kutsar. Kellibara Manastırı'nın VIII. Mikhael'in hazırladığı ilk *typikon'*una göre manastırın başındaki kişi bütün sorumluluğu alacak ve yönetimi altındaki tüm ekonomik hayatı ve ruhani konuları çözecek yetenekte olmalıdır (BMFD, 2000, 1249). Lips Manastırı'na ait *typikon* da her rahibenin bir ruhani babası olması gerektiği kuralını ortaya koymaktadır. Yönetimle ilgili sıkıntılarda ruhani babalar manastırın yöneticisine yardımcı olurlar (BMFD, 2000, 1268). Dışarıdan müdahalenin *ktetorissa* tarafından tarif edilen ve onun istediği kaynaktan alınması ilgi çekicidir. Bu durum kadınlar manastırı olan Lips'in dış dünyadaki problemlerini erkekler eliyle çözmesinin istendiği anlamına gelmektedir ve bir kadın manastırına ait bir tercih olarak görülmelidir. Manastırın yöneticisi ortak kararları manastırdakilere danışarak ve Tanrı'nın buyruklarına uyarak alacaktır, bunu yaparken manastırdakilerin ruhani değerlerini korumaya dikkat etmelidir. Tüm konularda tam bir yetkiye sahiptir, fakat

çoğunluğun memnuniyetini sağlayacak kararlar vermelidir. Adil gibi görünen bu sistem içinde yönetici kişinin her konuda bilgisi olmak durumundadır ve her konuda tam yetkilidir (BMFD, 2000, 1268, 1273). *Typikon*'un diğer bir bölümünde yöneticinin buyruklarına uyulmasının Tanrı'nın isteği olduğu belirtilmektedir. Ancak uzlaşı içinde kararlar almak da yine yöneticinin sorumluluğudur (BMFD, 2000, 1273).

Manastıra dışarıdan gelen ziyaretçilere karşı davranışlar, manastırlara ait *typikon'*larda sıklıkla konu edilmektedir. Manastır personeli arasında sayılan kapı bekçileri konunun düzenleyicisi olarak görülmektedirler. Manastırın dışa kapalı hayatına giriş yapılırken ilk karşılaşılan kişi manastırın kapı bekçisidir. Manastırların bazı durumlarda dışa açık kapısının güvenliğini sağlayan bekçilerden *typikon'*larda azımsanmayacak sıklıkta söz edilmektedir. Bütün bekçilerin görev tanımları, sahip olmaları gereken özellikler ve uymaları gereken kurallar tüm ayrıntılarıyla verilmiştir. *Typikon'*lara bakıldığında manastır içindeki hizmet gruplarından dikkat çeken bu kişiler, manastır yöneticisinin emri ve *typikon'*un belirlediği kurallar gereğince, manastırın dışa karşı görevlerinin de uygulayıcısıdırlar.

Bebaia Elpis Manastırı'nın *typikon'*unda da Theodora Synadene, manastırın dış dünya ile olan ilişkisinin şekillerini belirlerken öncelikle kapı bekçisinin görev tanımını yapar. *Typikon*'un 13. bölümünde bekçiler gündelik hayat ile manastır hayatı arasındaki çizgide duran kişiler olarak tanımlanmaktadır. Theodora'ya göre kapılar çok önemli bir ihtiyaç olmadığı zamanlarda tamamen kapalı tutulmalıdır (BMFD, 2000, 1528). Bekçi, kapıları sadece tanıdığı kişilerin giriş ve çıkışları için açacaktır. Tanımadığı kişilere ancak manastırın yöneticisi emir vermişse kapıları açabilir (BMFD, 2000, 1544).

Dışarıdan gelenlerle ilgili kurallar manastırı yaptıran kişinin tutumuna göre değişiklik göstermektedir. Manastırın, yönetici ailenin ya da aristokrat bir ailenin yaptırdığı bir kurum olması durumunda, burada *ktetor'*un ailesine karşı tutumun farklılık göstereceği muhakkaktır. Yaptıran ailenin fertlerine ait mezarlar bu manastırlarda bulunur. Aileden olup da dış dünyada yaşayanların mezarları ziyaret etmeleri için gerekli düzenlemeler *typikon'*larda yer almaktadır. Örneğin, Komnenos ailesinin yaptırdığı Pantokrator Manastırı'nda aile ziyaretleri belirgin bir şekilde sınırlandırılmıştır. Manastıra ait *typikon'*a göre kadınlar, manastırı sadece anma

ayinleri için ziyaret edebilirler (BMFD, 2000, 749). Aynı zamanda manastır halkından olanlar geceleri dışarda kalamazlar (BMFD, 2000, 750).

Theodora Palaiologina, Lips Manastırı'nın kapılarının imparator ve maiyeti dışındakilere tamamen kapalı olması gerektiğini belirtmektedir (BMFD, 2000,1270). *Typikon*'un beşinci bölümünde, manastırın yöneticisi ve onun görevleri üzerinde durulmaktadır. Theodora, rahibelerin, başrahibenin izni olmaksızın dışarıdan bir şey kabul etmelerini kesinlikle yasaklamaktadır. Dolayısıyla, dış dünya ile her türlü ilişki başrahibenin bilgisi dahilinde olmak zorundadır. Dış dünya ile tek ilişki her rahibenin sahip olduğu, onların sorunlarını çözen ve öğütler veren *manevi-ruhani* babalardır. Bütün rahibelerin ruhani babaları olmalı ve bu kişiler rahibeleri belirli aralıklarla ziyaret etmelidir. Sözü geçen ziyaretler genelde manastır kilisesinin nartheks bölümünde gerçekleştirilir (BMFD, 2000, 1268).

Bebaia Elpis Manastırı *typikon'*unun, Euprosyne tarafından eklenen ikinci bölümünde dış dünyayla ilişkilerin son derece sınırlı tutulmaya çalışıldığı, içe dönük bir yaşam kurmak isteği, manastırın çocuklarla olan ilişkilerinde de kendini gösterir. Euphrosyne'nin manastırın dış dünya ile olan sınırını belirlerken, manastırda çocuklara eğitim verilmesini kesinlikle istemediğini öğreniyoruz. Bunun açıklamasını ise, bu türden davranışların rahibelerin ahlak ve tutumlarını olumsuz olarak etkileyecek türden bir tehlike olarak gördüğü şeklinde yapmıştır. (BMFD, 2000, 1564). Ancak manastırın daha erken tarihli olan ilk bölümünde bu tür bir uygulamanın olmaması, manastıra ait maddi kaynakların zaman içinde azalmış olabileceğini akla getirmektedir.

Lips Manastırı'nın *typikon'*unda manastıra yeni girenlerle ilgili kurallarda dış dünyadan gelenleri kabul etmenin ölçütlerinin belirlenmesi önemlidir. Dul kalanlar veya çocuğunun ölümü üzerine manastır hayatını seçmek isteyenler sadece altı aylık bir sınama döneminden sonra manastıra kabul edilirler (BMFD, 2000, 179). Diğer adaylar içinse sınama süresi üç yıldır. Bu süre içinde rahibe adayı diğer rahibelerle aynı görevleri yapmalı ve onlarla bir arada yaşamalıdır. Bu aşamanın sonunda bütün rahibelerin hazır bulunduğu bir sınavdan geçirilerek uygunsa rahibe olarak kabul edilir (BMFD, 2000, 1271). Manastır bu dönemde de zor durumdakilere bir sığınma yeri olma niteliğini sürdürmektedir ve dış dünyadan ayrılmak isteyen kadınlara açıktır. Bunun yanında manastırda doğan bir çocuk on altı yaşına dek manastırda

kalabilir. Olgunluk çağına eriştiğinde ise manastır hayatını ya da dış dünyayı seçip seçmeyeceğine kendisi karar verecektir (BMFD, 2000, 1271).

Manastırda yaşayan keşiş ve rahibelerin kendi aileleriyle görüşmelerine izin verildiği durumlarda, görüşmeler belirli kural ve şartlara bağlıdır. Manastır yöneticisi tarafından rahatlıkla denetim altında tutulabilir oluşu nedeniyle bu görüşmeler iç ve dış kapıların arasında yapılmaktadır. Görüşmeler ekseriyetle daha yaşlı bir keşiş veya rahibenin eşliğinde gerçekleştirilir (Connor, 2004, 297). Patrik Athanasios, 1303-1305 tarihli kurallarında ailevi bağları manastır halkı için yasaklamıştır (BMFD, 2000, 1502). Sözü edilen kısıtlayıcı kuralların aksi yönde olan durumlar da söz konusudur. Örneğin, Bebaia Elpis'in *typikon'*unda, rahibelerin kendi aileleriyle ilişkileri bir dereceye dek serbest bırakılmıştır. Bu metindeki kurallara göre, rahibeler kan bağı olan akrabaları tarafından sıklıkla ziyaret edebilirler. Ziyaretler yaşlı bir rahibenin eşliğinde kapının içinde veya dışında yapılabilir (BMFD, 2000, 1545-1546). Manastırdaki bir rahibenin her iki cinsiyete mensup ziyaretçiler kabul etmesi uygun bulunmaktadır ve genç olan bir rahibe, daha yaşlı iki rahibenin eşliğinde kendi ailesini ziyarete gidebilir (BMFD, 2000, 1538, 1544). Manastırda yaşayan herhangi bir rahibeye ailesinden gelen bir yiyecek, diğer rahibelere de eşit olarak dağıtılır. Eğer bu mümkün değilse öncelikle hasta olan rahibelere verilmelidir (BMFD, 2000, 1548). Genel anlamda bakıldığında manastır hayatını seçenlerin dünyevi hayatlarındaki tüm bağlarından koparak, onların yerine manastırda birlikte yaşadığı insanları koyması, manastır hayatının şartlarından biridir (Talbot, 1990, 127). Ancak bazı dönemlerde ve aristokrat kişiler için bu türden uygulamaların esnetildiği görülmektedir.

Lips Manastırı'nda yaşayan rahibelerin aileleri ile ilişkilerine dair kurallar kesindir. Theodora Palaiologina, bu ilişkilerin sadece çok zorunlu durumlarda kurulabileceğini belirtmiştir. Ancak çok önemli bir gerekçe varsa ve kaçınılmazsa, rahibelerin, erkek ve kadın akrabalarını ziyarete gitmesine izin verilir, fakat hemen geri dönmeleri gerekmektedir (BMFD, 2000, 1270).

II. Andronikos döneminde manastırda yaşayanların dış dünyaya çıkmaları önceki dönemlere göre daha fazla serbestlik ve esneklik kazanmış görünmektedir. Manastır cemaati aileleri tarafından belli oranda ziyaret edilebilirler ve rahiplerin yanında ruhani danışmanların, doktorların ziyaretleri de kabul edilir. Rahibeler, mahkumları, hastaları ziyaret ederler ve yakındaki hac merkezlerine kısa ziyaretler

yapabilirler (Connor, 2004, 271). Manastır cemaatine mensup kimselerin erken dönemlerdekinden farklı olarak, ilgilerini kendi ailelerine yönelttikleri ve onlarla olan ilişkileri sürdürerek manastırda yaşamaya devam etttikleri görülmektedir. Manastırların iyilikseverliğinin yöneldiği kişiler de kendilerine bağışta bulunan kişiler veya onların aileleri olmaktadır. Bu bir anlamda Palaiologos döneminin farklı bir tercihini ortaya koymaktadır. Manastırlar kapılarına gelen fakirlere yardım etmeyi ikinci plana iterek asıl koruyuculuklarını ve desteklerini rahibeler, keşişler ve onların ailelerine yöneltmişlerdir.

Manastırların işleyişine dair kurallardan biri de manastır hayatını seçenlerle bu hayata dışardan belli bir dereceye kadar katılan ve gündelik işleri yapmakla görevli olan sivillerin ilişkilerinin boyutlarını belirleyen kuraldır. Theodora Synadene, *typikon'*unda manastırda yaşayan rahibelerin asıl görevinin liturjik sorumlulukları olduğunu vurgulamıştır. Rahibelerin gündelik işler yapmaktansa kendilerini aylaklıktan alıkoyacak ve manastıra gelir sağlayacak el işleri yapmalarını ister. Bu işlerin gerektirdiği malzemeler manastır tarafından sağlanacaktır. İşler bittiğinde manastır tarafından geri alınırlar ve malzemeleri çalmak, alıkoymak ya da kişisel el işleri yapmak yasaklanmıştır (BMFD, 2000,1551). Theodora, manastıra yetimlerin alınarak çeşitli işlerde çalıştırıldığını belirtmiştir (BMFD, 2000, 1526). Manastıra ayrıcalıklı bir hayatı bırakarak gelen soylu kadınlara, günlük işlerini yaptırmak için yanlarında bir yardımcı bulundurma hakkı verilmiştir (BMFD, 2000, 1550).

Genel olarak bakıldığında manastırların içinde yaşayan rahibeler ve keşişler başlıca iki gruba ayrılırlar. Örneğin Bebaia Elpis Manastırı *typikon'*una göre manastır içinde yaşayan rahibeler iki ayrı sınıfta değerlendirilmektedir. İlk grup okuma bilen ve muhtemelen daha üst soylu sınıfından gelenlerdir. Liturjik sorumlulukları yerine getirirler, ancak diğer gündelik işlerle ilgileri yoktur. Manastırdaki dünyevi işlerin yapılmasından sorumlu olanlar daha alt gelir grubundan gelen ve işçi rahibeler olarak adlandırılabilecek sınıftır. Bunlar manastırın gündelik işlerinin yanı sıra manastır arazilerinin işlenmesi gibi işleri de yaparlar. Lips Manastırı'nın *typikon'*unda da rahibeler arasında iki ayrı sınıfın varlığının izleri görülmektedir. Bu kaynağa göre işçi sınıfında olan rahibeler tüm gündelik işlerden ve arazinin işlenmesinden sorumludurlar. Manastır içinde yaşayan rahibelerin asıl görevi manastırın gündelik işleridir ve bunlar yönetici olamazlar. Gereksiz sohbetler yapmaları ve aylaklık

etmeleri hoş karşılanmaz (BMFD, 2000, 1267; Galatariotou, 1988, 272). Lips Manastırı'ndaki işlere yardımcı olmaları için manastırda yaşamayan, dışarıdan gelerek işleri yapan ve karşılığında manastırdan ücret alan erkeklerin varlığı *typikon'*da görülmektedir. Kahya olarak tanımlanan bu kişi, erken saatlerde gelerek işlerini yapar ve öğle yemeğinden önce manastırdan ayrılır (BMFD, 2000, 1273). Anargyroi Manastırı'nda da aynı şekilde dışardan gelerek günün belli saatlerinde manastırdaki işleri yapan kahyanın varlığı söz konusudur. Kahya olacak kişi hadımlar ya da güvenilir kişiler arasından seçilir. Hizmeti karşılığında manastırın *typikon'*una göre belirlenmiş altın ve erzak miktarını alır. Anargyroi Manastırı'nda ayrıca ücret alarak haftada üç kez manastırda liturjiyi yöneten iki rahipten bahsedilmektedir. Bu kişilerin hizmetleri karşılığı alacakları ücret belirlenmiştir (BMFD, 2000, 1292). Komnenoslar dönemine ait Pantokrator Manastırı'na ait *typikon'*da litürjiyle ilgilenenler ve günlük işleri görenler olmak üzere iki ayrı grup keşişin varlığından ve bunlar arasındaki farklardan söz edilmektedir. (Epstein, 1981, 392).

Bazı manastırlarda işçilik yapan ve liturjiden sorumlu keşiş veya rahibelerin varlığı kesinleşmemiştir. Ancak manastırların kuruluş aşamalarında manastır dışından kişilerin çalıştırıldığını bilmekteyiz. Örneğin, Georgios Akropolites, Anastasis Manastırı için hazırladığı *typikon'*unda (1295-1324), manastır alanının temizlenmesi için tuttuğu işçilere ödediği paradan bahsetmiştir. Harcamaları kaydetmesi için bir sekreter tuttuğunu da öğrenmekteyiz (BMFD, 2000, 1378). Fakat manastırın kuruluşunun ardından, manastır içinde bu türden bir sınıfın yaşayıp yaşamadığına dair yeterli bilgi bulunmamaktadır.

Diğer manastırlarla ilişkilerin belirlenmesinde de *typikon'*lar temel rol oynamaktadır. Theodora Palaiologina, Anargyroi Manastırı (1294-1301) için hazırlattığı *typikon'*da, Anargyroi Manastırı ile Lips Manastırı arasındaki ilişkiyi açık bir biçimde tanımlamıştır. Theodora, burada kendi yaptırdığı iki manastırın ihtiyaçları ve çıkarları gerektirdiğinde birlikte hareket etmelerini istemiştir. Ancak genel anlamda her iki manastır da kendi bağımsızlıklarını korumak durumundadır (BMFD, 2000, 1292-1293).

Manastırların sadaka dağıtmalarının istendiği durumlar *typikon'*larda sıklıkla belirtilmiştir. Bu durumlar özellikle *ktetor'*un kendisi ya da ailesi için istediği anma ayinleri öncesi veya sonrasıdır. VIII. Mikhael'in Auksentios'daki Başmelek

Manastırı için hazırladığı *typikon'*da da ayrıntılı olarak nelerin dağıtılacağı belirtilmiştir. Belgeye göre sadaka harcamaları için kırk *hyperpera* ayrılmıştır. Paranın bir kısmı mum için diğer bölümü de kapıda dağıtılacak olanlar için harcanmalıdır. Kapıda dağıtılacak şeylerin miktar ve çeşitleri de belirtilmektedir. Buna göre sadaka ekmek, şarap ve para şeklinde yapılmalıdır (BMFD, 2000, 1228-1229). Bunlara ek olarak patron aziz için yapılacak olan anma ayininde de manastırın yöneticisi diğer manastırlardan kişileri davet etmelidir. Bunun için ayrılan kaynak elli *hyeperpera'*dır. Bu miktar kandil, yemek, şarap ve kapıda dağıtılmak üzere kullanılmalıdır (BMFD, 2000, 1229-1230). Ayrıca manastırın yöneticisinin görevleri arasında düzenli olarak fakirlere yardım dağıtmak sayılmaktadır (BMFD, 2000, 1224-1225). Manastırın artan gelirlerini biriktirmek yerine fakirlere dağıtması gerektiği ısrarla belirtilmektedir (BMFD, 2000, 1226-1227).

Anargyroi Manastırı için hazırlanan *typikon'*da kapıda sadaka verilmesi istenmiştir. *Ktetorissa* Theodora bu konuda manastırın eski *ktetor'*unun isteklerini uygulamıştır. Önceki *ktetor'*un kendisi, ebeveynleri ve *typikon'*unda anılmasını istediği diğer kişiler için kapıda sadaka verilmesini istemiştir. Bu sadakanın tutarı da daha önceki *ktetor'*un uygun gördüğü şekilde olacaktır (BMFD, 2000, 1292).

Theodora Synadene, Bebaia Elpis Manastırı'nın *typikon'*unda gündelik yemeklerden artakalanların hiçbir şartta bir sonraki gün için saklanmamasını istemiştir. Artakalan yiyecekler açlıktan ve kıtlıktan dolayı kapıya gelen fakirlere dağıtılmalıdır (BMFD, 2000, 1549). Günlük dağıtım dışında, manastırda yapılan anma ayinleri sonrasında da kapıdakilere ekmek ve şarap dağıtılmasını istemiştir. Theodora Synadene'nin *typikon'*u II. Andronikos döneminde, ayinler ve merasimlere en çok yer veren belgedir. Theodora'nın düzenlenmesini istediği ayinlerin en başında Tanrı Anası Meryem için yapılan ayinler gelmektedir. Bu ayin yemekhanede ve manastırda düzenlenmelidir. Bunun için manastır, kapıda bekleyenlere altı *annonikoi modioi* beyaz ekmek, dört *tetartia* şarap dağıtmalıdır. Düzenlenmesi istenilen ikinci ayin ise Theodora'nın anne ve babası içindir. Ayinin yapılacağı gün kapıdaki fakirlere ekmek ve şarap dağıtılmalıdır (BMFD, 2000, 1555). Theodora, kocasının anısına düzenlenmesini istediği ayinde ise manastırdaki rahibelere bağışta bulunulmasını istemektedir. Rahibelere özel yiyecekler verilmeli aynı zamanda kapıda bekleyen fakirlere de bazı bağışlar yapılmalıdır. Ancak bağışların ne olduğu konusunda ayrıntılı bilgi verilmemiştir (BMFD, 2000, 1556). Bunlar dışında yılda bir

kere olmak üzere kapıda bekleyen düşkünlere şarap dağıtılmalıdır. Manastırdaki rahibelerden ölenlerin ardından kırk gün boyunca ayin yapılır ve bu kişinin yemek payı kapıda bekleyenlere verilir. Ayrıca ölen her rahibe için yılda bir kez anma ayini yapılır (BMFD, 2000, 1565). Bebaia Elpis'in *typikon'*unda anılması ve anılarına ayin yapılması belirtilmiş olan kişilerin ayinlerinin ardından dört *annonikoi* ekmek ve üç *tetartia* şarap verilmesi söylenmektedir (BMFD, 2000, 1555). Bütün bunlara ek olarak kapıya gelen düşkün durumdakilere yılda bir kez dört ölçü şarap dağıtılması da istenmektedir. Bağış için özel bir ayin ya da yortu günü belirtilmemiştir (BMFD, 2000, 1562).

Theodora Palaiologina, Lips Manastırı'nın *typikon'*unda, bağışların yapıldığı ya da kapıdakilere ekmek ve şarap dağıtıldığı türden törenlerden sadece bir kez bahsetmektedir. Anne ve babası için ayin yapılmasını ve bu ayinlerden sonra kapıda bekleyen yoksullara sadaka verilmesini istemiştir (BMFD, 2000, 1292).

Çalışmanın kapsamına giren otuz dokuz manastırdan Anargyroi, Bebaia Elpis, Lips ve Pammakaristos Manastırları ile ilgili belgelere bakıldığında, *ktetor'*lar ve *ktetorissa'*lar ve onların aileleri için ayinler yapılmasının ardından kapıda bekleyen fakirlere ekmek ve şarap verilmesinin istendiği görülmektedir. Diğer manastırlardaki faaliyetler üzerine ise sadece güçlü varsayımlarda bulunulabilmektedir. Manastırlarda yapılacak ayinleri ve ayinler sonrasında dağıtılacak olan yiyecek ve içeceklerin miktar ve çeşidini manastırı yaptıranın sosyal ve ekonomik konumu beirlemektedir. Bu türden ayinlerin özellikle imparatorluk ailesinden ve soylu sınıfından gelenlerin kurdukları manastırlarda yaygın olduğu görülmektedir. Ancak tüm manastır *ktetor'*larının bu ayinlerin yapılmasını istedikleri ve bu ayini yaptırmanın bir hak ve ayrıcalık olarak görüldüğü de gözden kaçırılmamalıdır. Ayinlerin özellikle soylu aileden gelen kişilerin yaptırdığı manastır yapılarında gerçekleştirildiğini ve hemen ardından kapıdakilere yiyecek dağıtıldığını görmekteyiz. Diğer manastırlarda *ktetor'*ların kimliğine bakılarak bu türden isteklerin olduğunun düşünüldüğü, ancak bunun ispatlanmasının güç olduğu da unutulmamalıdır.

5.2. Philanthropik Kurumlar

II. Andronikos dönemi manastırlarının dış dünyayla ilişkilerini tanımlamada, manastırlarda bulunan ek yapılardan *philanthropik* işlevli olanlar ve bunların işleyişlerinin yanında, manastır içinde yaşayan keşiş ve rahibelerin söz konusu *philanthropik* kurumlarla olan ilişkilerine dair kurallar önem taşımaktadır. Manastırların işleyişine yönelik kurallar kurumların *philanthropik* işlevlerini de düzenlemektedir. Manastırların yapılar grubu olarak içlerinde barındırdıkları dışa yönelik kurumların azalması, ayrıca bağımsız *philanthropik* yapıların manastırlarla kaynakları ortaklaşa kullanması anlamına geleceği için manastırlara bağlanmasına izin verilmemesi II. Andronikos dönemi *typikon*'larında sıklıkla görülmektedir. Manastırların özerk ve bağımsız olmasına vurgu yapılması daha önceki dönemlerde de rastlanan bir durumdur, ancak *philanthropik* yapılara bağlanmaktan duyulan endişe ilk olarak Palaiologos dönemi manastırlarında dile getirilmiştir.

Manastır kurumu içinde bulunan *philanthropik* işlevli yapılar ile ilgili kurallar diğer alt başlığı oluşturmaktadır. Bu kurumlar, *ksenon* (işlev olarak han ve hastane arası bir kurum), *nosokomeionlar* (hastaneler), *orphanotropheion* (yetimhaneler), *gerothropheion* (huzurevi) yapılarıdır. Bu başlık altına ayrıca manastır cemaatinin kurumlara karşı sorumluluklarını belirleyen kurallar da girmektedir.

Philanthropik yapıların en başında manastır kurumunun geleneksel işleyişi ve amacı ile ilgili olarak önemli rol oynayan sağlık yapıları ve bu türden ek yapılar gelmektedir. Bizans manastırlarının yapıları arasında geleneksel olarak yer alan bu kurumların amacı Hıristiyanlık dini bağlamı içerisindedir. Hıristiyanlık dininde İsa ve yaşamıyla özdeşleşen bir olgu olarak sağlık yapıları sıklıkla manastırlar içinde yer almıştır.

> Açtım, bana yiyecek verdin, susamıştım bana içecek verdin, yabancı ve yersizdim bana sığınak verdin, çıplaktım bana örtünecek giysi verdin, hastaydım beni ziyaret ettin, hapisteydim beni salıverdin. (Volk, 1983, 20)

Sağlık yapılarının en başında hem han hem de sınırlı olarak hastane görevi gören *ksenon* ya da *ksenodokheion*lar gelmektedir.[29] Konstantinopolis'te yapılmış en erken tarihli *ksenon* Sampson adıyla bilinen ve A. Paspates tarafından 1261 Latin dönemine dek ayakta olduğu düşünülen yapıdır. A. Paspates yapının 1261 yılında Konstantinopolis'i Latinlerden geri alan VIII. Mikhael tarafından, surların onarımı sırasında tamamen ortadan kaldırıldığını iddia etmektedir (Paspates, 1885, 67). R. Janin ise, yapının Aziz Sampson Manastırı ile bağlantılı olduğunu ve 1453'e dek ayakta olduğunu söylemektedir (Janin, 1969, 574). 14. yüzyılda Konstantinopolis'i ziyaret eden İbn-i Battuta, Ayasofya yakınında iki yapıdan ve bu kurumların bağış kabul ederek, ihtiyacı olanlara giysi dağıtıldığından bahsetmiştir. Bu yapıların Aziz Sampson *ksenon'*u ve Aziz Eubolos *ksenon'*u olduğuna dair düşünce kabul görmektedir.[30]

Erken Hıristiyanlık döneminin Konstantinopolis kentinde manastırlar arasında önemli yeri olan Stoudios Manastırı'nda yer alan *ksenon'*a ait kurallar, *typikon'*da belirtilmiştir. Kurallara göre yabancılar saygıyla karşılanıp ağırlandıkları yapıda üç hafta süreyle kalabilirler. Buraya gelen kişilere kalacak yer verilmekte, ancak manastır kurallarını bozmaları durumunda ceza da verilebilmektedir. Kaldıkları süre içinde konuklar diğer manastır halkı ile birlikte gündelik işlerde çalışmak durumundadırlar (Volk, 1983, 62).

---

[29] Bu yapıların kökeni Roma İmparatoru Hadrianus'a dek gitmektedir Erken dönemde ksenodokheion terimi sadece han işlevi olan yapılar için kullanılmaktaydı. 356 tarihine ait Kayseri Patriği Eustathios'un metninde bu yapıların hasta ve yolcuların kalması için inşa edildiği belirtilmektedir. Hıristiyanlığın yaygınlaşmasıyla birlikte bu evlerin sayısı artmış, barınma ve yemek verme gibi dünyevi hizmetleri de yürüten merkezler olarak varlıklarını sürdürmüştür. Sozomenos metninde Bizans manastırları içinde yer alan yapılardan bahsederken yapıları "sadece yabancıların değil her ihtiyacı olanın yararlanabileceği yerler" olarak tarif etmiştir. Bu dönemde sağlıklı olan hacılar yolculukları sırasında manastırların içinde kendileri için ayrılan alanlarda konaklamaktaydılar. Bizans'ın erken dönemlerinden itibaren manastırlarla ilişkili olan *ksenon*lar her zaman hastanedekilere benzer sağlık hizmeti de vermişlerdir. 7. yüzyıla ait *Aziz Artemios'un Mucizeleri* adlı eser, erken döneme ait örneklerden birini tarif etmektedir. Buradaki bilgiye göre, hastalanan bir kişi hastaneye götürülür ve ardından eğer bakım gerekiyorsa bir manastır içinde yer alan *ksenon'*a yatırılır. Kaynak aynı zamanda buradaki bakımı erkek bakıcıların yaptığını ve her doktorun belli sürelerle bu tür yapılarda hizmet etmek zorunda olduğunu aktarır. Erken döneme ait bir diğer kaynak olarak manastır kurallarını oluşturan *Uzun Kurallar* adındaki metninde Basileios, "her keşiş topluluğunda bir kalma yeri ve eğer gerekliyse hastane olmalıdır" kuralını ortaya koymuştur. R. Volk, a.g.e, s. 26, 35, 42; D.J. Constantelos, 1992, Poverty, Society, and Philanthropia in the Late Medieval Greek World, Pennsylvania, s. 121.

[30] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız: The Travels of İbn Battuta A.D 1325-1354, (çev. C. Defremery, B.R. Sanguinetti, H.A.R. Gibb), Cambridge, Hakluyt Society, 2000, 2, 511; M. Iseddin, 1950-1951, *"Ibn Battuta et la topographie byzantine'', Actes du VI e Congres International des Etudes Byzantines, Paris 27 Juliet- 2 aout* 1948, Paris, Vol. 2, s. 194; D.J. Constantelos, 1992, Poverty, Society and Philanthropy in the Late Medieval Greek World, Pennsylvania, s. 118.

Hastaneler de, manastırların bünyesinde sıkça yer alan yapılardır. Manastır yaptıranlar, özellikle geç dönemde, dışarıya yönelik ilgilerini kendi manastırlarında yaşayanlara çevirirler. Özellikle hasta rahibe ya da keşişlerin bakımı *ktetor'*ların temel endişesi olur. Örneğin, Bebaia Elpis Manastırı'nın *typikon'*unda manastırdaki rahibelerin bakımını *ktetorissa* kendi sorumluluğunda görmektedir. Hasta olanların iyileşmeleri için manastır tarafından konusunda uzman ve yetenekli doktorlar çağrılır ve hastaların tedavileri yaptırılır (BMFD, 2000, 1550).

Otuz dokuz manastırdan içinde *ksenon* ya da hastane bulunduranlar aşağıdaki gibidir.

1. Lips Manastırı
2. Pantokrator Manastırı (1261 sonrası işlevini sürdürmediği düşünülmektedir)
3. Panteleemon Manastırı
4. Pammakaristos Manastırı
5. Petra İoannes Prodromos Manastırı (Krales *ksenon*)
6. Stoudios

Lips Manastırı *typikon'*una göre rahibeler hastanenin işleyişinden sorumludurlar ancak burada görev yapmazlar. Petra'daki Aziz İoannes *Ksenon*'unda ve Panteleemon *Ksenon*'unda keşişler görev yapmaktadırlar ve kurumlar geleneksel rollerini devam ettirmektedirler. Bu dönemde yapılan *ksenon'*ların imparatorlukça değil, özel kişiler tarafından yapılan ve işletilen kurumlar olması dikkate değerdir. Bu kurumlardan sadece Lips Manastırı *Ksenon*'u yönetici aileden gelen kişi tarafından yapılmıştır ve kurumun işleyişinde manastırdaki rahibelerin görevi, *typikon'*a göre çalışmasını sağlamakla sınırlıdır. Lips Manastırı'nın küçük bir hastanesi olduğu bilinmektedir (BMFD, 2000, 1281). Hastanede on iki kişilik yatak bulunmaktadır ve kadınlara hizmet etmektedir. Lips Manastırı'nda yaşayan rahibeler sağlıklıysa doktor haftada bir kez uğrar. Galata'da manastıra bağlı bir de hamam bulunmaktadır (Volk, 1983, 244). Bebaia Elpis Manastırı sadece otuz kişilik bir rahibe grubunun yaşaması için düşünülmüştür. Kurumun bir huzurevi veya hastaneyi desteklemesi düşünülmemiştir (Volk, 1983, 261). Bunun dışında Auksentios için düzenlenen belgeden manastır mallarından her yıl artan miktarın mahkumların kefaleti, bakirelerin evlendirilmesi ve yetimlerin bakımı için ayrıldığını öğrenmekteyiz (BMFD, 2000, 1226). 14. yüzyıla gelindiğinde manastırların kurumsal anlamdaki *philanthropia* ile ilgili sorumluluklarını azalttıkları görülmektedir. Bebaia Elpis Manastırı'nın *typikon'*unda belirlenen kurallara göre

artıkların kapıda bekleyenlere dağıtılması, manastırlardaki içe kapanma ve öncelikle kendi varlığını koruma isteğini ortaya koymaktadır (BMFD, 2000, 1549).

Genel olarak bakıldığında, manastırların içinde hastane yapıları geç dönemde de varlığını sürdürmekle beraber kaynakların sınırlı oluşu nedeniyle küçülmeye gitmişlerdir. Dönemi için oldukça zengin bir kurum izlenimi veren ve İmparatoriçe Theodora tarafından yaptırılan Lips Manastırı'nın içindeki hastane ancak on iki yatak kapasitelidir. 1282 tarihli bu yapıya dair bilinenler bir manastır hastanesi içinde olması gerekenler ve geç dönem Konstantinopolis'inde bu tür yapıların işleyişleri hakkında bilgi vermektedir. Theodora'nın koyduğu kurallara göre işlemesi gereken kurumda bulundurulması istenen görevliler şöyle sıralanmaktadır: üç doktor, bir din adamı, yönetici, altı asistan, iki eczacı, bir aşçı, bir çamaşırcı kadın ve cenazeci. Hastaneye ait maddi kaynaklar oldukça fazladır ve erzak için rahatça harcanabilecek gelire sahiptir. Kaynakların hangi tür giderler için harcanabileceği *typikon'*da belirtilmiştir: buğday, şarap, zeytinyağı, çavdar, tuz ve odun. *Typikon* ayrıca yatakların şiltelerinin ve battaniyelerin hangi aralıklarla yenileneceğini ve görevli giderlerini de kurala bağlamaktadır (BMFD, 2000, 1279-1281). Hastane üst yönetim olarak manastıra bağlıdır, ancak Konstantinopolis içinde ve dışında kendine ait gelir kaynakları da vardır (BMFD, 2000, 1281). Manastır hastanesi sadece kadınların kullanımı içindir. Doktorlar manastır içinde yaşamazlar, yakın bir yerde otururlar. Manastır halkı sağlıklıysa sadece haftada bir kez kontrole gelirler (Volk, 1983, 244).

Manganon'da bulunan hastane yapısı 1261 sonrası harap durumdayken zengin hayırseverlerin bağışlarıyla 14. yüzyılda tekrar işler hale getirilmiştir. Bu durum soyluların *philanthropik* yapılara olan ilgilerini göstermektedir. Özel bağışlarla yapılmış başka yapılar da vardır. Bunlardan bir diğerini, II. Andronikos döneminin önemli bir *ktetor'*u olan Sırp Kralı II. Uros Milutin yaptırmıştır. 1308'den sonraki bir tarihte Petra'daki İoannes Prodromos Kilisesi'ni onartmış ve yeni bir *ksenon* inşa ettirmiştir. Sırp Kralı'nın yaptırdığı bu kurum kaynaklarda Krales *ksenon* olarak geçmektedir. Bu dönemde *ksenon* kuran bir diğer aristokrat da Mikhael Glabas'dır. Mikhael, Pammakaristos Manastırı'nı onartmış ve bir *ksenon* ekletmiştir (Miller, 1997, 192).

Pantokrator Manastırı için hazırlanmış olan *typikon* bize manastırlara bağlı hastanelerin Komnenoslar dönemindeki işleyişi hakkında ayrıntılı bilgi vermekteyse

de[31] Latin döneminin ardından manastırın hastanesinden hiçbir kaynakta bahsedilmemiş olması, hastanenin Palaiologoslar döneminde ortadan kalkmış olabileceği anlamına gelmektedir (Miller, 1997, 197).

Manastırlara ait olan hastane yapılarında manastır halkının görev yapma kuralı, manastırın dış dünya ile olan ilişkisini yansıtmaktadır. Örneğin, Lips Manastırı'ndaki hastanede rahibeler hastalara hizmet etmezler. Tek sorumlulukları hastanenin ve manastırın düzenli bir biçimde ve konulan kurallara uygun olarak varlığını sürdürmesini sağlamaktır. Ancak Kral Milutin'in kurduğu hastanede keşişler hastalara hizmet ederler ve onların bakımından sorumludurlar (Miller, 1997, 197).

Lips Manastırı'na Palaiologoslar döneminde yapılan onarım sonrası eklenen ve sadece manastır halkına hizmeti amaçlayan hastanenin masraflarının karşılanması için bağışlanan malların ayrıntılı bir listesi *typikon'*unda yer almaktadır (BMFD, 2000, 1279-1280).

Sınırlı sayıda olan hastane yapısının Konstantinopolis'in ihtiyacını karşılayıp karşılamadığı cevaplanmamış bir soru olarak kalmaktadır. Dönemin patriklerinden Kıbrıslı Gregorios da hastane ismi belirtmemekle beraber, hastaları iyileştirmek için kaynak istemektedir (Miller, 1997, 190). II. Andronikos döneminde faal olan manastırlara ve onlarla bağlantılı olarak kurulmuş olan diğer hayır kurumlarına bakıldığında sayının oldukça sınırlı olduğu görülmektedir.

Manastırların yaşlılarla olan ilişkisine bakıldığında ise bu kurumların her kesimden olanlar için sığınılacak bir yer olduğu gözden kaçmamalıdır. Bir manastır içinde *gerotropheia* olarak adlandırılabilecek özel bir yapıyı barındırmasa dahi manastırlar bu görevi doğal olarak üstlenmiştir. Manastırlar, yaşlı kişiler için ilerleyen yaşlarında bir yaşama alanı sunmaktadır. Bu kişiler manastıra bağışlar yaparak manastırın sağladığı yiyecek, sağlık bakımı gibi olanaklardan yaşamlarının sonuna dek yararlanırlar. İleri yaşlarında manastır hayatını seçen çok sayıda kimse vardır ve bu kişilerin bakım ve sağlıklarıyla ilgili endişeler ve sağlanan imkanlar *typikon'*larda sıklıkla yer almaktadır. Nikephoros Khoumnos ve karısı, Nikephoros'un siaysi açıdan gözden düşmesinin ardından Philanthropos Soter Manastırı'nın kadınlar ve erkekler için ayrılmış bölümlerine kapanmayı seçmişlerdir

[31] Bu manastır ve bağlı bulunan *ksenon*un çalışmasıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. BMFD, 2000, s. 725-780.

(Talbot, 1984, 276). Manastırlar içerde yaşayan keşiş ve rahibelerin ölümleri üzerine varlıklarını sürdürdükleri müddetçe anma ayini yapmayı vaat ederler.

Geç dönem manastırlarına bakıldığında *gerothropheia* olarak adlandırılabilecek ayrı bir mekanın varlığını görebildiğimiz kurum sayısı oldukça sınırlıdır. Pantokrator Manastırı'nın içinde bu adla anılan bir yapı olduğu bilinmektedir. *Typikon'*dan öğrenildiğine göre burası yirmi dört kişinin bakımı için uygundur. Burada bakılma şartı sadece yaşlı olmak değil, felçli, sakat, zayıf ya da herhangi bir nedenle hasta olmaktır. Bakımı sağlanan kişilere hizmet etmekle yükümlü olanlar altı kişidir. Bu altı kişi dışında *hegoumenos*, manastırdaki yaşlılarla ilgilemek durumundadır. Onlara duyduğu saygıyı göstermek için *Kutsal Perşembe*'de onların ayaklarını yıkar. *Gerothropheia'*da kalan kişilere her yıl belli bir miktar şarap, ekmek, sebze, peynir, zeytinyağı, odun, para ve giysi sağlanmaktadır. Bu kişiler ayrıca tüm manastırda yapılan anma ayinleri sırasında kapıya gelenlere verilen sadaka miktarı kadar alırlar (BMFD, 2000, 767).

Son dönem Bizans manastırlarına baktığımızda azalan hayırseverlik ilgisinin bazı durumlarda manastırı yaptıranın maddi olanakları ve tercihleriyle örtüşen seçimleri beraberinde getirdiği görülmektedir. Ancak söz konusu manastırların gelenekselleşmiş rollerinin mümkün olduğunca devam ettirilmeye çalışıldığını da farketmek gereklidir. Buna en uygun örnek yaşlı bakımı konusu olabilir. II. Andronikos dönemi için sadece Hagios Georgios (Manganon) da bu tür bir yapıdan bahsetmek mümkündür. Pantokrator Manastırı söz konusu edilmişse de bu kurumun Latin istilası sonrasındaki durumu tam olarak bilinmemektedir. Pantokrator, kilise ve manastır olarak varlığını sürdürmüşse de hayırseverlikle ilgili kurumlarının durumu kesinlik kazanmamıştır. Bu yapılar dışında varlığı bilinen diğer *gerothropheia'*lar ise şehirdeki büyük kiliselerin yakınında bulunan kurumlardır. Bunlardan birinin Hagia Sophia Kilisesi'nin yakınında olduğu bilinmektedir. Ancak 10. yüzyılda Nikephoros Phokas tarafından yeni *gerothropheia* yaptırılmak yerine mevcut olanların iyileştirilmesi gerektiğine karar verilmiştir (Talbot, 1984, 278). Bu nedenle son döneme kadar ulaşabilen yapı oldukça sınırlıdır.

Bu kurum dışında varlığını öğrendiğimiz bir diğer yapı türü ise *orphanotropheion* denilen yetimhanelerdir. Ancak yetimhanelerin doğrudan manastırların bünyesinde yer alan kurumlar olduğunu söylemek doğru değildir. Yetimhaneler manastırların ya da kiliselerin çevresinde yer alırlar ve kimi zaman

keşiş veya rahibeler bu yapılarda hizmet verirler. Fakat bu kurumların yönetimleri yakınlarında yer alan manastırlardan ayrıdır ve incelememiz sırasında bir manastırın bünyesinde yapılmış bir yetimhaneye rastlanmamıştır. Bunların yanında manastırların yetimleri alarak onların bakımlarını sağladıkları ve onları geleceğin din adamları olarak yetiştirdikleri örnekler söz konusudur. Ancak bu örnekler sınırlıdır ve genelde manastırda bulunan bir keşişin, yakın akrabalarının ölümüyle sorumlu olmak durumunda kaldıkları çocukları kapsamaktadır. [32]

Manastırların içinde varlıklarını bildiğimiz bir diğer yapı türü ise kütüphanelerdir. Ancak bu kütüphanelerin dış dünyayla ilişkileri sınırlıdır. Manastır kütüphaneleri içerde yaşayan keşiş ya da rahibelerin kullanımı için yapılmaktadır. Dışa açık bir kütüphane ya da insanların yararına sunulabileceğine dair bir arzu sadece Khora Manastırı için Theodoros Metokhites'in yazdığı metinde yer almaktadır. Metokhites manastırının kütüphanesini övmekte ve kitapları *tüm ölümlülerin kullanımı*na sunduğunu söylemektedir (Featherstone, 2007, 81).

Konstantinos Akropolites'in Anastasis Manastırı'ndaki kütüphanesinde bulunan eserlerin bir bölümü bugün Aynaroz'daki Büyük Lavra Manastırı'nın kütüphanesinde bulunmaktadır (Volk, 1954, 19). Theotokos Gorgoepekoos Manastırı'nı yaptıran Nikephoros Khoumnos'un kendi kitaplarını bağışladığı bir de kütüphane oluşturduğu düşünülmekle birlikte konu kesinlik kazanmamıştır. Ancak bu kuruma ait el yazmalarının birinin adı *Codex Vaticanus*'da geçmektedir (Volk, 1954, 37). Pantokrator Manastırı inşası sırada hastaneye bitişik bir de kütüphanenin yaptırılmış olduğu bilinmektedir (Volk, 1954, 107).

Bu kurumlar arasında bir kütüphaneye sahip olanlar aşağıdaki gibidir.

1. Georgios Akropolites'in yaptırdığı Anastasis Manastırı
2. Khristos Pantepoptes Manastırı

[32] Yetimhanelerin varlığı ilk olarak Basileious'un Uzun Kurallar metninde Hıristiyan kurumlar arasına girmektedir. Basileious sadece yetimleri barındırmayı değil onları geleceğin keşişleri olarak da yetiştirmeyi sağlayacak kurumları tarif eder. 10. yüzyılda Stoudios'da yaşayan Theophanes buraya çocuklar için bir okul ilave eder. Ancak bu okul yetişkin keşişleri rahatsız etmemesi için onlardan uzak bir köşeye yerleştirilir. 12. yüzyılda çok sayıda manastırın yetimleri barındırdığı görülmektedir. Örneğin Pantokrator Manastırı on iki yetimi barındırmaktadır. Bunların sekizi litürjik törenlerde çalışır, geriye kalan dört kişi ise ihtiyaç olursa bu törenlerde çalıştırılır. Ancak bu çocuklar için bir okuldan bahsedilmemektedir. 1204 sonrası pek çok hayırseverlik kurumunda olduğu gibi yetimhaneler konusunda da bir takım temel bilgilere sahip değiliz. 1316 yılına ait bir şiirde Tryphon Kedrenos adlı bir yetimhaneden bahsedilmektedir. 1347 sonrasında yetimhanelerin başında bulunanlara verilen orphanotraphos ünvanına rastlanmıyor oluşu, kurumların da sonuna işaret etmektedir. T.S. Miller, 2003, The Orphans of Byzantium, Washington D.C, 2003, s. 127,128,194-195.

3. Khristos Soter Krataios Manastırı
4. Hagios Andreas Manastırı
5. Hagios Georgios Manastırı (Manganon)
6. Khora Manastırı
7. Pammakaristos Manastırı
8. Stoudios Manastırı
9. Theotokos Gorgoepekoos Manastırı

Adı geçen manastırlardaki kütüphanelerin kullanımının doğrudan manastırda yaşayanların hayatına dair işlevleri vardır. Hayatının bir döneminde ya da ileri yaşlarında manastırda yaşamayı seçen eğitimcilerin dışardan da öğrenci aldıkları düşünülebilir. Konstantinopolis'deki manastırların II. Andronikos döneminde bir çok bilim adamını ağırladığı bilinmekle birlikte bu kişilerin manastır yıllarında ders verip vermediklerine dair elimizde bir bilgi bulunmamaktadır. O nedenle manastır kütüphanelerinin içerdeki hayatı zenginleştirmeyi, eğitimsiz olan manastır halkının eğitimine katkıda bulunmak amaçlı yapılar olduğu düşünülebilir.

Manastırların *philanthropik* işlevlerinin II. Andronikos Palaiologos döneminde azalmaya başlamasının nedenlerinin köklerini bir önceki imparator olan VIII. Mikhael'in tahtta olduğu dönemde aramak gereklidir. VIII. Mikhael kendi yaptırdığı manastırların hiçbir *philanthropik* yapıya bağlanmayacağı şartını getirmiş, ancak manastırın harcamalarından artakalan miktarın mahkumların kefaleti, yetimlerin bakımı ve fakir bakirelerin çeyizi için harcanması şartını koymuştur. VIII. Mikhael Palaiologos manastırlarına dair hazırladığı metinlerde bağımsız olan manastırların uzun süre yaşayabileceğini öngörmüş ve manastırlarını her türlü suistimalden korumak istemiştir.

6. KARŞILAŞTIRMA VE SONUÇ

Çalışmada birincil ve ikincil kaynaklara dayanılarak II. Andronikos dönemi Konstantinopolis manastırlarının toplumla ve dış dünyayla olan ilişkileri incelenmiştir. Birincil kaynakların sınırlı oluşu konunun incelenmesinde bazı zorluklar yaratmıştır. Mevcut kaynakların bize sunduğu bilgiler ışığında bakıldığında dönemin tüm Palaiologos çağı içinde ayrı bir önemi olduğu görülür. II. Andronikos yönetimi sırasında, Latin döneminde harap duruma gelen manastırlar başta Palaiologos ailesi ardından soylular ve din adamları tarafından ihya edilmiştir. Kültürel ve sanatsal canlanmanın mimarideki yenilenmeye yansıması oldukça dikkat çekicidir. Ancak imparatorluğun içinde bulunduğu ve manastırların da paylaşmak durumunda kaldıkları ekonomik zorluklar nedeniyle önceki dönemlerde *philanthropik* işlevleri ilk görev olarak gören manastırların, bu ilgilerinden taviz vermek durumunda kaldıkları da açıktır. Manastırlar içinde bulundukları dönemin ve toplumun genel durumunu ve açmazlarını paylaşmak için sınırlı sayıdaki kaynaklarını kendi varlıklarını sürdürmek için kullanmak yoluna gitmişlerdir. Manastırlardaki genel bir bozulmanın toplumun tümünü etkileyecek olan bir salgın hastalık gibi görülmesi, manastır halkının asıl görevi olan ibadete ağırlık vererek, dış dünyaya ilgisini azaltması dönemin tipik bir özelliği olarak ortaya çıkmaktadır.

Dönemin birincil kaynağı olarak kabul edilen Pakhymeres'in kaleme almış olduğu tarihinde manastırların toplumla olan ilişkilerine dair kısıtlı bilgi bulunmaktadır. Siyasi ve toplumsal olayların anlatıldığı eserde manastırlar, kimi zaman sadece ad olarak geçmektedir. Bu da dönemin kaynaklarından konuya dair bilgi çıkarılmasını zorlaştıran bir etken olmuştur. Elde olan belgelere dayanarak sayılarını otuz dokuz olarak belirlediğimiz faal manastırların sadece sekiz tanesine ait *typikon* olması, birincil ve güvenilir bir kaynak olarak bu kaynağın kullanımına da kısıtlama getirmektedir. Patrik Athanasios'un mektupları döneme ilişkin en önemli kaynaklarından bir diğerini oluşturmaktadır. Ayrıca konunun seçiminde de belirleyici

bir sebep olan Athanasios'un adı çalışma kapsamında sıklıkla geçer. Çabalarıyla kendi dönemini farklı kılan bir kişi olarak Athanasios'a özel bir önem verilmiştir. Dönemin diğer Konstantinopolis patrikleriyle ilgili kaynakların sınırlı oluşu ya da günümüze ulaşmamış oluşu Athanasios ile ilgili kaynakları daha değerli kılmaktadır. Ancak diğer patriklerin *philanthropia'*ya ilgisinin olup olmadığı ya da bu ilginin boyutları araştırılmayı hak eden bir konu olmakla birlikte kaynakların yetersizliği nedeniyle şimdilik bir soru işareti olarak kalacaktır. Dönemin içinde bulunduğu ikilem Athanasios'un mektuplarında da kendini gösterir. Bir yandan manastır halkını iç hayatlarına dönmelerinin gereği konusunda uyarırken, diğer yandan da toplumla ilişkisini kesen piskoposları ve halka yardım etmeyen güç sahiplerini eleştirmektedir. Devletin içine düştüğü çöküş durumunun nedenlerini ararken diğer bir taraftan da manastırları dış dünyayla fazlaca ilgilenmekle suçlamaktadır. Athanasios fakir halka yardımın herkes için gerekli olduğunu sıklıkla söylediği mektuplarında, bu yardımın imparatorluk çevresi ve aristokratlar tarafından yapılması gerektiğini belirtmektedir. Manastırlar dış dünyayla ilgilenmek görevini, bu görevin asıl sahibi olan imparatora bırakmalıdır. Dönemin içinde bulunduğu çapraşık tercihleri görmek ve bunun boyutlarını belirlemek çalışmanın temelini oluşturmaktadır.[33]

Bizans dönemi boyunca manastırların yakınlarında onlarla aynı imkanları paylaşan *philanthropik* kurumların manastırların boyutlarının da çok küçülmüş olması ile birlikte Konstantinopolis kenti de dahil olmak üzere bir elin parmaklarını geçmeyecek düzeye inmiş olması ilgi çekicidir. Manastırların çok azında varlıklarını gördüğümüz *ksenon* benzeri yapıların kullanımının kime tahsis edildiğine dair kesin bir bilgi olmamakla birlikte, manastırların bu bölümlerinin boyutlarına bakarak bunların geniş bir halk kitlesine hizmet etmek kaygısından uzak olarak, sadece manastır içinde yaşayanlar için ayrılmış birimler olduğunu söylemek mümkündür. Manastırların sadece kendilerini merkez alan kurumlar olmaya başlamaları ekonomik

[33] II. Andronikos dönemi ve özellikle iki kez göreve getirilen Konstantinopolis Patriği Athanasios'un dönemlerinde, genel eğilimin kırılmaya çalışıldığı görülmektedir. Athanasios'un kendi imkanlarıyla kurduğu çorba mutfakları ya da manastırlara ait toprakları devletin kullanımına sunması ve benzeri girişimleri, onun patriklik tahtının sonunu getiren ve bir daha tekrarı görülmeyecek çabalar olarak kalmaktadır. Athanasios'un çabalarının yanında onun isteklerinin ya da farklı bakış açısının, kendi yönetimi döneminde inşa edilen ya da yenilenen manastırların gündemine çok da fazla girmesini istemediği görülür.

şartların bir gereği olabileceği gibi manastır hayatının bozulması kaynaklı da olabilir. Manastırların kendi iç işleri dışında dış dünya ile çok ilgilenmelerinin bozulmaya neden olduğu düşünülmektedir. Sonuçta manastırlar bu dönemde sadece kapılarına gelenlere belli günlerde yemek dağıtan ve karşılığında onlardan, anma ayinleri sonrasında dua isteyen kurumlar olmaya başlamışlardır. Manastırların, keşiş ve rahibelerin aileleriyle olan ilişkilerini daha önceki dönemlerde hiç olmadığı kadar serbest bırakmaları, manastırı yaptıran kişinin ve onun soyundan gelenlerin *typikon'*lar aracılığıyla kural haline gelen ayrıcalıkları, manastırların hizmetlerini farklı bir gruba yönelterek kendi varlıklarını korumaya çalıştıklarının göstergesidir.

Konstantinopolis içinde bir diğer manastıra ya da kuruma bağlanma, patrik veya devlet yönetiminden gelecek bir kısıtlama endişesi söz konusu iken, Konstantinopolis dışında ise asıl endişe kaynağı patrik ve yerel din adamlarının manastırlar üzerinde söz sahibi olma istekleridir. Bu konu *typikon'*larda sıklıkla vurgulanmaktadır. II. Andronikos dönemine ait Nikephoros Blemmydes'in hazırladığı Emantha'daki[34] manastırının 1267 tarihli *typikon'*u buna örnek verilebilir. Blemmydes'in manastırı için özellikle, patriklik temsilcileri, metropolit ve piskoposlara karşı endişe beslediği görülmektedir. Bu kimselerin manastırın yönetiminde söz sahibi olmak istemeleri, manastır yönetimine müdahaleleri *ktetor'*u endişelendirmektedir. Blemmydes, *typikon'*un ilk bölümünde manastırın bağımsızlığını vurgulamakta ve "özerk ve tüm dinsel hiyerarşinin yönetiminden bağımsız" olduğunu belirtmektedir. Metinde imparatorluğun denetim ve müdahalesinden söz edilmemesinin iki ayrı nedeni olabilir. Bunlardan ilki, Konstantinopolis dışı manastırlar için böyle bir endişenin olmayışı ya da bu makamdan gelebilecek bir müdahalenin istenen bir durum olduğu, bir diğer deyişle bunun destek olarak algılanabildiğidir. Blemmydes, özerk yapıyı gerekli gördüğü bölümde, manastırı yaptırırken savaşmak zorunda olduğu güçlük ve acıları anlatır. *Typikon'*da burasını çok çalışarak ve alınteri dökerek, kutsal kişilerin yaşaması için kurduğundan, ayrıca dini veya sivil hiyerarşiden birine bağlanmaması için boşluk bırakmadığından bahsetmiştir. Genelde manastır yöneticisinin denetlenmesi görevi, piskoposlar, metropolitler veya imparatorluk adına yönetici olan harici yetki sahiplerine bırakılırken, bu belgeye göre Nikephoros Blemmydes bu işi manastıra ait bir iç görev olarak görür ve manastır içindeki eğitimli kişilere bırakır. Ancak

[34] Efes yakınında bulunan bir yerleşim.

yöneticinin, onların sözünü dinlememesi durumunda, imparatorca kurulacak bir *synod* tarafından yargılanabileceğini de ekler (BMFD, 2000, 1200).

Yerel din otoriteleri tarafından özerkliğinin kısıtlanması konusunda duyulan endişenin ifade edildiği benzer bir Konstantinopolis dışı örnek, Serez'de bulunan Vaftizci Yahya Manastırı için Zikhna Metropoliti İoakhim'in yazdığı *typikon*'dur. Daha geç bir dönem olan 1332 tarihine ait *typikon'*da manastırın yerel din adamları ile olan ilişkisi sınırlandırılarak bağımsızlığını korunmasının sağlanmaya çalışıldığı belirtilmiştir. Özellikle Serez Metropoliti'nin adı sadece liturjik törenlerde geçecektir ve bunun dışında manastır üzerinde hiçbir söz hakkı olmayacaktır. Metropolit, manastırdan hiçbir şey alamaz ancak manastırdaki keşişleri kendi oğulları gibi sevmek durumundadır (BMFD, 2000, 1595).

1110-1116 arasına, Komnenoslar dönemine tarihlenen Konstantinopolis Kekharitomene Tanrı Anası Meryem Manastırı, İmparator I. Aleksios Komnenos'un (1081-1118) karısı Eirene tarafından kurulmuştur. İmparatoriçe Eirene, eşinin ölümü üzerine buraya yerleşmiş ancak ölüm döşeğindeyken rahibeliği seçmiştir. Orta ölçekli bir manastır olan Kekharitomene Manastırı yirmi dört rahibenin yaşaması için düşünülmüştür. Rahibeleri yönetmek için bir baş rahibe bulunur. Bu kişiler dışında manastırda büyüyen iki kız ve altı asistan, manastır hayatını seçen soylu kadınların işlerine yardım için manastırda yaşayacaktır. Diğer rahibelerin asıl görevi ise litürjik törenleri gerçekleştirmektir.

Kekharitomene Manastırı'na ait *typikon'*da Palaiologos dönemi manastırlarında olduğu gibi manastırın bağımsız ve özerk olduğuna dair vurgu yapılmaktadır. Eirene yaşadığı süre boyunca manastırı kendi isteğine göre yöneteceğini söyler ve ölümünün ardından manastır üzerindeki tüm haklarının kızı Anna'ya devrolacağını belirtir (BMFD, 2000, 654-655).

Kekharitomene Manastırı için İmparatoriçe Eirene tarafından hazırlanmış *typikon* manastır halkının dış dünya ile ilişkilerine dair kuralları da içermektedir. Manastırdaki rahibeler arasından soylu ve ayrıcalıklı olanlar aileleri tarafından yılda bir veya iki kez ziyaret edilebilirler. Manastırda ziyaretçilerin kalabilecekleri özel bir mekan vardır. Hasta olan rahibelerin anneleri, manastırda onlarla birlikte kalabilir. Ayrıca kadın akrabaları rahibeleri gündüz ziyaret edebilir. Erkek akrabalar ise ancak özel bir ayin gereği manastıra gelebilirler. Buna ek olarak rahibeler, anne-babalarının

ölüm döşeğinde olması durumunda, iki yaşlı rahibenin eşliğinde onları ziyaret edebilirler (BMFD, 2000, 649-650).

Palaiologos dönemi Konstantinopolis manastırlarının da ailelerle olan ilişkiler konusunda geleneksel manastır anlayışı dışına çıkarak, esnek davrandıkları bilinmektedir. Ancak Lips Manastırı'nda Theodora Palaiologina bu ilişkilerin çok gerekmedikçe kurulamayacağını belirtmektedir (BMFD, 2000, 1270). Bebaia Elpis Manastırı'ndaki rahibeler ise dilediklerinde ailelerini daha yaşlı iki rahibenin eşliğinde ziyaret edebilirler. Rahibelerin kadın ve erkek akrabaları istedikleri sıklıkta manastıra ziyarete gelebilirler (BMFD, 2000, 1538, 1544).

Ailelerle ilişkilerin boyutu manastır halkının geldiği sosyal sınıfla da yakından lişkilidir. Konstantinopolis'deki örneklerde olduğu gibi manastır hayatını seçen kişiler başkentteki önemli soylu ailerine mensupturlar. Soyluların son Bizans dönemindeki siyasi kargaşa ve ekonomik zorluklar karşısında, Komnenoslar döneminden itibaren başlayan bir eğilimin ciddi takipçileri olarak, manastır yaptırdıkları ve bu manastırlarda yaşadıkları görülür. Dolayısıyla geldikleri sosyal sınıfın onlara sunduğu maddi imkanları, manastıra vermeleri karşılığında onlar da ayrıcalık talep ederler. Manastır hayatının güvenli yönlerini seçmekle beraber bunun getirebileceği gündelik işleri yapmayı, aileleriyle sınırlı görüşmeyi, ziyaretçi kabul etmemeyi düşünmezler. Böylece manastır hayatında olsalar dahi dış dünyadaki ayrıcalıklarını sürdürme olanağı bulurlar. Diğer yandan Konstantinopolis dışındaki manastırları yaptıranlar genelde din adamlarıdır ve bu kişiler için manastır yaşamı, alıştıkları hayatın bir devamı şeklindedir. Konstantinopolis dışı örneklerde manastıra giren kişilerin kimler olduğu konusunda çok fazla bilgi sahibi olmasak dahi, imparatorluk içinde önemli konumları elinde bulunduran soyluların, manastır hayatı için Konstantinopolis'i seçtikleri ve bunun bir toplumsal saygınlık göstergesi olduğu bilinmektedir. Sonuçta, Konstantinopolis dışındaki manastır halkının aileleriyle ilişkilerinde de sosyal sınıfları etkili olmaktadır. Alt sınıftan gelen kişiler için manastır bu anlamda ayrıcalıklar sunmamaktadır.

Ancak 1406 yılına gelindiğinde akrabalarla ilişkilerin ciddi olarak kısıtlandığını ve hatta yasaklandığını görüyoruz. Bu durum özellikle Aynaroz benzeri manastır bölgeleri için söz konusu olmaktadır. Manuel Palaiologos, keşişlerin dış dünyayla ilişki kurmalarını yasaklar. Ona göre bu davranış bir keşiş için uygunsuzdur. Eğer kendi akrabalarını görmek gibi bir durum söz konusu olursa

onlarla bir şey yiyip içmemeli ya da onlara bir şey vermemelidir (BMFD, 2000, 1621).

Neilos Damilas, Tanrı Anası Meryem Pantanasssa Manastırı'nın *typikon'*unda (1400), rahibelerin akrabalarına yiyecek dışında bir şey vermelerini kabul etmez. Yiyecek için bir kısıtlama getirilmemişse de yerel meyvaların verilmesi manastır yöneticisinin izni ve onayı ile olabilir (BMFD, 2000, 1471).

Messina Soteros Manastırı'nda yaşayanların dış dünyayla olan ilişkileri *typikon* (1132) tarafından belirlenmektedir. Ancak II. Andronikos dönemi yapılarıyla karşılaştırıldığında Soteros'da yaşayanların sıkı bir denetim altında oldukları fark edilmektedir. Dış dünyaya yapılacak uzun süreli yolculuklar ve her türlü sosyal ilişki keşişler için yasaklanmıştır. Aynı zamanda manastırın dışardan gelenlerle ilgili tavrı da kısıtlayıcıdır. Bu ilişkinin bir diğer boyutu olan ek yapılarda kimin hizmet vereceği de bu kaynak tarafından denetlenmektedir. Manastırın sahip olduğu fırın ve değirmende keşiş olmayanlar çalışmaktadır. Ancak bu kişilerle keşişlerin ilişkisinin olup olmadığı kesin olarak bilinmemektedir (BMFD, 2000, 641-645).

Manastırların dış dünyayla ilişkilerinin ve dıştan gelen kişilere karşı tutumlarının belirleyicisi olarak görülen *typikon'*lardan, II. Andronikos döneminin hemen sonrasına tarihlenen 1374 tarihli Selanik Nea Mone Manastırı'na ait *typikon'*da Makarios Khoumnos, manastırı ziyaret edenlere karşı nazik ve cömert olunmasını ister. Bununla ilgili olarak İncil'den ayetlere gönderme yapar ve konukseverlik gösterilmesini söyler. *Matta İncili*'nden aldığı bir cümle, Khoumnos'un manastırı için uygun gördüğü davranış şeklini belirler niteliktedir.

> (…)yabancılara konukseverlik göstermekte tereddüt etmeyiniz, çünkü onlar farkında olmadığınız melekler olabilir (BMFD, 2000, 1450).

Ancak manastır bölgesi olarak adlandırabileceğimiz Meteora'daki örneklerde konukseverliğin kimlere karşı gösterilebileceğinin kuralları verilmiştir. 1350-1383 tarihli Meteora Metamorphosis Manastırı'nın kurallarına göre bir kadın açlıktan ölüyor olsa bile ona manastırdan bir şey verilemez. Bu kural dışında da manastırın dış dünyayla ilişkisi oldukça sınırlıdır. Artan ürünler dışarıya satılamaz ve içeriye dünyevi olarak kabul edilen, ancak açık bir tarifi yapılmamış olan şeylerin girmesi de yasaktır (BMFD, 2000, 1460).

Geç döneme ait bir örnek olan 1407 tarihli Kharsianeites Manastırı'nın *typikon'*unda, Patrik Matheos, manastıra ziyaretçi gelmesini yasaklamaz; ancak, ziyaretçilerin kalış süresini iki veya üç gün olarak belirler. Bu kişilere eldeki imkanlara göre erzak verilmesi de istenmektedir (BMFD, 2000, 1650). Öğle yemeği yendiği sırada gelen ziyaretçiler yemekhaneye davet edilmeli ve keşişlerin kendileri için hazırladıkları yemeklerden ziyaretçilere de ikram edilmelidir. Ancak *hegoumenos* ziyaretçileri odasına davet edemez veya onları bahçede ağırlayamaz. Bunun yanında ruhani anlamda manastır hayatına zarar vereceği için, manastıra her isteyenin girmesi mümkün değildir. Bütün keşişler dertlerini yabancılar yerine manastır yöneticisi ile paylaşmalıdırlar (BMFD, 2000, 1653-1654). Aynı kaynakta dışarıdan olanlara sevgi duyulması öğütlenir. Bu nedenle dışarıdaki fakir ve yabancılara yardım edilmesi gerektiği vurgulanır (BMFD, 2000, 1648).

Neilos Damilas'ın yazdığı kurallar içinde, yöneticinin dışarıdan gelen ziyaretçilere karşı tutumu belirlenmiştir. Buna göre, soylu sınıftan ya da devlet adamlarından biri manastırı ziyaret ettiğinde, yöneticinin yanına yaşlı rahibeleri alarak onları manastırın dışında karşılaması uygundur. Eğer ziyarete gelen kişiler manastırın içine girmek isterlerse, misafirperverlik ve mutlulukla içeri alınabilirler. Neilos Damilas, ziyaretler konusunda devlet adamlarına güvenmektedir. Onların ziyaretler sırasında uygunsuz davranmayacaklarına inandığını söyler. Soylu sınıftan bir kişi uygunsuz davranırsa kapının açılmamasını ve eğer uygunsuz davranışlar devam ederse yerel yöneticiye, o da engel olamıyorsa daha üst makamlara şikayet edilmelerini ister (BMFD, 2000, 1477).

Patrik I. Matheos'un Kharsianeites Nea Peribleptos Tanrı Anası Meryem Manastırı için hazırladığı *typikon'*a göre (1407), manastırın yöneticisi patriği yıl içinde ziyaret edecektir. Ziyaretin amacı patriğin kilisenin başı olduğunu ve manastırın ona bağlılığını göstermektir. Resmi ve sayıca sınırlı ziyaret dışında ne manastırın yöneticisi ne de manastırın keşişlerinden biri Ayasofya'daki herhangi bir ayine katılamazlar (BMFD, 2000, 1659). Ayasofya'dan özellikle söz edilmesinin nedeni ise dış dünyaya açık bir mekan oluşu ve patriklik kilisesi olarak hizmet edişi olmalıdır. Manastır yöneticisinin yanı sıra, manastırda yaşayan keşişlerin de zorunlu olmadıkça dış dünyaya karışmamaları *typikon'*da özellikle belirtilmektedir. Bahsedilen dış ilişkilerden biri mahkeme ile olan ilişkidir. Patrik Matheos, hiçbir keşişin mahkemeye gidemeyeceğini belirtir. Ancak hemen ardından bunun

kaçınılmaz olması durumunda ise davanın devlete başvurularak çözülmesi gerektiğini söyler. Böyle bir nedenle manastır dışına çıkan keşiş hiçbir olaya karışmadan hemen geri dönmek durumundadır (BMFD, 2000, 1655).

Selanik Nea Mone Manastırı'nın *ktetor'*u Makarios Khoumnos, diğer manastırlardaki kişilere kardeşçe ve dostça davranılmasını ister. Bu nedenle İncil'de yer alan "komşularınızı kendiniz gibi seviniz" ve "kendiniz için dilediğiniz şeyleri komşularınız içinde dileyiniz" cümlelerini hatırlatır (BMFD, 2000, 1450).

Dış dünya ile ilişkinin bir diğer yönü çocuklara manastırda eğitim verilmesidir. Ancak II. Andronikos Manastırları'nda buna dair tek bir referans vardır. Bebaia Elpis Manastırı *typikon'*u dışında bu konuya yer verilmemiştir. Konstantinopolis içi manastırları ve aynı dönemin diğer yerlerdeki manastırları arasında çocuklara eğitim verilmesinin istenmemesi bağlamında benzerlik bulunmaktadır. Bebaia Elpis Manastırı'nın ikinci *ktetorissa'*sı Euprosyne çocuklara eğitim verilmesini istemez (BMFD, 2000, 1564). Benzer bir kural da Meteora'daki Metamorphosis Manastırı'nın kuralları arasında dikkati çekmektedir. Burada çocuklara dünyevi bilgiler verilmesi yasaklanmıştır. Dolayısıyla dini eğitimin verilmeye devam ettiği düşünülebilir (BMFD, 2000, 1460). Messina Soteros Manastırı'nın *typikon'*una göre sıradan erkeklerin evlat edinmeleri yasaktır. Bu durumda *hegoumenos* konumundakilerin ya da soylu sınıfından olanların evlat edinebilmelerine imkan verildiği düşünülebilir (BMFD, 2000, 645).

Neilos Damilas'ın, Girit'de Bainoia'da kurduğu kadınlar manastırında (1400-1417) kapı bekçisinin görevini anlatırken manastır yöneticisinin izni olmadan kimseye kapıyı açmamalarını belirtir ve iznin de kendi koyduğu kurallara göre verileceğini söyler. Ancak Neilos Damilas, kuralların kendi tarafından konulan kurallar değil, dinin koyduğu kurallar olduğunu da ekler. Dinsel kurallardan ilk olarak hatırlattığı İustinianus'un *Novella'*sından aldığı, manastıra birçok değil bir veya iki girişin dahi yapılmamasının emredildiği ve gece veya gündüz hiç kimsenin manastıra girmesine izin verilmediğini ifade eden kuraldır. Neilos Damilas kurallarını ortaya koyarken kapıların korunması için Makaria adlı kadının aday olduğundan ve kapının dışına bir kulübe yaptırarak annesi ile birlikte orada yaşadığından bahsetmektedir. Bu istek Neilos Damilas tarafından da uygun bulunmuştur ve ömrü yettikçe Makaria'nın görevi sürdürmesine izin verilmiştir. Makaria'nın manastır hayatını seçen kişilerden biri olması olasılığı vardır. Ancak bu

şekilde olmasa bile manastırın koruyuculuğunu hem kendisi hem de annesi için isteyen biridir. Manastır ona, kapı bekçiliği yapması karşılığında, kalacak güvenli bir yer sağlamış olmaktadır. Makaria'nın bu hizmeti karşılığında bir gelir elde ettiğine dair bir bilgi belgede yer almamaktadır. Onun ölümünden sonra manastırın içindekilerden, güvenilir ve Tanrı korkusu olan iki yaşlı kişi kapı bekçiliği görevine getirilecektir. Makaria'dan sonra görevin manastır içinden birilerine geçmesi, Makaria'nın bir anlamda ayrıcalık ve koruma elde ettiği anlamına da gelmektedir. Makaria'dan sonra görevi yapacak kişiler yalnızca dışarıdan gelenlerin girişini engelleyecekleri gibi aynı zamanda içerideki rahibelerin de dışarıya çıkışına engel olacaklardır. Sadece manastır yöneticisinin izin verdiği durumlarda manastıra giriş veya çıkış olabilir. Kapı bekçileri sadece manastıra giriş ve çıkışların denetiminden sorumludurlar. Bu görev dışında bahçe veya bağdan sorumlu olamazlar (BMFD, 2000, 1476).

Konstantinopolis dışındaki bir diğer örnek ise Serez Vaftizci Yahya Manastırı'dır. Manastırın *typikon'*unda kapı bekçisinin görevleri sıralanmaktadır. Günlük sadakayı dağıtmak verilen görevler arasındadır. Ayrılan ekmeği alacak ve hiçbir şekilde cimrilik yapmadan kapıda dilenenlere dağıtacaktır. Eğer dilenci bir keşiş veya rahip ise ona ayrıca şarap verilebilir. Manastırdakiler yemeklerini aldıktan sonra artan yemekler kapıda bekleyenlere dağıtılmalıdır (BMFD, 2000, 1597). Manastırın yöneticisi seçilen keşişin de, sadakaların dağıtılmasındaki rolü *typikon'*da belirlenmiştir. *Typikon'*a göre, yönetici, karışık tahılla ekmekler yapılmasını sağlamalı ve bunları fakirlere dağıtmalıdır. Ancak bunları dağıtırken belli bir mesafede durmalı ve karışıklığa izin vermemelidir. Arta kalanlar yortu için saklanmalıdır (BMFD, 2000, 1609).

II. Andronikos döneminden elimize ulaşan manastır *typikon'*larına bakıldığında manastırların dış dünyayla ilgili hayır işlerinden uzaklaştıkları açıkça görülmektedir. Döneme ait *typikon'*lar arasında en çok hayır işlerine ağırlık veren Bebaia Elpis Manastırı'dır. *Typikon'*unda Meryem yortusu dışında *ktetorissa'*nın manastıra bağış yapan akrabaları için yapılması istenen ayinlere yer verilmiştir. Ayinlerden sonra manastır halkına ve kapıda bekleyenlere ekmek ve şarap dağıtılması istenir. Tüm referansların toplamı yedidir. Bu rakama Euphrosyne tarafından eklenen ölen rahibelerin yemeklerinin kırk gün boyunca kapıdaki fakirlere verilmesi isteği de dahildir (BMFD, 2000, 1555, 1556, 1562, 1565). Ancak yapılacak

ayinler sonrası olması, bağışların sadece *ktetor'*un ailesinin ayrıcalıklı konumunu devam ettirmek isteğine işaret etmektedir. Bunun dışında bir diğer manastır olarak Lips Manastırı dikkati çekmektedir. Lips Manastırı içinde bulunan hastane dışında kapıdakilere ekmek ve para verilmesini sadece bir kez dile getirilmektedir (BMFD, 2000, 1281, 1277). Anargyroi Manastırı'nın *typikon'*unda *ktetorissa'*nın anne ve babası için yapılacak ayinden sonra kapıdakilere sadaka dağıtılması istenmektedir (BMFD, 2000, 1292). Bu manastırlar dışında Akropolites ve Philanthropos Manastırları'nın *typikon'*larında bir referansa rastlanmamaktadır. Stoudios ve Pantokrator Manastırları ise erken tarihli *typikon'*lara sahip olduklarından *philanthropik* çalışmaları II. Andronikos dönemi için açıklayıcı olmamaktadır.

Tüm kısıtlı imkanlarına rağmen manastırların toplum içindeki rollerini sürdürmeye çalıştıkları görülür. Manastırlar yaşlılığında sığınak arayanlara *adelphaton* sistemine dahil olmak şartıyla manastır imkanlarından yararlanma şansı vermektedir. Manastıra kabul edildikten sonraki hayatı belirlemekte mensup olunan sosyal sınıf etkili olsa da yaşlılık ve hastalık durumunda kişilere özel muamele edildiği, manastır yönetiminde söz sahibi oldukları, genç olan manastır halkının dış dünyayla olan ilişkilerini yönetme hakkının yaşlılara verildiği görülmektedir. Ayrıcalık isteyen görevlerin yaşlılara verilmesi, Bizans toplumu içinde onlara duyulan saygı ve güvenin yansımasıdır. Hangi sınıftan olurlarsa olsunlar yaşlı insanların bakımları, imkanlar kısıtlı olsa dahi manastırların geliştirdikleri sistemler sonucunda, özenle ele alınmaya devam edilmiştir. Yaşlılar için ayrılan yapıların sayısı çok az olsa da, manastıra girmeleri durumunda yaşlılara yardıma devam edilmiştir.

12. yüzyılda imparatorluk tarafından inşa edilmiş olan manastırlara bakıldığında, manastırlarda hayırseverlik işlevinin *typikon'*larda çok fazla yer aldığı görülmektedir. Ancak yönetici aileden gelmeyen kişilerin yaptırdıkları manastırlarda, maddi kaynakların sınırlı olmasının etkisiyle, *philanthropik* işlevlerin azaldığı veya hizmetlerin dışarıdan görülmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. 12 yüzyılda İmparator II. İoannes Komnenos tarafından inşa ettirilmiş olan Pantokrator Manastırı ve bu yapı kompleksine ait *typikon* dikkat çekicidir. Genel olarak bu kaynağa bakıldığında maddi kaynakları sınırsız gibi görünen bir kurum olduğu anlaşılmaktadır. Pantokrator Manastırı'nın cüzzamhane de dahil olmak üzere çok sayıda ek yapıyı bünyesinde barındırdığı bilinmektedir. Latin döneminin ardından bu ek yapıların

işlevlerini yitirmeleri, Trakya'da bağışlanmış olan toprakların imparatorlukça kaybedilmiş olması nedeniyle, gelirlerin azalması manastırın hizmetlerinin sona ermesine neden olmuş olmalıdır. Bu kompleks bir daha benzerinin görülmeyeceği büyüklükte yapı topluluğu olarak tüm birimleriyle Konstantinopolis halkına hizmet etmiştir. Pantokrator'un içinde yer alan *philanthropik* yapılar ve bunların bakım giderleri için II. İoannes Komnenos'un geniş kaynaklar tahsis ettiği görülmektedir. Sadece bu yapı kompleksinin varlığı dahi Komnenoslar dönemi imparatorlarının *philanthropik* işlere olan ilgilerinin kanıtıdır.Kharsianeites Nea Peribleptos Tanrı Anası Meryem Manastırı'nın *typikon'*unda da Meryem için yapılan yortuda, kapıda fakirlere ekmek ve şarap dağıtılması istenmektedir. Bu yortu dışında diğer anma ayinlerinden sonra kapıda bekleyen yoksullara ekmek dağıtılması istenir (BMFD, 2000, 1660). Patrik Matheos, manastırı için satın aldığı bağları ve arazileri sıralar ve ardından bunları sadece manastırdakiler için değil kapıda yardım isteyen fakirler için de aldığını söyler (BMFD, 2000, 1637).

Kekharitomene Manastırı'nın *typikon'*unda *philanthropik* işlere sıklıkla yer verilmektedir. Bu kaynağa göre artakalan yemekler fakirlere dağıtılacaktır. Bunun dışında yortularda yemek dağıtılır ve ayrıca günlük ekmek dağıtımı da söz konusudur. Metinde iki farklı yerde yortularda para ve ekmek dağıtılması istenmektedir. Ayin günlerinde küçük bağışların yapılmasına dair istek iki ayrı yerde belirtilir (BMFD, 2000, 659). II. Andronikos dönemi Konstantinopolis manastırlarına bakıldığında bu referansların azalmış olduğu görülür. Lips Manastırı dışında hiçbir manastır ayin sonrasında para dağıtılmasından bahsetmez (BMFD, 2000, 1277). Kapıda verilen yiyecek genelde ekmektir, sadece Bebaia Elpis Manastırı *typikon'*unda şarap dağıtılması istenmiştir (BMFD, 2000, 1156). Anargyroi Manastırı'nda kapıdakilere sadece bir kez sadaka verilmesi istenir (BMFD, 2000, 1292). Akropolites ve Mangana'daki Philanthropos Manastırlarının *typikon'*larında ise bu türden bir isteğe hiç rastlanmamaktadır.

II. Andronikos dönemi Konstantinopolis Manastırlarında *philanthropik* kurumların bulunduğu manastır sayısı oldukça sınırlıdır. Bu kurumlardan *ksenon* ya da hastaneye sahip olanlar Lips, Pammakaristos, Panteleemon, Petra İoannes Prodromos ve Stoudios manastırlarıdır. Pantokrator Manastırı'nda bulunan *ksenon* ve hastanenin son dönemde kullanılıp kullanılmadığı kesinlik kazanmamıştır. Lips Manastırı bitişiğinde bulunan hastanenin 12 kişilik olduğu bilinmekle birlikte diğer

manastırlar bünyesinde olanların boyutları ve kaç kişiye hizmet ettikleri bilinmemektedir. Bu kısıtlı hastane yapılarıyla Konstantinopolis kentinin ihtiyacının karşılanıp karşılanmadığı ise bir soru işaretidir.

II. Andronikos'un döneminde inşa edilmiş ya da onarılmış manastırlardan farklı olarak Messina'da bulunan, Soteros Manastırı için Luke'un hazırladığı *typikon* 1131-1132 tarihlidir. Kendi içinde faaliyet gösteren *ksenon* ve hastanesi bulunur. II. Andronikos dönemi Konstantinopolis Manastırları'nda bulunan *ksenon* ve hastane yapılarından hakkında en çok bilgi sahibi olduğumuz Lips Manastırı'ndaki örnekten farklı olarak Soteros'daki *ksenon* dışarıdan kişilere de hizmet etmektedir. Lips Manastırı *typikon'*undaki hastane ile ilgili bölümde bu yapının kimlere hizmet ettiği açık değildir. Yalnız sayının on iki olarak belirlenmesi sadece manastır ve manastır çevresinden olanlara hizmet ettiğini akla getirmektedir.

1152 tarihli Bera Tanrı Anası Kosmosoteira Manastırı *Sebastokrator* İsaak Komnenos tarafından düzenlenmiştir. Manastır elli keşiş ve onlara hizmet eden yirmi dört kişilik hizmetçi grubu için kurulmuş büyük ölçekli bir yapıdır. Manastırın yaşlı keşişlerin bakımının sağlandığı bir huzurevi ve hastanesi vardır. Ancak bu kurum keşişler dışındaki kişilere de hizmet etmektedir. Otuz altı kişiye hizmet eden hastanede bir de doktor bulunmaktadır. Manastır içindeki yirmi dört kişilik hizmetçi grubunun on tanesi hastanede hizmet etmektedir. Manastır, İsaak Komnenos'un varisleri de dahil olmak üzere kimseye bağımlı değildir (BMFD, 2000, 804). *Philanthropia'*ya oldukça fazla referans verilen *typikon,* dönemi içinde ayrı bir önem taşımaktadır. İsaak Komnenos kendi keşişlerini elde olmasa dahi sadaka vermelerinin gerektiği konusunda uyarmaktadır. Manastırın *typikon'*una bakıldığında sadakanın çok fazla yer aldığı görülür. Günlük sadaka olarak kapıda her gün ekmek dağıtılmalıdır. Tanrı Anası Meryem için yapılan yortuda ek yemek dağıtılmalıdır. Diğer manastırlarda kalan keşişler *Dormition* yortusu için manastırda ağırlanırlar (BMFD, 2000, 803, 825, 826, 830). II. Andronikos dönemi Konstantinopolis manastırlarında yapılacak olan yortuların ardından sadaka verilmesine dair istekler olduğu görülür. Ancak diğer manastırlardan keşiş ya da rahibelerin davet edildiğine dair bir kural söz konusu değildir.

İsaak dış dünyadakilere hizmetin yanında kendi manastırındaki keşişlerin bakımları konusunda da oldukça titizdir. Herkese yeterli yemek verilmesini arta kalanların fakirlere dağıtılmasını ister. Fakirlere dağıtılacak yiyecekler konusunda da

oldukça cömerttir. Sadece ekmek değil peynir ve sebze dağıtılmasını söyler (BMFD, 2000, 803). *Typikon'*da kapıdakilere sadaka ve yiyecek dağıtılmasına dair *ktetor'*un isteği yedi ayrı defa geçmektedir. Ayrıca kendini tehlikede gören yolcularda manastırda kalabilirler. İsaak Komnenos, bunun dışında Peribleptos Manastırı'na yakın bir binadan bahsetmektedir. Bu binada başka yerlerden gelen keşişlerin kalmasını istemektedir (BMFD, 2000, 845).

15. yüzyıla gelindiğinde ayrımın artarak bir kural haline geldiğini ve manastırdaki keşişlerin gündelik işlerdeki rollerinin azaldığı görülür. Neilos Damilas tarafından geç döneme ait Konstantinopolis dışı bir örnek olan Girit Baionaia'da bulunan Tanrı Anası Pantanassa Kadınlar Manastırı için hazırlanmış olan *typikon'*da bu durum açıkça görülmektedir. 1400-1417 tarihli belgede, keşişlerin manastır için işler yapması kesin bir dille yasaklanmıştır. Dışardan gelecek keşiş olmayan işçiler gündelik işleri yaparlar. Aynı zamanda keşişlerin bir kadınlar manastırı için çalışması, karma bir manastır anlamına gelebileceği için yasaklanmıştır. Neilos Damilas bu konudaki kuralını açıklarken ayrıca dışardan gelen hiçbir keşişin manastırda günü veya geceyi geçirmesine izin vermeyeceğini belirtir. Yasağın karma manastırların oluşumunu engelleyen Nikea Konsili'nin kararı ile örtüştüğünü vurgular (BMFD, 2000, 1471).

Sonuç olarak bakıldığında, II. Andronikos dönemi manastırlarının önceki dönemdeki kurumlara göre *philanthropik* işlerden daha az bahsettikleri görülmektedir. Manastırların hayırseverlik yapılarını içlerinde barındırmaları veya mevcut olan kurumların onlara bağlanması yasaklanmıştır. Ancak toplumun sorunlarına tamamen kayıtsız kalınmamış ve sınırlı miktarda sadakaya kaynak ayrılmıştır. Ancak sadakalar sadece ayinler sonrasında dağıtılacaktır. Bunun dışında II. Andronikos dönemi manastırlarının kaynaklarının bir kısmını, devletle paylaştıkları arazilerinin kullanımını *pronoia* olarak verilmesi için devlete verdikleri görülür. Manastırların kaynaklarından ve imparatorluğun kaynaklarından Konstantinopolis'te çorba mutfakları kurulduğu ve bunların halka hizmet ettiği görülür. Bunun dışında manastırların 12. yüzyıl manastırlarında olduğu gibi geniş *philanthropik* işlevleri desteklemek yoluna gitmedikleri ve ellerindeki ekonomik gücü öncelikle kendi varlıklarını sürdürmek için kullandıkları açıkça görülmektedir.

KAYNAKLAR

Birincil Kaynaklar

Aenii, E., 1990, Historia Chronica, (Odyseus Lampsides), Athenis.

Cantacuzeni, **I.,** 1832, Ex Imperatoris Histriarum Libri IV, (Schopeni, Ludovici), Vol. I, Bonn.

Choniate, N., 1975, Historia, (recensuit Ioannes Aloysius Van Dieten), Corpus Fontium Historiae Byzantinae, Berlin-New York.

Continuatus,T., 1838, Chronographia, Vol. I, (ed. B. Niebuhr), Bonn.

Devreese, R., 1950, Bibliotheka Vaticana, Codices Vaticani Graeci, Tomvs III, Codices 604-866.

Francis, 1993, Şehir Düştü, Bizanslı tarihçi Francis'den İstanbul'un Fethi, (çev. Kriton Dinçmen), İstanbul.

Gregoras, N., 1973, 1979, Rhomaeische Geschichte, Historia Rhomaike, (Jan-Louis van Dieten), Erster Teil, Stuttgart, 2. Halbband,Stuttgart.

Gregoire, H., 1960, Imperatoris Michaelis Palaiologi De Vita Sua, *Revue Internationale Des Etudes Byzantines,* Tome XXIX-XXX (1959-1960), Bruxelles, 447-475.

Hunger, H., O. Kresten, 1981, Register Des Patriarchats von Konstantinopel, I. Teil, Wien.

Ibn Battuta, 2000, The Travels of Ibn Battuta, A.D 1325-1354, (çev. C. Defremery, B.R. Sanguinetti, H.A.R. Gibb), Published for Hakluyt Society at the University Press, Cambridge.

Kedrenos,G., 1839, Compendium Historiarum, Ioannis Scylitzae opera. Ab Immanuele Bekkero suppletus et emendatus, Vol. II, Bonn.

Laurent, V., 1971, Les Regestes Des Actes Du Patriarcat De Constantinople**,** Vol, I, Paris.

Miklosich, Fr., J. Müller, 1860/1890/1996 , Acta et diplomatica Graeca medii aevi sacra et profana collecta, 1-6, Wien.

Pachymeres, G., 1984, George Pachymeres Relations Historiques, 3 cilt, (Corpus Fontium HistoriaeByzantinae) Bd. I-II. Edition, (Ed. A. Failler, çev. V. Laurent), Belles Letres, Paris.

Philae, M., 1967, Carmina, (E. Miller), Volumen Posterius, Amsterdam.

Prosopographisches **L**exikon der **P**alaiologenzeit, 1976-1996, (ed. E. Trapp ve diğ.), 12 Vol., Austrian Academy of Sciences Press, Vienna. (Metin içinde PLP olarak kısaltılmıştır)

Selymbrias, P.,1884, Biographia Makariu tu ex heoas, (A. Papadopulos- Keramus), *Anecdota Hellenika***,** Konstantinopel, s. 45-56.

Skutariotes, T., 1894, Synopsis Chronike, (ed. K. Sathas), Mesaionike Bibliotheke 7, s.1-556.

Sphrantzes, G., 1980, The Fall of the Byzantine Empire: A Chronicle by George Sphrantzes, 1401-1477, (çev. M. Philippides), Amherst, Massac.

Thomas, J., Hero, A., (ed.), 2000, **B**yzantine **M**onastic **F**oundation **D**ocuments: A Complete Translations of the Surviving Founder's Typika and Testaments, Dumbarton Oaks, (Metin içinde BMFD olarak kısaltılmıştır)

Vita Antonii 3, 1950/1992 (çev. R. T. Meyer), *Patrologica Graeca* 26, 823-976.

İkincil Kaynaklar

Aran, B., 1977, The Nunnery of Anargyries, *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinischen Gesselschaft,* 26, 247-253.

Belting, H., D. Mouriki, C. Mango, 1978, The mosaics and frescoes of St. Mary Pammakaristos (Fethiye Camii) at Istanbul (ed. C. Mango), Dumbarton Oaks, Washington D.C.

Berger, A., 1988, Untersuchungen zu den Patria Konstantinupoleos, Bonn.

Berger, A., 1997, Vassilios Kidonopoulos, Bauten in Konstantinopel, *Byzantinische Zeitschrift,* 90, 127-128.

Boojamra, J. L., 1983, Church Reform in the Late Byzantine Empire, A Study for the Patriarchate of Athanasios of Constantinople, Patriarchal Institute for Patristic Studies, Thessaloniki.

Boojamra, J. L., 1985, Social Thought and Reform of Athanasius of Constantinople, *Byzantion,* 50, 332-381.

Charanis, P., 1948, The Monastic Properties and the State in the Byzantine Empire, *Dumbarton Oaks Papers,* 4**,** 53-114.

Charanis, P., 1971, The Monk as an Element of Byzantine Society, *Dumbarton Oaks Papers ,* 25, 63-84.

Clarke, W. K. L., 1925, The AsceticWorks of Saint Basil, London.

Connor, C.L., 2004, Women in Byzantium, Yale Press.

Constantelos, D. J., 1967, Social Consciousness in the Greek Orthodox Church, *The Greek Orthodox Theological Review,* Volume XII, Fall, Number 3, 306- 339.

Constantelos, D. J., 1991, Byzantine Philanthropy and Social Welfare, New Rochelle, New York.

Constantelos, D. J., 1992, Poverty, Society Philanthropy in the Late Medieval Greek World**,** Aristide D. Caratzas, New York.

Constantinides, C.N., 1982, Higher Education in Byzantium in the Thirteenth and Early Fourteenth Centuries, Nicosia.

Epstein, A.W., 1981, Formulas for Salvation: A Comparison of Two Byzantine Monasteries and Their Founders, *Church History,* 50, 385-400.

Failler, A., 1978, Un incendie a Constantinople en 1305, Revue des Etudes Byzantines, 36, 153-170.

Failler, A., 1988, Pachymerene Altera, *Revue des Etudes Byzantines,* 46, s. 67-83.

Featherstone, J.M., 2007, Parsinus Graecus 1776: Theodoros Metokhites'in Şiirleri ve Khora Manastırı, *Kariye, Bir Anıt, İki Sanatsal Kişilik Theodoros Metokhites'den Thomas Whitemore'a***,** Pera Müzesi, İstanbul, 76-95.

Galatariotou, C., 1988, Byzantine Monastic Communities The Evidence of ΤΥΠΙΚΑ, *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinischen Gesselschaft*, 38**,** 263-290.

Goehring, J.E., 1992, The Origins of Monasticism, *Eusebius, Christianity, and Judaism, Studia Post-Biblica,* Volume 42, 235-255.

Grumel, V., 1958, La Chronologie, Paris.

Gurlitt, C., 1999, İstanbul'un Mimari Sanatı, (çev. Rezan Kızıltan).

Hannick, C. ve Schmalzbauer, G., 1976, Die Synadenoi, Prosopographische Untersuchungen zur einer byzantinischen Familie, *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinischen Gesselschaft* , 25, 125-161.

Hatlie, P., 2007, The Monks and Monasteries of Constantinople, CA. 350-850, Cambridge Univ. Press, New York.

Iseddin, **M.,** 1950/1951 ‘’Ibn Battuta et la topographie byzantine’’, Actes du VI e Congres International des Etudes Byzantines, Paris 27 Juliet- 2 aout 1948, Vol. 2, 190-202.

Janin, R., 1969, La Geographie Ecclesiastique De L’Empire Byzantin, Tome III, Les Eglises et Les Monasteres, Paris.

Judge, E. A., 1977, The Earliest Use of monachos for Monk (P. Coll. Youtie 77) and the Origins of Monasticism, *Jahrbuch für Antike Und Christentum,* Jahrgang 20, 72-89.

Kazhdan, A.P., 1981, People and Power in Byzantium, Dumbarton Oaks, Washington D.C.

Kazhdan A.P., Epstein, A.W., 1990, Change in Byzantine Culture in the Eleventh and Twelfth Centuries, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London.

Kidonopoulos, V., 1994, Bauten in Konstantinopel 1204-1328, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.

Kougeoas,S.B.,1949, O Georgios Akropolitis Ktitor tou Parisinou Kodikos tou Soudia, Cod. Paris in Graec 2625, *Byzantina Meta Byzantina* , I, 2, 61-74.

Laiou, A., 1968, The Provisioning of Constantinople During the Winter of 1306-1307, Byzantion Tome XXXVII, (1967), Bruxelles, 91-113.

Laiou, A., 1992, The Byzantine Aristocracy in the Palaiologan Period: A Story of Arrested Development, *Gender, Society and Economic Life in Byzantium***,** Variorum Reprints,131-151.

Laiou, A., 1996, The Correspondence of Gregorius Kyprios as a Source for the History of Social and Political Behavior in Byzantium or, on Government by Rhetoric, *Geschichte und Kultur Der Palaiologanzeit,* (ed. Werner Seibt), Wien, 91-108.

Laurent, V., 1939, Kyra Martha Essai de topographie et de prosopographie byzantine, *Echos d’Orient*, 38, 296-320.

Liddel, H.G., R. Scott, 1889, An Intermediate Greek-English Lexicon*,* 7th Edition, Oxford, Clarendon Press.

Madden, T.F, 1991-1992,The Fires of the Fourth Crusade in Constantinople, 1203- 1204, A Damage Assessment, *Byzantinische Zeitschrift*, 84-85, 72-93.

Magdalino, P., 1984, The Byzantine Aristocratic Oikos, *The Byzantine Aristocracy IX to XII Centuries* (ed. M. Angold), BAR International Series, 221, 92-111.

Magdalino, P., 2007**,** Theodoros Metokhites, the Chora and Constantinople, *14 Mayıs 2007 tarihli Sempozyum Bildirisi*, Pera Müzesi, İstanbul.

Majeska, G.P., 1984, Russian Travelers to Constantinople in the Fourteenth and Fifteenth Centuries, DOS, XIX: Washington DC.

Mango, C., 1980, Byzantium, the Empire of the New Rome, London.

Mango, C., 1997, The Development of Constantinople as an Urban Centre, *Studies on Constantinople,* Variorum Reprints.

Mango, C., 1998, Where at Constantinople Was the Monastery of Christos Pantepoptes?, Deltion tis khristianikis Arkhaiologikis Etaireias Tomos K (10), 87-88.

Meinardus, O., F. A., 1999, Two Thousand Years of Coptic Christianity, Cairo.

Meyendorff, J., 1974, St. Gregory Palamas and Orthodox Spirituality (çev. A. Fiske), St. Vladimir's Seminary Press, Crestwood, New York.

Miller, T. S., 1984, Byzantine Hospitals, *Dumbarton Oaks Papers*, 38, 53-63.

Miller, T. S., 1997, The Birth of the Hospital in the Byzantine Empire, The John Hopkins University Press.

Miller, T.S., 2003, The Orphans of Byzantium, Washington D.C.

Mitsiou, E., 2008, Das Doppel Kloster des Patriarchen Athanasios I. İn Konstantinopel: Historisch-prosopographische und wirtschaftliche Beobachtungen, *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*, 58, 87-106.

Müller-Wiener, W., 1977, Bildlexikon zur Topographie Istanbuls, Tübingen.

Nicol, D.M., 1979, The End of the Byzantine Empire, New York – London.

Nicol, D.M., 1996, The Last Centuries of Byzantium 1261-1453, Cambridge University Press, New York.

Ostrogorsky, G., 1986**,** History of the Byzantine State, (çev. J. Hussey), Rutgers Univ. Press, New Jersey.

Oxford **D**ictionary of **B**yzantium, 1991, 3 vols, (**edited by, A.P. Kazhdan, A.M. Talbot, A. Cutler, T.E. Gregory and N.P. Sevcenko)**, New York, Oxford. (Metin içinde ODB olarak kısaltılmıştır)

Papadopoulos, A., 1962, Versuch einer Genealogie der Palaiologan 1259-1453, Münih, 1938, Amsterdam.

Paspates, A.G., 1885, Ta vyzantina anaktora kai ta periks auton hdrymata methenos hartou topographikou (yayına hazırlayan: D.N. Karavia), Athenai.

Paspates, A.G., 1877/ Vyzantinai Meletai Topographikai kai historikai meta pleiston eikonon, Konstantinopolei.

Polemis, D., 1968, The Doukai, A Contribution to Byzantine Prospography, London.

Runciman, S., 1947, The Medieval Manichee: A Study of the Christian Dualist Heresy, Cambridge University Press.

Runciman, S., 1970, The Last Byzantine Renaissance, Cambridge Univ. Press.

Schneider, A.M., 1936, Byzanz, Vorarbeiten zur Topographie und Archeologie den Stadt, Beitrag von W Kornopp mit 10 Lichtdrucktafelund einer topographischen Karte, Berlin, (Ndr. Amsterdam, 1967).

Schneider, A.M., 1950, Mauern und Tore am Goldenen Horn zu Konstantinopel, Nach. AW, Göttingen, phil.-hist., 1950/5, Göttingen, 65-107.

Schreiner, P., 1977/78, Das Chrysobull Kaiser Andronikos' II für das Pantepoptes- Kloster?, *Istanbuler Mitteilungen,* Band 27/28, Teil I, 415-427.

Sevcenko, I., 1960, (a), Alexios Makrembolites and His Dialogue Between The Rich and The Poor, *Zbornik Radova Vizantoloskog Instituta*, 6, 187-228.

Sevcenko, I., 1960, (b), Review: Nikephore Choumnos, Homme D'Etat Et Humaniste Byzantin (CA 1250/1255-1327) (J. Verpeaux), *Speculum,* Vol. 35, 490- 494.

Sevcenko, I., 1975, Theodoros Metokhites, the Chora and the Intellectual Trends of His Time, *The Kariye Djami,* (ed.P. Underwood), 4, Princeton/New Jersey, 18-91.

Smyrlis, K., 2006, La Fortune des grands monasteres byzantins: fin du Xe-milieu du XIV e siecle, Paris.

Talbot, A.M., 1975, The Correspondence of Athanasius I Patriarch of Constantinople**,** Dumbarton Oaks, Washington.

Talbot, A.M., 1983, Bluestocking Nuns: Intellectual Life in the Convents of Late Byzantium, *Okeanos,* 7, s.604-618.

Talbot, A.M., 1984, Old Age in Byzantium, *Byzantinische Zeitschrift,* 77, 267-278.

Talbot, A.M., 1991, Old Wine in New Bottles; The Rewriting of Saints' Lives in the Palaeologan Period, *The Twilight of Byzantium* (ed. S.Curcic, D. Mouriki), Princeton University, 15-26.

Talbot, A.M., 2001, The Byzantine Family and the Monastery, *Women and Religious Life in Byzantium,* Variorum Reprints Collected Studies, 119-129.

Thomas, J.P., 1985, The Rise of the Independent and Self-Governing Monasteries as Reflected in the Monastic Typica, *Greek Orthodox Theological Review*, Vol 30, no.1, 21-30.

Thomas, J. P., 1987, Private Religious Foundations in the Byzantine Empire, Dumbarton Oaks Studies, Washington D.C.

Url-1 http://www.archive.org/stream/stbasilgreatstud00clarrich/stbasilgreatstud00clarrich_djvu.txt (Ziyaret tarihi: 11.10.2006)

Url-2 http://www.Rabbula, Admonitions to Monks, from R_H_Connolly, ''Some early rules for Syrian monks'', Downside Review 25 (NS 6) (1907) pp_152-162.htm/ (Ziyaret tarihi: 25.11. 2006)

Volk, O., 1954, Die byzantinischen Klosterbibliotheken von Konstantinopel, Thessaloniki und Kleinasien, Diss., München, (yayınlanmamış).

Volk, R., 1983, Gesundheitsweisen und Wohltaetigkeit im Spiegel Der Byzantinschen Klostertypika, München.

Vööbus, A., 1988, History of Ascetism in the Syrian Orient: A Contribution to the History of Culture in the Near East, Volume 3, Louvain.

Zafraka, A,S., 1983, H Moni Mosele kai H Moni ton Anthemiou, Historika kai Topographika, *Byzantina*, 12, 66-92.

Zafraka, A.S, 1985, To Kontoskaliou to Eptaskalo, Simboli sti Meleti ton Limanon tis Konstantinopolis kata tin Isterio Periodo, *Byzantina,* 13/2, 1303-1328.

EKLER

Ek I: II. Andronikos Döneminde Faal olan Manastırlar

***Ktetor-Ktetorissa* Adı**	**Manastırın Adı**	**Onarım, yapım ya da *typikon* tarihi**	**Manastır Tipi K:** Kadın **E:** Erkek	**Yeni inşa ya da onarım**	**Günümüzdeki adı ya da durumu**
Theodora Palaiologina	Anargyroi	1282-1303	K	Onarım	Atik Mustafa Paşa Camii
Georgios Akropolites	Anastasis	1295-1324	E?	Onarım	iz yok
Nikandros	Anastasis	1321	?	Yeni inşa	iz yok
Theodora Raoulina	Aristines	1289-1291	E	Onarım	iz yok
Theodora Synadene	Bebaia Elpis	1295-1300	K	Yeni inşa	iz yok
Megas douks İoannes Komnenos	Khristos Eurgetes Soteros	c. 1282	E	?	Gül Camii ?
II. Andronikos	Khristos Pantepoptes	?	K	Onarım	iz yok
Anna Komnena Raoulina *strategopoulina*	Khristos Soteros Krataios	1314	K	Yeni inşa	iz yok
Maria Martha Glabaina	Glabaines	c. 1305-1321	K	Yeni inşa	iz yok
Theodora Raoulina	Hagios Andreas	1282-1289	K	Onarım	Koca Mustafa Paşa Camii

Ek I: II. Andronikos Döneminde Faal olan Manastırlar (devam)

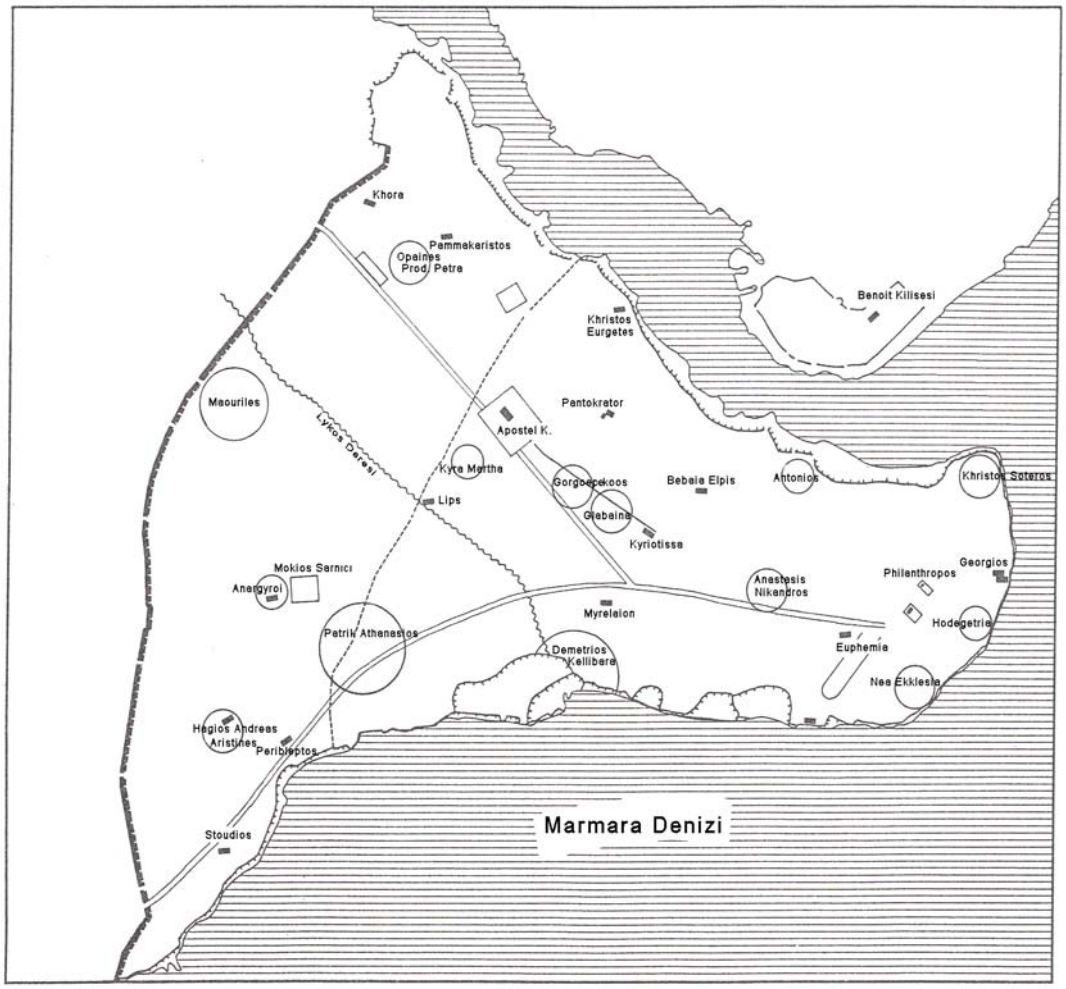
II. Andronikos	Hagios Demetrios Palaiologi Kellibara	1315-1328	E	Onarım	iz yok
VIII. Mikhael ve Patrik Germanos	Manganon Hagios Georgios	?	E	Onarım	Sarayburnu'nda alt yapı kalıntısı
Angelos Doukas Komnenos Sarantenos	Petra Ioannes Prodromos	1291-1305 ?	E	Onarım	iz yok
İoannes Kanaboures	Kanaboures	?	E	Yeni inşa	iz yok
Theodoros Metokhites	Khora	1316-1320/ 21	E	Onarım	Kilise bölümü Kariye Müzesi olarak kullanımda
Maria Martha Palaiologina	Kyra Martha	13. yüzyıl	K	Yeni inşa	Sekbanbaşı Mescidi (iz yok)
Theodora Palaiologina	Lips	1282-1303	K	Onarım	Fenari İsa Camii
Eugenia Komnena Palaiologina	*megales domestikissa*	13. yüzyıl sonu	K	Onarım	iz yok
?	*megale doukaina*	1296-1321	K	Onarım	iz yok
?	Myrelaion	c. 1300	E ?	Onarım	Bodrum Camii
II. Andronikos	Nea Ekklesia	1283	E	Onarım	iz yok
?	Barbara Nikolaos	1265 sonrası	?	Onarım ?	Kefeli Mescidi ?

Ek I: II. Andronikos Döneminde Faal olan Manastırlar (devam)

?	Nikolaos Opaines	1305	K ya da K ve E	Onarım	iz yok
Maria Martha Glabaina ve Mikhael Doukas Glabas Tarkhaneiotes	Pammakaristos	c. 1305-1321	E	Onarım ve *parekklesion* eklenmesi	Fethiye Camii
II. İoannes Komnenos	Pantokrator	1136	K ve E ?	Yeni inşa	Zeyrek Kilise Camii
Patrik II. Antonios Kauleas	Patrik Antonios Kauleas	1293	E	Yeni inşa	iz yok
Patrik Athanasios	Patrik Athanasios *Megalou Logariatsou,* Kherelophou	14. yüzyıl başı	K ve E	Onarım	İsa (Ese) Kapısı Mescidi kalıntı halinde
Pertze Ailesi ?	Pertze	?	K	Yeni inşa ?	iz yok
Eirene Khoumnaina	Philanthropos	1307-1327	K ve E	Onarım	Sarayburnu'nda alt yapı kalıntısı
Konstantinos Doukas Nestongos	Protomartyros Hagios Stephanos	?	E	?	iz yok
Konstantinos Palaiologos	Stoudios	1293	E	Onarım	İmrahor İlyas Bey Camii (kalıntı halinde)
Phokas Maouriles	Theotokos ?	1321 ?	K	Yeni inşa	Manastır Mescidi?
Nikephoros Khoumnos	Theotokos Gorgoepekoos	1294	?	Onarım	iz yok
Patrik Athanasios	Manganon Theotokos Hodegetria	c. 1309	E	Onarım	Sarayburnu'nda alt yapı kalıntısı
Maria Palaiologina	Theotokos Panagiotissa Moukhliotissa	c. 1282	K	Yeni bölüm eklenmesi ve onarım	Kanlı Kilise
megas kontostaulos	Theotokos Atheniotissa	c. 1282	?	Yeni inşa	iz yok

Ek I: II. Andronikos Döneminde Faal olan Manastırlar (devam)

Ek II: II. Andronikos Döneminde Faal Olan Konstantinopolis Manastırları Yerleşim Planı

(Kidonopoulos, 1994 'den geliştirilerek hazırlanmıştır)

Ek III. Grekçe Terimler Sözlüğü [35]

Adelphaton: Güvenli bir yaşlılık hayatı için mallarını manastıra bağışlayarak manastıra kapanma ya da manastırdan belli bir miktar maddi destek alma

Annonikoi modioi: Un, tahıl benzerlerini ölçme birimi

Domestikos: Kumandan

Despotes: İmparatorun damadına ya da en küçük oğluna verilen ünvan

Ephoria: Manastırın haklarını devlet önünde koruyan kişi, hami

Gerothropeia / gerokomeion: Yaşlıların bakımı için kurulmuş hayırseverlik yapısı

Hegoumenos: Manastır yöneticisi, başrahip, başkeşiş, başrahibe

Hesykhasm: 13. yüzyılda yaygınlaşmakla beraber kökeni daha eskiye dayanan dinsel tarikat. Kişi günlerce oruç tutup inzivaya çekilerek kutsal ses ve ışığı bularak Tanrıya ulaşmayı amaçlar

Hyperpera: Para birimi

Kanon: Kanun, kural

Kharistikia: Toprağın askeri hizmet karşılığı birine verilmesi

Khrysoboullon: İmparatorun altın mührü ile damgalanmış metin

Kinobion: Ortak yaşam sürülen manstır tipi

Ksenon / ksenodokheion: Han ve hastane arası bir işleve sahip kurum

Ktetor/Ktetorissa: Bani

Lavra: Ayrı birimlerden oluşan manastır ancak haftasonları biraraya gelinen ortak mekanlar sözkonusudur

Logothetes tou dromou: Diplomatik işleri yürüten üst düzey memur

Manikhaean: Mani dinine mensup kişi

Megas domestikos / domestikissa: Tüm ordunun başında bulunan en üst rütbeli komutan

Megas douks: Amiral

Megas stratopedarkhes: Ordunun iaşe ve barınmasından sorumlu kişi

Modios: Ağırlık ve yüzölçümü birimi

Monakhos: Keşiş

Monazo: Yalnız, tek

Megas kontostablos/ konostaulos: Atlardan, ahırlardan sorumlu kişi

[35] Terimlerle ilgili ayrıntılı bilgi için Oxford Dictionary of Byzantium ve BMFD, 2000 adlı kaynaklara bakılabilir.

Megas Logothetes: Hazine ve adli sistemden sorumlu kişi

Nosokomeion: Hastane

Orphanotropheion: Yetimhane

Philanthropia: İnsan sevgisi

Pinkernes: İmparatorun yakın hizmetindeki kişilerden biri

Primikerios: Pantokrator Manastırı'ndaki doktorların başındaki yönetici kişinin ünvanı

Protostrator: Alayın başındaki komutan. Palaiologos döneminin önemli bir mevkisi

Protobestiarios: Sivil ve askerler tarafından alınan yüksek ünvan

Parekklesion: Kiliseye bitişik ölü gömme yeri, şapel

Sebastokrator: İmparatorun erkek kardeşine ya da oğluna verilen ünvan

Skete: Küçük manastır

Skriptorium: Manastırlarda kitapların yazıldığı birim

Starategos / Starategopoulina: Bir eyaletin askeri komutanı

Synod: Dini kararların tartışıldığı toplantı

*Tetartion: Modios'*un ¼ 'ü

Typikon: Manastırı yaptıran tarafından manastırın nasıl yönetileceği ve uyması istenen kurallar

Vita: Hayat öyküsü

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Esra Güzel Erdoğan

Doğum Yeri ve Tarihi: Mardin, 1971

Adres: Abdüllatif Paşa Sok. Lale Palas Apt. C Blok D. 7, 34096 Fatih, İstanbul

Lisans Üniversite: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fak., Sanat Tarihi Bölümü, 1993.

Yüksek Lisans: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü., Türk Sanatı, 1996.

Yüksek Lisans: Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih, 2001.